

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 1 FEBRUARI 2025 PRIS: 99 KR



Vem vågar säga ifrån?

Civilkuraget prövas i vår tid

FRIZON

LARS PETER FREDÉN

Ex-diplomaten tar sig på cykel till den ukrainska fronten.

TRADITION

TORSTEN RÖNNERSTRAND

om klassikern *Den store Gatsby* som fyller hundra år.

SAMHÄLLE

ANNA-KARIN WYNDHAMN

om att *Klass 9A* kapats av flumskolans försvarare.



HJÄLP MÄNNISKOR I NÖD

Bli månadsgivare på
lakareutangranser.se



MEDECINS SANS FRONTIERES
LÄKARE UTAN GRÄNSER

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv

Alltid öppet och
utan betalväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.



LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden.



 tidningen
näringslivet

Samhället måste värna civilkuraget



Nina Solomin

”Likväl lever vi idag i en svensk verklighet som, om någon hade beskrivit den för två decennier sedan, av de flesta hade avfärdats som bisarr.”

Sedan december förra året drar en våg av bombdåd på en ny, högre nivå genom Sverige. Det har exploderat så gott som varje dag – i trapphus, vid lägenhetsdörrar eller utanför fastigheter runtom i landet (oftast i eller kring större städer). Jag läser i tidningen att det har blivit allt vanligare att köpare vid bostadsaffärer går igenom vilka grannarna är, innan de slår till på ett objekt. Finns det någon med skumma kopplingar i huset? Någon med tidigare brottsdomar på sig? Att ha fel granne idag kan resultera i att man vaknar med glassplitter i sängen. Eller värre. För mindre än två år sedan döddes Soha Saad, 24-årig lärare i Storvreta, av en bomb som var riktad mot en granne.

Grannen behöver inte vara kriminell för att vara måltavla. Det räcker att han eller hon har fel efternamn eller driver en verksamhet som är utsatt för penningutpressning. Bombdåden drabbar heller inte bara vissa områden. I Stockholm smäller det i stadsdelar och förorter med skilda socioekonomiska förhållanden, från de högavlönades Östermalm till de lågavlönades Bredäng, från journalistkårens Södermalm till utsatta Järva.

FÖR NÄRVARANDE domineras alltså nyhetsflödet av sprängdåden som de gängkriminella anlitar mycket unga personer till att utföra. Att det exploderar ovanligt mycket i vårt land är i sig inget nytt. 2023 cirkulerade nyheten att Sverige var det icke-krigande land i världen med flest bombattentat, näst efter Mexiko. Skjutningarna, där vi också sticker ut rejält i Europa, minskade däremot något under förra året och antalet skadade från skjutvapenbrott minskade med nästan hälften.

Likväl lever vi idag i en svensk verklighet som, om någon hade beskrivit den för två decennier sedan, av de flesta hade avfärdats som bisarr. Det är framförallt under de senaste tio åren som denna ledsamma utveckling tagit riktig fart. Samtidigt som det grova våldet är det mest synliga och spektakulära, har även andra typer av kriminalitet vuxit i det dolda. Valfärds kriminalitet och korruption är mer diskreta verksamheter, men antagligen farligare och mer systemhotande än våldet.

Så vad sker i ett högtillitsland som Sverige, givet dessa förhållanden? Vad händer med tilliten – och vad händer med civilkuraget, som vi som samhälle håller högt? Många blodiga mord har skett på grund av gangstervåld de senaste åren, men två av dem är ett slags milstolpar, eftersom de förflyttade gränserna för tabun.

Det ena var när den unga läkaren Karoline

Hakim sköts till döds med sitt lilla spädbarn i famnen utanför bostaden i Malmö i augusti 2019. Måltavlan var enligt polisens teori hennes sambo, som stod bredvid. Ingen åtalades någonsin för mordet. Sådär sade åklagare Lisa Åberg till SVT: ”Vi har vänt på varje sten, men problemet är att ingen vill prata. Många uttrycker avsky för brottet [...] Ändå vill de inte medverka i utredningen.” Mördaren går fortfarande fri.

DET ANDRA MORDET ägde rum i april förra året, i Skärholmen i södra Stockholm. 39-årige Mikael cyklade genom en gångtunnel, tillrättavisade ett tonårsgäng som hängde där och blev då ihjälskjuten inför ögonen på sin 12-årige son. I skrivande stund pågår rättegången, med fem åtalade män i 17–18-årsåldern. Polisen har i detta fall haft hjälp av allmänhetens vittnesmål, så att åtal kunde väckas.

De som bidragit till åtalet har visat ett stort civilkurage. För vem vet vad som kan hända den som vittnar – om det räcker med en spontan tillsägelse för att bli skjuten? De kriminella gängerna har många villiga rekryter till bombdåd eller kontraktsmord. Justitieminister Gunnar Strömmer sade nyligen i SVT:s 30 minuter att rekryteringen idag sker digitalt och i en ”industriell” skala. Rent krasst är det sannolikt en högre tröskel för många vanliga, hyggliga människor att göra det rätta idag än före gängens och barntorpedernas tid. För att värna civilkuraget är det därmed helt avgörande att polisen och andra myndigheter har kapaciteten att skydda dem som vågar tipsa och vittna.

Läs gärna detta nummers temaartiklar om hur civilkuraget utmanas i vår tid. Även akademien har sin beskärda del av svårigheter att stå upp för det som är rätt och sant, vilket Germund Hesselow skildrar. I en text redogör också Per-Arne Bodin för traditionen av ryska dissidenter från Aleksandr Solzjenitsyn till Anna Politkovskaja, till oppositionsledaren Aleksej Navalnyj som dog i fångenskap för ett år sedan. Den 24 februari är det också tre år sedan Ryssland invaderade Ukraina. Lars Peter Fredén, ex-ambassadör, ville ta reda på vad som händer vid fronten. Han cyklade från Stockholm till Ukraina för att komma så nära som möjligt. Missa inte hans reportage i detta nummer, det första av två.

Nina Solomin

nina.solomin@axess.se

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet



VÄRLDENS MEST PROTESTANTISKA LAND

Sverige – det extrema landet lagom

KATARINA BARRLING

Sverige brukar lyftas fram som världens mest sekulära land – men det kan lika gärna sägas vara det mest protestantiska. Ty Sverige vilar på en paradox.

Tvärt emot vad dagens sekulära svenskar kanske tror, är det svenska samhället allmänt genomsyrat av kristendom och sin egen tolkning av religionen: svenskprotestantismen. En tolkning som ligger bakom sådant som arbetsmoral och samarbetsvilja, men också stränghet och konformism, och som kommit att forma svensk samhällsanda genom seklerna. I en kraftmätning mellan Kina och USA som riskerar att slå över i en konfrontation och leda till ett globalt skifte, både ekonomiskt och militärt.



10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson om bortförklaringar av ondska **10**
 Annika Borg letar historiska samband i mattornas mönster **10**
Skolan Anna-Karin Wyndhamn ser hur skolans flumteoretiker mobiliserar **12**
Nazism Håkan Boström granskar nazism och pragmatism **16**
Storbritannien PJ Anders Linder undrar om Nigel Farage är på väg mot Downing Street **18**
Språk Johan Falk studerar en spansk språkstrid **20**
I korthet Arvet efter Jean-Marie Le Pen. Thatcher tar teaterlektioner **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Lars Peter Fredén cyklar längs den ukrainska fronten **24**
 Inger Enkvist tar sig an frågan om var Columbus föddes **28**
 Stina Stoor vantrivs och trivs som ambassadris **32**

36 OPINION

- Freddy Jönsson Hanberg tror att försvaret kan gå på export.



38 TEMA: CIVILKURAGE



40 Vårdskapitalet gör oss rädda och tysta

Rättsstatens auktoritet undergrävs av kriminellas hot. **Av Adam Cwejman**

44 Civilkurage är ett sidospår

Det är en dygd som måste uppfinnas. **Av Lena Andersson**

47 Konformism frodas på universiteten

Fakta kan vara riskabelt inom akademien. **Av Germund Hesslow**

49 Bör det vara olagligt att vara feg?

Staten kan inte straffa allt omoraliskt. **Av Per Bauhn**

52 Varför hjälpte vi honom inte?

Jag skäms över min rädsla att ingripa. **Av Anna Victoria Hallberg**

54 En lång tradition av ryska dissidenter

Från Solzjenitsyn till Navalnyj. **Av Per-Arne Bodin**

”

Ellervik är nyanserat skeptisk mot dagens rikliga utskrivning av sömnmedel – nästan en miljon svenskar tar dem – och poängterar att deras effekt tenderar att avta även om de initialt är effektiva.

Henrik Nilsson, sid 65

58 TRADITION

Torsten Rönnerstrand läser F. Scott Fitzgerald.

62 CIVILISATION

- Yttrandefrihet* Ida Englund Westin om attacken mot Charlie Hebdo **62**
Sömn Henrik Nilsson om medel för vila och vaka **64**
Historia Jakob Sjövall läser om EU **66**
TV Moa Ekbohm tittar på *Rivals* **68**
Religion Jacob Rudenstrand efterlyser forskning om Koranen **70**
Kulturrådet Bengt Ohlsson lyssnar på Led Zeppelin **71**
I korthet Katarina O’Nils Franke studerar svarta hål **71**



72 RECENSIONER

- Lars Åke Augustsson tar politiskt och moraliskt ansvar **73**
Karin Henriksson lyssnar till kärlek och sorg **77**
Mats Fält följer en uppkomling **79**
Helena Granström spanar efter den verklighet som flytt **81**
Bengt G Nilsson står i kö med konflikter **83**
Eddy Nehls grunnar på vetenskap och slump **86**
Erik W Larsson sitter i väntrummet **90**
Kim Salomon blickar långt bakåt **92**
Fredrik Sixtensson studerar klassiskt **94**

98 MELLAN RADERNA

Katarina Barrling inser att världen faktiskt är förtrollad.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och ansvarig

utgivare: Nina Solomin

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsassistent:

Linnéa Backvall

Redaktionsråd: Katarina Barrling,

Louise Belfrage, Adam Cwejman,
Anna Victoria Hallberg & Sten Widmalm

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Marknadsassistent:

Agnes Bergström

Vd: Kurt Almqvist

Nästa nummer: 10 mars 2025

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 00

Omslagsbild: Patrik Svensson

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 799 kr

Två år 18 nummer: 1 499 kr

Kundtjänst: 08-12 10 62 27

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala



Lena Andersson
Författare

Lars Åke Augustsson
Författare och skribent

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Per Bauhn
Professor emeritus i praktisk
filosofi vid Linnéuniversitetet

Susanna Birgersson
Fri skribent



Per-Arne Bodin
Professor i slaviska språk
med litterär inriktning vid
Stockholms universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Håkan Boström
Ledarskribent på
Göteborgs-Posten

Anna Brodow Inzaina
Fil dr i konstvetenskap



Adam Cwejman
Politisk redaktör i
Göteborgs-Posten

Moa Ekblom
Fil dr i latin

Ida Englund Westin
Bibliotekarie och kritiker

Inger Enkvist
Professor emerita i spanska
vid Lunds universitet



Johan Falk
Professor emeritus i spanska
vid Stockholms universitet

Lars Peter Fredén
Sveriges ambassadör
i Peking 2010-2016

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Karin Henriksson
Författare och journalist

Germund Hesslow
Professor emeritus
i neurofysiologi vid
Lunds universitet

Fredrik Johansson
Konsult och skribent

Freddy Jönsson Hanberg
Strategisk rådgivare
och ordförande i
Totalförsvarstiftelsen

Erik W Larsson
Läkare och skribent

PJ Anders Linder
Senior rådgivare i Axel
och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse för
allmännyttiga ändamål

Eddy Nehls
Lektor i kulturstudier
och docent i etnologi
vid Högskolan Väst

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Bengt G Nilsson
Författare och journalist

Bengt Ohlsson
Journalist och författare



Katarina O'Nils Franke
Skribent och författare

Jennifer Paterson
Frilansjournalist

Jacob Rudenstrand
Skribent och biträdande
generalsekreterare för Svenska
Evangeliska Alliansen

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Kim Salomon
Professor emeritus i historia
vid Lunds universitet

Fredrik Sixtensson
Fil dr i grekiska och
postdoktoral forskare vid
Handelshögskolan i Stockholm

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Stina Stoor
Författare

Mats Wiklund
Redaktör

Anna-Karin Wyndhamn
Författare och fil dr i
pedagogiskt arbete vid
Göteborgs universitet

Lärdomar från Rom

NÄR JAG SKRIVER dessa rader befinner jag mig i Rom – den eviga staden, som kanske mer än någon annan plats har romantiserats genom tiderna. Hit har resenärer från fjärran länder sökt sig, förundrats över lämningarna av en svunnen storhetstid och låtit sig inspireras.

Här och var i den tätt trafikerade staden ligger fragment av de antika byggnadsverken utspridda som tysta vittnesbörd om en förlorad epok. På äldre grafiska blad framträder dessa ruiner övervuxna av gräs och slingrande växter, där naturen långsamt återtar sin plats.

Staden, som under medeltiden präglades av förfall och en krympande befolkning, hade ett årtusende senare återuppbyggt och återfått sin praktfulla glans.

ÄVEN OM DEN antika storhetstiden var förbi och många av dess byggnader förvandlats till ruiner, vittnar än idag senare arkitektoniska tillskott om stadens långa och komplexa historia: medeltidens trånga gränder, torn och försvarsbyggnader, renässansens urbana förvandlingar och barockens djärva arkitektur.

Samtidigt med ruinromantiken i början av 1800-talet uppstod en, om än begränsad, parallell rörelse som riktade blicken mot medeltidens konst och kultur. Även denna rörelse fann näring i staden Rom. Här verkade under några år på 1810-talet en tysk konstnärsgroup som kallade sig nasarenerna, med konstnärerna Friedrich Overbeck och Franz Pforr i spetsen. Gruppen hade bildat ett brödraskap, likt medeltidens Lukasgillen, och betonade konstens samband med religion. För dem var 1300- och 1400-talets italienska måleri och det tyska 1500-talsmåleriet de stora förebilderna.

I MODERN TID har Arts and Crafts-rörelsen blivit en återklang av det tidiga 1800-talets romantiska rörelser. Om det tidigare var nyklassicismens förlorade kontakt med livet och det levande som kritiserades, är det i den moderna tiden industrialismen och dess avhumaniserade effekter som står i fokus för liknande tankegångar.

I förra numret av Axess (nr 9/2024) gick Svante Nordin på djupet i Arts and Crafts politiska dimension och dess kritik mot den moderna europeiska civilisationen. Industrialismens mekanisering och masstillverkning hade visserligen öppnat nya möjligheter för samhällets utveckling, men samtidigt alienerade den människan från hantverket, från det estetiska och meningsskapande

arbetet. Denna känsla av förlust gav näring åt en rörelse som sökte återupprätta kopplingen mellan människan och det hon skapar. Arts and Crafts-rörelsen blev därför inte bara en estetisk reform utan också en etisk och social kritik.

I SVERIGE influerade Arts and Crafts det förra sekelskiftets mest kända konstnärspär, Carl och Karin Larsson, när de skapade sitt hem. Detta hem har för generationer efteråt framstått som sinnebild för den svenska drömmen – med barn, hundar, katter och kräftkalas i trädgården. Men vem låg egentligen bakom denna idyll? Var det Karins textilier, inredningar och möbeldesign, eller Carls romantisering av ett harmoniskt hem och en barndom han själv aldrig fick uppleva? Elisabeth Svalin Gunnarsson och Katarina Barrling belyser i sina respektive artiklar båda konstnärernas bidrag till att utveckla och sprida Arts and Crafts-rörelsens idéer.

Lars Anders Johansson fördjupar sig i sin tur i hur Arts and Crafts-rörelsens tankar kom att påverka stadsplanering och ge upphov till trädgårdsstaden. Detta sätt att bygga bostadsområden kombinerade stadens fördelar med landsbygdens och hade en tydlig social reformagenda. Företrädarna för denna idé var den progressiva kultureliten.

EN LÄRDOM, framhåller Lars Anders Johansson, är att utopiska strävanden sällan leder till det lyckorike man hoppats på. "Det är mer meningsfullt att försöka göra tillvaron trevligare här och nu, än att försöka stöpa om hela samhället i grunden utifrån bombastiska visioner."

Den lärdomen har även Rom fått erfara. Mussolini och hans arkitekter lät riva stora delar av de gamla medeltida kvarteren, inklusive kloster och renässansbyggnader, för att ge plats åt en paradgata. Den idag starkt trafikerade Via dei Fori Imperiali skär ett djupt spår genom staden. Visionen om att återupprätta det romerska riket utplånade inte bara ett av Roms mest tätbefolkade områden, utan tömde också utgrävningsplatserna på värdefull information om den verkliga historiska eran.

EN FÖRKLARING till denna historielöshet kan vara att Mussolini var starkt influerad av en av modernismens mer destruktiva rörelser, futurismen. Med liknande förebilder utplånades äldre bebyggelse i svenska stadskärnor under efterkrigstiden. Liksom i Rom resulterade det i uppförandet av några märkesbyggnader, men också i storskaliga trafiklösningar som förändrade stadsmiljöerna i grunden.



Axess nr 9/2024.

Krönikor

Vem är idiot?

På årsdagen för den blodiga massakern på satirtidningen publicerade *DN Kultur* en artikel av Rebecka Kärde. Rubriken lød: "Charlie Hebdo avslöjade problemet med liberala principer". Vad kan det vara, tänkte jag, förutom att vissa hatar principerna så mycket att de är beredda att mörda?

Kärde uppger att hennes syfte är att förklara, utan att ursäkta. Terror kan ju inte ursäktas. Men ingenting meningsfullt om det blodiga terrordådet kan enligt henne sägas om man inte tar en lång rad saker i beaktande, som: CIA:s beväpning av mujahedin i Afghanistan, Israels ockupation, framväxten av teokratier efter revolutionen i Iran, Teherans finansiering av jihadistgrupper, den franska sekularismen, islamofobin efter 11 september, slöjförbudet i franska skolor, fransk kolonialism och

fattigdomen i de parisiska förstäder.

Utgångspunkten i texten är en halm-docka, nämligen att försvarare av liberala principer inte förstår att terrorism är en komplex historia. Kärde själv bidrar inte, trots sin uppräknings, till att förklara varför just bröderna Saïd och Chérif Kouachi tog sig in på just Charlie Hebdo's redaktion och sköt ihjäl elva personer och sedan en polis, eller varför deras kompis Amedy Coulibaly tog upp stafettpinnen och fortsatte slakten dagen efter, varvid en polis som vaktade en judisk skola mördades, och därefter fyra personer som befann sig i en kosherbutik.

INGEN ANSATS görs att reda ut vad som var avgörande i det här fallet – eller vad som är bortförklaringar, myter och fikonblad. Kan till exempel den komplicerade situationen på Västbanken verkligen *accepteras*

**Är studiero bara en bluff?**

12 En tv-serie visar att skolflummarna fortfarande håller ställningarna.

När Sverige lade moralen åt sidan

16 Om vi ska lära av historien måste vi sluta att moralisera.

På väg mot Downing Street?

18 I nästa val kan Nigel Farage och hans Reformparti ta makten i Storbritannien.

Ny språkakademi väcker spanskt löje

20 En nyinrättad språkakademi har väckt löje och anstöt i Spanien.

I korthet

22 Arvet efter Jean-Marie Le Pen. Thatcher.

Samtiden

23 Fredrik Johansson är helt såld på Thomas Cromwell.

Mönster från fördriven kultur

DET KRÄVER SIN MÄNGD mattor för att möblera en flera hundra kvadratmeter rymlig prästgård. Jag har ingen riktig linje vid inropen från de lokala auktionshusen, utan ledsagas mer av storleken och skönhetsprincipen, av det som väcker och lockar ögat.

Så kallade äkta mattor har inte tillhört mitt kompetensområde, och gör det i ärlighetens namn inte nu heller, men jag lär mig lite grand för varje fynd som görs. Den geografiska spridningen är stor: från Marocko till Armenien och Afghanistan, från Pakistan till Tibet och Kina. Ofta hamnar jag i Iran, vars spännvidd av stilar är enorm och fascinerande. Stiliserade fåglar och skarabéer uttrycker estetiken i ett område, medan sirligt utförda blomornament och särskilda bårdutsmyckningar präglar ett annat.

Härförleden ramlade jag över en intressant akademisk dispyt i mitt sökande efter kunskap. Det fick mig att inse att jag behövde gå djupare in i mönstrens dolda budskap. För, i början av 1990-talet lanserade den tyske konsthistorikern Volkmar Gantzhorn en teori som omkullkastade det paradigm som dittills definierat synen på orientaliska mattor. Gantzhorn menade att orientaliska mattor varken härstammade från nomadiska traditioner eller från Centralasien, utan från en tvåtusenårig kristen armenisk kultur. Slutsatsen skapade en rejäl debatt.

MATTORNA BÖRJADE inte dyka upp när islam gjorde sitt intåg på världshistoriens scen, argumenterade Gantzhorn, utan hade en längre historia och ett annat

som förklaring till Coulibalys blodtörstiga mord på franska judar?

Kärde ger inget svar, hon ställer inte ens frågan. Däremot uttrycker hon förhoppning om att judar, muslimer och katoliker, troende såväl som icke-troende, även fortsättningsvis ska kunna leva tillsammans i Frankrike, trots den islamistiska terrorn, den växande antisemitismen och "den statligt sanktionerade kollektiva bestraffningen av muslimer".

DET KOMMER INTE att gå om Frankrike håller fast vid sin sekularism. Det är hennes budskap. I klartext betyder det att islam måste ges större plats i samhället. Hur stor då? undrar man. Historiskt sett är det katolska kyrkan som har varit måltavla för sekularismen. Nu är det islam som genom burkaförbud, stängning av extremistiska moskéer, och förbud mot religiös klädsel i skolan hindras att flytta fram sina positioner. Går det ibland för långt? Kanske. Men finns det inte också en legitim kamp här? Är det rentav något vi kan relatera till vår svenska kontext? Extremismen i moskéerna – känns den igen? Att flickor tvingas ha slöja, att de kontrolleras och sedan som lite äldre gifts bort mot sin vilja? Finns det en frihetsaspekt i att förbjuda burka och niqab? Hur många terrordåd har förebyggts tack vare ingripanden och övervakning av islamistiska miljöer?

Som prisbelönad svensk intellektuell kan man avfärda hela klustret av komplicerade frågor som "kollektiv bestraffning av muslimer".

Kärde bortförklarar ondskan som ett resultat av västmakternas ageranden.

Man kan utge sig för att vilja förklara attackerna på Charlie Hebdo utan att rikta ljuset mot det specifikt islamistiska dominansbeteendet, det som får alla att böja sig, i rädsla för blod och terror. Kärde förklarar ingenting, men hon bortförklarar den uppenbara ondskan som ett resultat av västmakternas ageranden, historiskt, utomlands och på hemmaplan.

FÖRLÅT, MEN JAG måste visst bli övertydlig här: Hitler misshandlades svårt som barn och freden i Versailles bäddade för nästa världskrig. Förtar det betydelsen av nazismens inneboende ondskan? Jag utgår från att Kärde skulle svara nej.

Jesus kan beskrivas och avbildas hur som helst, precis hursomhelst, men om Muhammed förses med en bomb i turbanen eller placeras i en rondell, om Koranen behandlas vanvördigt, då bränns ambassader; då mördas journalister och regissörer; då tackar utställare och museer nej; då

måste redaktioner hårdbevakas; då tvingas författare gå under jorden och konstnärer ha personskydd resten av livet.

Det lilla fåtal som inte böjer sig, de häck-

las och föraktas. Rebecka Kärde är ju inte ensam, utan låter ungefär som många av sina vänsterintellektuella kolleger runt om på redaktionerna i Europa. Hon avslutar texten med att kalla dem som tappert står upp för yttrandefrihet och sekularism för "idioter". *Dagens Nyheter* väljer att publicera. ✨



Av Susanna Birgersson

kulturellt ursprung. I själva verket berövades armenierna sitt kulturarv genom att mattornas egentliga ursprung och betydelse raderats av en falsk historieskrivning, som sedan traderats och övertagits som en sanning, även en akademisk sådan. Mattorna och mönstren, som skapades för kristna orientaliska kyrkor, är Armeniens största bidrag till mänsklighetens kulturhistoria, sammanfattade Gantzhorn. De är förebilden för den orientaliska mattans mönster intill denna dag, själva urmattorna.

ARMENIERNAS HISTORIA är våldsam, de har kuvats, erövrats, splittrats, exploaterats, förslavats, deporterats. I det ligger även att kulturen suddats ut och försänkts ned i historiens kompakta tystnad. Det finns en parallell till vår tids fördrivning av kristna och utplåning av den kristna kulturen i Mellanöstern, precis som judarna och den judiska kulturen fördrivits tidigare. Det är så det går till när civilisationer byts ut och historierevisionismen breder ut sig.

Forskaren Lauren Arnold, som studerat hundratals mattor som förekommer i renässansmålningar, byggde vidare på Gantzhorns arbete och kom till lik-

nande slutsats: Mattorna har en över tvåtusenårig historia och kontexten där de tillkom är kristen. Hon hänvisar till de konsthantverk som de tidiga kristna kulturerna i länder som Syrien och Georgien skapade århundraden innan den orientaliska mattan blev ett begrepp.

Mönstrens historia – hisnande resa.

DET VAR EFTER att ha tagit del av Gantzhorns studie, med sitt rika bildmaterial, som jag började upptäcka korsen i flera av mattorna. En del blomornament var kors, inte blommor som det tycktes vid första anblicken. I andra var korsen fördolda, jag fick betrakta mattorna länge och noga för att spåra upp dem: små svarta mot en gråblå botten, vita med svart kant i en röd bård. I en av dem fann jag invävda, tunna pilmönster som pekade mot kors, som verkligen var svåra att uppdaga, men fanns för den som sökte.

Nu mera låter jag ofta gäster göra upptäcktsresor i mattornas korsmönster.

Nyligen upptäckte en vän en bård av kors i en matta; en utsmyckning jag tidigare inte sett trots att jag dagligen umgås med textilen. Mönstrens fördolda historia är en hisnande resa in i en bortglömd kultur. Varje gång vi finner kors görs den levande igen, får sin existens erkänd. Det skärper också blicken. Det vi först ser behöver inte vara sanningen, inte djupet. Sök en gång till. ✨



Av Annika Borg

Återträff efter 17 år.

FOTO: CHRISTOFFER LOMFORS/

SVT/TILLBAKA TILL KLASS 9A

SKOLAN

Är studiero bara en bluff?

Det omsusade SVT-programmet om klass 9A från 2007 visade att ordning och reda ger resultat i skolan. I uppföljaren från i höstas är det istället flumteorierna som lyfts fram, skriver

Anna-Karin Wyndhamn.

>>



Är studiero bara en bluff?

I SVT:S "TILLBAKA TILL klass 9A" får lärare och elever från den gamla tv-serien *Klass 9A* möta varandra igen efter 17 år. Jag bänkar mig i soffan för återträffen. Originalserien handlade om vikten av ordning, struktur och kunskapsfokus i klassrummet. Lärarna förde sin egen talan och förmedlade sitt kunnande till elever och oss tittare. Det får de inte göra i uppföljaren. Varför?

Det kallades ett banbrytande experiment. Året var 2007 och hela Sverige kunde följa hur klassen på Johannesskolan i Malmö lyftes från stökig och lågpresterande till en av landets bästa i matematik, engelska och svenska. Förvandlingen stod ett dreamteam av erfarna lärare för, så kallade "superlärare". Under en termin tog de över undervisningen och arbetade sammansvetsat med fokus på ämneskunskap, basfärdigheter, studiero och höga förväntningar. Tv-seriens budskap var enkelt: läraren är den viktigaste komponenten för att undervisningen ska bli framgångsrik. Elevers resultat sammanhänger med den metodik läraren använder, visade serien. Lärarna var tydliga auktoriteter i sina klassrum.

Det hela var kontroversiellt och kritiken lät inte vänta på sig. Den kom framförallt från de institutioner som under några för svensk skola olyckliga decennier förkunnat att eleverna själva skulle ansvara för förvärvandet av kunskaper. Upptäcka och undersöka var ledord – inte lyssna och förstå. Läraren var en coach med uppgift att stödja och handleda elevers individuella process.

SÅ LÖD BUDSKAPET i nittiotalets läroplansutredning, liksom i den tidens lärarutbildningsreform. Eleverna skulle resonera, analysera och tänka kritiskt. Att sådana abstrakta förmågor förutsätter ämneskunskap, ignorerades totalt. I den moderna, digitala skolan behövde läraren inte vara någon ämnesexpert. Basala fakta kunde var och en googla fram vid behov. Ord som förmedling och inläring var både fula och fel. Bland pedagogikforskare fanns en stark fientlighet mot de lärare som fortsatte använda lektionstid till att föreläsa, förklara, berätta och instruera. De verkligt dogmatiska lärarutbildarna, de som inspirerades av Paulo Freires kri-



Superläraren Gunilla Hammar-Säfström i *Klass 9A*.

FOTO: CARL-JOHAN SÖDER/TT

tiska pedagogik, jämförde sådan undervisning med maktutövning och förtryck.

Inte att undra på att superlärarna fick topplocket att gå i seminarierummen.

Klass 9A nådde tv-publiken innan det första stora PISA-tappet hade slagit ner som en bomb i Skolsverige. Utbildningsminister Jan Björklund hade inlett sitt korståg mot vad han kallade flumskolan. Pedagogikprofessorerna fnös åt hans kritik, precis som de fnös åt de lärare som tydligt visade att saker och ting inte stod rätt till i svensk skola. Svenskläraren Gunilla Hammar-Säfström i

har skyldighet att sköta sin skolgång. Det handlade om att återinföra grundläggande regler för uppförande: komma i tid, ta av sig mössan, spotta ut tuggummit och följa lärarens instruktioner. Så förhöll hon sig också till sin klass i serien. Eleverna i svensk skola har för svag läsförståelse på grund av utebliven träning, underströk Hammar-Säfström och varnade för vad det skulle leda till. I flera avseende satte hon alltså fingret på just det som senare blev till krass statistik i internationella mätningar och jämförelser.

Lärarutbildarnas relativiserande förhållningssätt har bidragit till att unga som hade kunnat lära sig läsa, snarare förvärvat en funktionsnedsättning i skolan.

Klass 9A var en av dem som talade klarspråk. När hon intervjuades om sin roll i tv-serien var hon tydlig med att skolan behövde återvända till grunderna och sätta kunskap och färdighetsträning i centrum. Klassrummen var stökiga och det pågick för många riktningsslösa grupparbeten.

HAMMAR-SÄFSTRÖM BETONADE vikten av ett kraftfullt ledarskap och att eleverna

Kunskapsnationen Sverige sjönk som en sten. Bland orsakerna till det dramatiska fallet fanns de förändrade undervisningsstrategierna och en märkbart försvagad lärarroll. Yrket förlorade attraktivitet och status. Allt detta är fakta, men fakta ruckar inte skolideologerna. I *Tillbaka till klass 9A* har nämligen skolforskarna tagit över tillsammans med förgrundsgestalten för lågaffektivt bemötande, psykologen Bo

Hejlskov. Nu reduceras "superlärarna" till marionetter i någon annans berättelse.

Redan några minuter in i *Tillbaka till klass 9A* nämner professorn i pedagogik Ulf Blossing "en skola för alla" som den svenska skolans ledord. Devisen kommer från läroplanen som togs i bruk 1980 och genomsyrades av en inkluderingstanke som blev ett ideologiskt fundament för grundskolans organisering. Idén om "en skola för alla" knäcker ännu, fyrtiofem år senare, lärare på löpande band. Den innebär att pedagogerna måste göra individuella anpassningar för elevernas olika kunskapsnivåer, behov och diagnoser, eftersom det anses stigmatiserande att få specialhjälp vid sidan om ordinarie grupp. Klassen ska hållas samman, även om konsekvensen är ständigt sänkta kunskapskrav och allmän oreda.

LÄRARE BESKRIVER detta som ett pedagogiskt haveri. Men när professorn Blossings talar om skolan trumfar inkludering sådana negativa erfarenheter från undervisningspraktiken. I en parallell debattartikel går han till attack mot minskat elevinflytande. Eleven och läraren ska möta varandra som jämlikar, annars blir skolan "socialt farlig". Eleverna blir "fiender till demokratin" om de inte får vara med och bestämma, skriver han i ett kommittédirektiv och varnar för regeringens utredning om stärkt ledarskap och skärpta verktyg för att upprätthålla studiero. Det var just arbetsro som superlärarna skapade för klass 9A, med mycket goda studieresultat.

Allt detta tycks vara glömt när psykologen Bo Hejlskov lägger ut texten i uppföljningsprogrammen om Malmöklassen. Han ger inte heller mycket för det där med studiero. Det är en bluff: "Folk tror att det ska vara tyst i klassen, men barn lär sig inget när det är tyst i klassen." Nej, "elever som lyssnar på läraren kommer inte att lära sig

jättemycket", förklarar Hejlskov som inte tror på konsekvenser när någon elev förlorar självkontrollen. När superlärarna kom till Johannesskolan 2007 sparkade eleverna fotboll med krukväxterna i korridoren. Det slutade de snabbt med, men det nämns inte i nya programmet där Hejlskov håller hov.

VILKEN KAOSARTAD skolpraktik hans egen metodik ger, erfor bland annat Hjulsta grundskola. Där sköt anmälningarna om hot och våld i höjden efter att man antagit en Hejlskov-inspirerad handlingsplan. När de vuxna backade undan, tog busarna över både klassrum, korridorer och uppehållsrum och ägnade sig åt att kasta sten, välta bänkar, cykla inomhus och sparka mot personal. Undrar vad barnen lärde sig på den skolan?

Tillbaka till tv-programmet. I det får lärarna alltså inte själva berätta om sina arbetssätt den där terminen 2007. I frånvaro av samtal om metodiken skapar dramaturgin, berättarrösten och experterna i *Tillbaka till klass 9A*, en alternativ förklaring till lärarnas framgångar. Genom att bekräfta eleverna och säga att "du dugar som du är" kan sociala mirakel uträttas, till gagn för samhället, får vi veta. Relationer och omsorg är viktigast – en tanke som



Istället för läsförmåga förvärvar unga snarare en funktionsnedsättning i skolan.

FOTO: GETTY IMAGES

och spred det sociokulturella perspektivet som påstår att barn lär lika mycket, kanske till och med mer, utanför den onaturliga, textfixerade skolan.

DET BUDSKAPET håller de som utbildar dagens lärare fast vid. Våren 2024 slog blivande lågstadielärare larm i *Vilärare*: nuvarande grundlärarutbildning ger inte studenterna den metod för läsinläring, phonics, som det finns absolut starkast evidens för. Då red expertisen ut till okunskapens försvar: "En mycket stor del av barns läs- och skrivutveckling sker i andra

När de vuxna backade undan tog busarna över både klassrum, korridorer och uppehållsrum och ägnade sig åt att kasta sten, välta bänkar, cykla inomhus och sparka mot personal.

hör ihop med den glidning från ämneskunskap och färdigheter som inleddes under 1970-talet och som sedan accelererade. Lärarutbildningarna plockade upp detta

sammanhang än skolan och många utvecklar utmärkt läs- och skrivförmåga på olika sätt", replikerade företrädare från utbildningen vid Högskolan i Jönköping tillsammans med dito i Dalarna.

Lärarutbildningen i Malmö hälsade lärarstudenterna att fokus på elevens lust att läsa faktiskt var viktigare än att kunna läsa. Detta tankegods har lett till att en stor grupp elever idag har allvarliga lässvårigheter när de lämnar grundskolan. Lärarutbildarnas relativiserande förhållningssätt har bidragit till att unga som hade kunnat lära sig läsa snarare förvärvar en funktionsnedsättning i skolan.

DET ÄR I DESSA pseudovetenskapliga ekokammare som regeringens utredning om en ny lärarutbildning landar. Direktiven är klara. Det ska vara höjda antagningskriterier, mindre fluffig värdegrund och mer solida ämneskunskaper. Noll normkritik, men mycket praktik. Kognitionsvetenskap in och abstrakta lärandeteorier ut. "Personer som inte kan eller vill växla om för att



Klass 9A när det begav sig år 2007.

FOTO: DRAGO PRVULOVIC/TT

Bland orsakerna till det dramatiska fallet fanns de förändrade undervisningsstrategierna och en märkbart försvagad lärarroll.

undervisa i kognitionsvetenskap kan bli övertalig”, skriver utredningen. Det är därför som lärarutbildarna mobiliserar – i varje kanal.

Jag sitter på ett fullsatt seminarium och lyssnar på kollegernas reaktioner på de förändringar som stundar. Någon påpekar att det finns ”himla mycket som inte är evidensbaserat som lärarstuderenter behöver lära sig”. Det är tyvärr vad lärarutbildningarna hittills mestadels bestått av. En annan bekymrar sig för att den egna föreläsningen om ”den dolda läroplanen” inte längre kommer att rymmas. ”Vi måste ha ett kritiskt förhållningssätt. Vi behöver hålla emot”, heter det från ledningen som plötsligt oroar sig för att läraryrkets autonomi är under attack. Den har jag aldrig hört någon därifrån värna tidigare. Tvärtom har väsentlig kraft och energi lagts på att kritisera de verksamma lärare som förhållit sig mycket självständigt till lärarutbildningens dogmer de senaste dryga femtio åren. Och varför skulle ett yrke hotas av att antagningskraven höjs och att utbildningen blir evidensbaserad? Det är snarare tvärtom.

I EN SCEN i originalprogrammet *Klass 9A* pratar superläraren Gunilla Säfström-Hammar med rektorn. Hon uttrycker besvikelse över att både arbetslag och rektor förhåller sig slappt till elevers frånvaro och svaga prestationer. Det finns tydliga brister och uppenbara problem, men ingen gör något åt dem. Hon är arg över likgiltigheten, säger att skolans existensberättigande hänger på att de utbildar eleverna och rusta dem med kunskap så att de klarar sig ute i samhället. Skolan finns inte till för lärarnas skull, utan för elevernas! Det är ett enkelt och kraftfullt budskap. De institutioner som nu vaktar revir, rider käpphästar och kramar älsklings-teorier, ibland på bästa sändningstid, behöver höra en dos av samma: lärarutbildningen finns inte till för universitetens doktorer i pedagogik och didaktik. Den finns till för att gagna eleverna i den svenska skolan. ✧

NAZISM

När Sverige lade moralen åt sidan

Under andra världskriget tvingades regeringen att anpassa sig till Tyskland medan fotografen Christer Strömholm var aktiv nazist. **Håkan Boström** har läst två böcker på temat nazism och pragmatism.

NAZISM ÄR ETT av våra mest laddade begrepp, ofta liktydigt med ren ondska. Men det är också en rörelse och ideologi med en konkret plats i historien som kan förstås, begripliggöras och förklaras. Det förtar inte det faktum att det var en rörelse och ideologi som under ohyggliga former gjorde sig skyldig till ett industriellt massmord på miljontals oskyldiga människor.

Nazismens laddning har dock en tendens att stå i vägen för historisk förståelse. Vissa skulle rentav hävda att ett professionellt historiskt förhållningssätt till nazismen blir suspekt. Men om man tror på värdet av ett intellektuellt förhållningssätt kan man inte ha den utgångspunkten.

Utan historisk förståelse kan vi inte dra slutsatser av händelserna före och under andra världskriget. För det är enkelt att moralisera och betydligt svårare att agera moraliskt under svåra och okända omständigheter. Moralisk handling förutsätter mod och principer. Men den förutsätter även kunskap om onskans mekanismer, att förstå varför det kan var svårt att göra rätt är helt enkelt nödvändig för ett genomtänkt moraliskt förhållningssätt.

Två nyutkomna böcker behandlar på olika sätt temat nazism och moral. De tar båda sin utgångspunkt i svenska förhållanden och kan därför sägas röra sig i ”nazismens periferi”.

HUR SKA VI se på de beslut som togs, bara någon generation före oss, av dem som bodde granne med onskan? Mauricio Rojas bok *Dåligt samvete* har den svenska samlingsregeringens och statsminister Per Albin Hanssons agerande under andra världskriget i fokus. Andreas Gedins *Christer Strömholm och nazismen* handlar istället om en enskild individ – den långt senare mycket erkände konstfotografen Christer Strömholm – som under kriget var nazist.

Sverige var ett av ytterst få länder i Euro-

pa som lyckades hålla sig utanför kriget. För detta var många svenskar tacksamma när det begav sig, i efterhand har det dock riktats skarp kritik mot eftergifterna mot Nazityskland och nationell egoism.

Det dröjde förvisso länge innan den kritiken verkligen slog igenom. Det var först på 1990-talet som debatten om Per Albin blev het på allvar. Journalisten Maria-Pia Boëthius gick till frontalangrepp mot Sveriges hållning under kriget i sin bok *Heder och samvete*. Ungefär samtidigt ifrågasattes det svenska folkhemsbygget för att ha velat ”lägga livet till rätta” och inte minst uppmärksammades steriliseringspolitiken under 1930- och 1940-talen.

Boëthius bok och debatten om Sveriges neutralitet under kriget låg rätt i tiden i det både liberala och postmoderna 1990-talet med dess norm- och kollektivismkritik, muren hade fallit och nu skulle den okända historien av anpasslighet vädras ut.

Men bland historiker av facket har det småstatsrealistiska perspektivet som etablerades under efterkrigstiden fortsatt vara den dominerande hållningen. Den svenska politiken var begriplig givet omständigheterna.

SVERIGE VAR ETT litet, illa rustat land som under merparten av kriget var omringat av tyska trupper. Det var aldrig aktuellt



Tyska trupper på svensk järnväg. FOTO: TT



Christer Strömholm (1918–2002) blev nazist men slogs sedan mot tyskarna i Norge.

för oss att ansluta sig till de allierade, om något hade Sverige indirekt kunnat dras in på samma sida som Tyskland om regeringen sänt sin armé att hjälpa Finland mot Sovjet – den enda aktivistiska hållning som hade seriösa förespråkare.

Sverige valde anpassligheten, den krökta ryggens politik, trots att en nazitysk seger i kriget troligen hade inneburit slutet för Per Albins socialdemokrater och trots att hans partikamrater redan satt i koncentrationsläger eller hade blivit avrättade på kontinenten. Hur ska man förstå det?

En hårdare linje mot Tyskland – att vägra tyskarna använda våra järnvägar, luft- rummet eller sjölederna, att stoppa exporten av viktiga insatsråvaror som järnmalm och kullager – hade kunnat leda till tysk ockupation av Sverige. Det var i varje fall Per Albin Hanssons analys och något han ville undvika till varje pris.

Sverige gjorde till och med flera avsteg från neutraliteten för att hålla tyskarna på gott humör. Först från 1943 höll regeringen hårdare på formerna, men avstod under hela kriget från att kritisera Tysk-

land öppet och exporten av strategiska produkter fortgick in i det sista.

DET VAR INTE av moraliska skäl Sverige anpassade sig. Men hade landet dragits in i kriget hade svenska judar mött en säker

Den tyngsta kritiken mot Sveriges agerande får sägas vara att den giriga exportpolitiken inte lades om tidigare.

död och vi hade inte kunnat erbjuda danska judar en fristad 1943. Vid en ockupation hade Tyskland dessutom kunnat krama ur än mer resurser ur den svenska ekonomin.

Man bör komma ihåg att när andra världskriget pågick sågs det – faktiskt av alla inblandade – som en stormaktskonflikt om vem som skulle bestämma i Europa – inte som en kamp mellan gott och ont – trots att man i regeringskretsar väl kände till den tyska regimens natur. Också våra grannländer försökte hålla sig neutrala –

även om de misslyckades. För svenskar-na var det naturligt att hjälpa norska och danska judar för att de var norrmän och danskar, solidariteten var klart avgränsad. Så var det även i andra europeiska länder.

Den tyngsta kritiken mot Sveriges agerande – även med dåtidens moraliska mått – får sägas vara att den giriga exportpolitiken inte lades om tidigare, den kan rentav ha fördröjt Tysklands kapitulation.

Mauricio Rojas, själv docent i ekonomisk historia, bidrar inte med egen forskning i *Dåligt samvete*, men på 200 sidor går han föredömligt tydligt och pedagogiskt igenom vad som hände – vilka moraliska dilemman den svenska regeringen ställdes inför och hur den resonerade. Han tar även upp och bemöter den kritik som senare framfördes. Rojas vill återupprätta det realistiska anslaget och hans bok borde ha en given plats på universitetets grundkurser i ämnet.

TILL BILDEN av Sverige under andra världskriget hör att ytterst få svenskar lockades av nazismen trots de tyska framgångarna på slagfältet. En som dock gjorde det var Christer Strömholm, född 1918, och långt senare känd som konstfotograf med motiv hämtade från marginaliserade miljöer såsom transsexuella i Paris på 1950-talet.

Andreas Gedins bok *Christer Strömholm och nazismen* har ett tydligt syfte. Gedin vill sätta dit Strömholm som han menar har kommit för enkelt undan med sitt nazistiska förflutna, ett förflutet som dessutom förvrängts och tonats ned av både Strömholm själv och hans tidigare levnadstecknare.

Gedins moraliska patos är både bokens styrka och största svaghet. Strömholm var en komplex och fascinerande person och Gedins jakt på bevis för att han var en värre skurk än vad som kommit fram gör boken bitvis spännande som en deckare.

Christer Strömholm växte upp i ett

trassligt överklasshem i Vaxholm och blev nazist redan som 14-åring. Det är desto mer oklart när han slutade vara det. Strömholm kom nämligen att utföra uppdrag åt den republikanska sidan i spanska inbördeskriget som 20-åring, var senare Finlandsfrivillig och slogs mot tyskarna i Norge något år senare tillsammans med socialdemokrater – samtidigt som han fortsatte att umgås med nazister under hela kriget och även var inblandad i en del kriminell verksamhet med politiska förtecken. >>

Längre fram i livet jobbade han åt personer långt ut på vänsterkanten.

FÖR GEDIN är det viktigt att bevisa att Strömholm otvetydigt var nazist. Men det intressanta med Strömholm är snarast hans otvetydiga tvetydighet. Hans drivkrafter verkar lika mycket ha handlat om pengar, spänning och personliga lojaliteter som idéer. Han var ingen uttalad antisemit, men nationalist och antidemokrat. Strömholms förhållande till nazismen kan förefalla provocerande lättviktigt, men det är just det som kan ge oss insikter.

Boken hade överhuvudtaget tjänat på att borra djupare i det psykologiska och mångbottnade – något Gedin snarast värjer sig emot. Nazismens moraliska laddning verkar stå i vägen för det. Ändå skiner det igenom att nazismen hade något av en banal rebellisk lockelse på vissa unga män i Stockholm under 1930- och 1940-talet. Den var handlingsinriktad och anti-intellektuell. Men sammanhanget var ju trots allt ett helt annat än ohyggligheterna på östfronten.

MYCKET KRING STRÖMHOLMS unga år är höljt i dunkel och svårt att bevisa. Gedins försöker lägga ett pussel, men boken är inget historiskt fackverk och den brister delvis i stringens, precision och tydliga källhänvisningar. Läsaren tvingas att dra sina egna slutsatser och det förefaller onekligen som att Gedin har en poäng i att Strömholm friserat sitt förflutna. Det är förstås inte ointressant, men kanske inte så intressant som Gedin vill få det till. Man saknar också ett resonemang om hur Strömholms mörka bakgrund eventuellt påverkat hans konst, fanns där någon form av normbrytande kontinuitet? Trots allt är det Strömholms konstnärskap som överhuvudtaget gör honom till en person värd att diskutera.

Med det sagt är *Christer Strömholm och nazismen* en riktig bladvändare med ingående, tankeväckande och spännande beskrivningar av en suspekt halv värld i Stockholm under en tid då Sverige lade moralen åt sidan för att överleva som land.

Att förhålla sig till historien utan att moralisera är svårt, speciellt som vårt intresse för historia ofta bottnar i samtida konflikter och frågeställningar. Men vill vi lära oss av historien måste vi gå bortom moraliserandet, eftersom det förutsätter att vi redan sitter inne på svaren och sällan kostar oss något. Historiens lärdom är oftast att moraliska val görs både under ovisshet om utgången och till risken av att få betala ett pris för fel val. Historien är oftast en lektion i ödmjukhet. ✨



Nigel Farage: alltid i rampluset.

FOTO: DAVID JOHNSON/TT

STORBRITANNIEN

På väg mot Downing Street?

Nigel Farage vänder upp och ner på brittisk politik. Hans parti Reform UK sätter skräck i de traditionella makthavarna, skriver **PJ Anders Linder**.

EFTER EU-VALET 1999 stod det till många förvåningklart att det obskyra partiet UKIP (United Kingdom Independence Party), med brittiskt uttråde ur EU och föga annat på dagordningen, skulle få skicka tre ledamöter till Bryssel. En av dem var en 35-årig råvarumäklare vid namn Nigel Farage.

I en tv-intervju fick han frågan: "Nästa vecka far du iväg med Eurostar till Europaparlamentet och du kommer att mötas av en aldrig sinande ström av inbjudningar till luncher, middagar och champagnemottagningar. Tror du att du kommer att korrumpas av livsstilen?"

"Nej", svarade Farage. "Jag har alltid levt så där."

I december 2024 stod han på scen hos tidskriften *Spectator* i London och tog emot priset som årets politiska nykomling.

"Att vara årets nykomling är verkligen rätt besynnerligt", sade Farage. "Jag har utkämpat fyra allmänna val, jag har utkämpat fyllnadsval och jag är en 60-åring med två barnbarn. Lyckligtvis är jag fortfarande vid god hälsa. Sunt leverne har gjort mycket gott för mig genom åren: 40 cigaretter och åtta pint om dagen, det tycks inte ha gjort mig illa."

LÄGG TILL DETTA att Farage under sin politiska bana har hunnit vara medlem hos de konservativa, partiledare för UKIP, grundare och partiledare för Brexit Party och dess omdöpta version Reform UK och att han efter några års paus kommit tillbaka som toppnamn i Reform ... så förstår man varför journalisten Michael Crick har gett sin Faragebiografi titeln *One Party After Another*. Farage är entreprenör och entertainer långt mer än typisk politiker.

"Nykomling" kan verka absurt för en person som struttat runt på den politiska

Lib Dems med 14,3 procent mot 12,2, men eftersom reformisterna i motsats till liberalerna var jämnt fördelade över landet blev man bara störst på en handfull ställen och belöningen kunde räknas i ental. Det blev fem mandat. En sjundedel av rösterna gav en knapp hundradel av platserna i underhuset.

Det ser ut som en saftig besvikelse. I verkligheten har det blivit tvärtom. Som Patrick Maguire skrev för ett tag sedan i *Times*: "Sir Keir Starmer har varit premiärminister i fem månader. Kemi Bade-

het hos de båda traditionellt statsbärande partierna. Tories har varit ute på en decennielång berg-och-dalbanefärd med folkomröstning, partiledarskiften, Boris Johnsons triumf och haveri, ekonomiska trubbel och valnederlag. Och det är ytterst glest mellan bedömarna som hävdar att Labour och Keir Starmer vann sin storseger 2024 tack vare stort och hållfast förtroende hos väljarna. Vad folket gjorde var att tacka de konservativa för kaffet och ge dem chans att vila ut på lång och obestämmd tid i opposition, men någon bred entusiasm för nya Labourprojekt har inte förnummits.

I skrivande stund har Reform UK gått om Tories i opinionsmätningarna och flåsar Labour i nacken.

scenen i ett kvartssekel, men det hela syftar förstås på den plötsliga återkomsten i juni ifjol. Farage avgick som partiledare för Reform UK på våren 2021 och skulle lämna brittisk politik för att bli programledare, kommentator och emellanåt någon sorts sidekick till Donald Trump. Men sedan Reform gjort väl ifrån sig i mätningarna på våren 2024 dök han plötsligt upp som gubben i lådan och tog på sig kaptensmössan igen.

HAN HADE HAFT stora valframgångar förut men bara i val till Europaparlamentet. Under hans ledning blev UKIP största brittiska parti i EU-vallet 2014 och Brexit Party störst 2019. Men framgångarna hade uteblivit helt i de inhemska valen. Där hade helt andra frågor än missnöje med Bryssel dominerat och där gällde majoritetsval i enmalsvalkretsar. Det ledde till paradoxen att Farages nationalistiska och EU-fientliga partier hade gott om företrädare på andra sidan Kanalen men stod utan på hemmaplan.

I parlamentsvalet 2024 blev det till sist annorlunda. Till Labours och Liberaldemokraternas (Lib Dem) skräckblandade förtjusning lockade Reform till sig så många missnöjda högväljare att Tories föll igenom totalt. Under Rishi Sunak satte partiet nytt konservativt bottenrekord med 23,7 procent av rösterna och förlorade två tredjedelar av mandaten. Varken Labour eller Lib Dem nådde några imponerande röstetal, men i det brittiska *winner takes all*-systemet är huvudmotståndarens olycka allt som krävs för egen sällhet. Labour gick fram ynka 1,6 procentenheter men fick 211 nya mandat och Lib Dems myrsteg framåt på 0,6 procentenheter gav 64 nya platser.

REFORM DÅ? JA, DET BEROR PÅ hur man ser på saken. Partiet blev klart större än

noch har lett det konservativa partiet i mindre än sex veckor. Ändå ter sig His Majesty's Government and Most Loyal Opposition som föga mer än statister i Nigel Farage Show. Det enda folk i regeringskvarteten i Westminster vill tala om är Reform UK. "Det var kanske aningen överdrivet att döma av alla kritiska rapporter om Starmers regering, men nog står Farage och Reform i det inrikespolitiska rampljus som aldrig förut.

TILL ATT BÖRJA MED bottnar det i att de folkliga framgångarna har fortsatt. I skrivande stund har Reform UK gått om Tories i opinionsmätningarna och flåsar Labour i nacken. På annandag jul hävdade partiföreträdare att man hade kommit upp i fler medlemmar än de konservativa (och projicerade nattetid nyheten på väggen till Tories partihögkvarter). Sedan dess tycks tillströmningen ha fortsatt.

Men det handlar också om bräcklig-

LABOUR TOG ÖVER från Liberalerna som främsta rivaler till de konservativa på 1920-talet. I mer än ett sekel har de båda partierna växlat vid makten och betraktat varandra som ärkefiender. Det perspektivet dominerade länge även hos väljarna och gör fortfarande så på en hel del håll. (Fråga en brittisk universitetslärare vad hon tycker om Tories!) Men samtidigt har en växande väljargrupp kommit att betrakta de två som ett etablissemangets janusansikte: det blir ingen större skillnad oavsett vem som vinner, politikerna ser till sina intressen och tycker rätt likadant om det mesta. Det behövs något annat och nytt.

Tendensen är inte unik för Storbritannien, men den har potentiellt extra sprängkraft där. Majoritetsvalen har inte som proportionella val erbjudit ventiler, där övertryck kan släppas ut och förändring ske successivt, utan när det till sist smäller kan det smälla rejält, som för hundra år sedan, och det är vad många i dag antingen fruktar eller ser fram emot. Det hela har eldats på av finanskrisen, frustration över covid-19, den uteblivna tillväxten och, försummat i diskussionen >>



Labourledaren Keir Starmer vann på missnöjet med Tories.

FOTO: DOMINIC DUDLEY/TT

men mycket viktigt, den stora utgiftsskandalen 2009.

DÅ AVSLÖJADES DET att en lång rad parlamentsledamöter från i stort sett alla läger hade gamlat åt sig ersättningar för dubbelt boende och andra utgifter – ett favoritexempel är mannen som lät skattebetalarna stå för muddringen av sin vallgrav – som de inte hade rätt till. Skandalen briserade medan folk sög på ramarna under finanskrisen och ledde till ett fall i förtroende för de folkvalda som inte har återhämtats ännu.

Ytterligare två pusselbitar är invandlingsfrågan, där en bred opinion vill ha kraftiga minskningar som varken Tories eller Labour har lyckats leverera. Och så det faktum att brexitomröstningen 2016 och Boris Johnsons segerval 2019 rörde om det rejält i den brittiska klassröstningen. Efter sin framgång hoppades Boris att brexit skulle ha gjort gamla inbitna vänsterväljare till nykonservativa. Så blev det inte. 2024 blåste vinden åt rakt motsatt håll. Men läsningar har släppt och situationen blivit öppen och spelbar som aldrig förut. Det är inte så många "safe seats" som är så safe längre.

De kan till exempel gå till Reform.

OM DET VERKLIGEN kommer att hända är en obesvarad fråga. Det finns många väljare som gläds åt gamängen Farage och hans talanger som folktribun och häcklare. Andra frågar vad han någonsin har byggt. Hans vänskap med Trump imponerar på somliga men stöter bort ännu fler och kan när som helst explodera i ansiktet på honom som kamratskapet med Musk tycktes göra i januari. Och finns det något han känner för riktigt djupt vid sidan om puben och flaggan och brexit? Vågar man anförtro honom försvaret, ekonomin och sjukvården i NHS? I skrivande stund känns det inte så sannolikt. Men Reform har breddat sitt erbjudande och går numera fram med ett klassiskt röstfiskebudskap om att sänka skatterna, minska invandringen, korta köerna till vården, avskaffa tv-licensen och ge fingret till snobbarna, som nog kan väcka gensvar till både höger och vänster. Så det gäller för både Badenoch och Starmer att skärpa sig. Det var Tories som råkade illa ut i fjol men nästa gång heter makthavarna Labour.

Och så är det det där om "man" vågar det ena eller andra. I ett majoritetsvalsystem med tre större partier och en knippe små behövs det inte 50 procent av rösterna för att vinna. Det kan räcka med en tredjedel, som Labour i fjol. Eller mindre än så. ✨



Två herrar på Mallorca, där man talar balearisk katalanska.

FOTO: DANIEL SCHOENEN/ALAMY

SPRÅK

Ny språkakademi väcker spanskt löje

Den baleariska spanskan är inte ett eget språk, skriver **Johan Falk**.

I SKUGGAN AV regionvalet i Katalonien i maj förra året tillkännagavs att en språkakademi hade inrättats på Balearerna (Mallorca, Menorca, Ibiza och Formentera) med det svårbegripliga namnet *Real Academi de sa Llenga Baléa*.

De flesta kunniga om språksituationen i Spanien reagerade starkt mot vad man såg som ett ovetenskapligt tilltag, dessutom försett med ett löjeväckande namn. För det första, den variant av katalanska som talas på Balearerna är inget eget språk och för det andra, vem är ansvarig för att kung Felipe VI förlämnar epitetet "kunglig" till en så bisarr idé? Det tog hus i hel-sicke, helt enkelt. Men kungahuset gjorde inte avbön – *Real* eller *Reyal* – står kvar

i namnet. Kungen ville uppenbarligen inte ge sig in i en diskussion utan hänvisade till remissinstanserna som hade gett grönt ljus.

Händelsen kan synas oviktig men har stor betydelse för vad som ska betraktas som ett eget språk och vad som är en variant eller en dialekt. Dessutom ger den en vink om den sociopolitiska situationen i Spanien. När ett språk fragmenteras uppstår nya varianter som ofta utvecklas lite vind för våg – så var det när det klassiska latinet sönderföll och blev till franska, spanska med flera latinska dotterspråk.

De romanska eller latinska språken är inget annat än ett folkligt latin som korrumpierats av tiden. I den här processen är

såväl centrifugala (utåtgående) som centripetala (inåtgående) krafter verksamma.

CENTRIFUGALRÖRELSEN innebär att talarna önskar skilja ut sig och framhålla sin identitet. Det är en "vi och dom-mentalitet", en språklig grupp vill stärka sin identitet genom att fjärma sig från andra. Den andra sidan av myntet som kan vara lika stark är en rörelse inåt mot en större gemenskap. En svagare, kanske mer utspridd, språkgrupp tenderar att "ta efter" en annan grupp med större makt och högre anseende

mellan dialekterna. En viss sprickbildning har alltid funnits i katalanskan, kanske går den tillbaka till språkets uppkomst under tidig medeltid. Skillnaderna mellan de tre huvudvarianterna – central (Furstendömet Barcelona), balearisk (Mallorca, Menorca, Ibiza) och valenciansk – blev mer påtagliga när trycket från stormakten Spanien ökade. Speciellt under 1700-talet fördes under Bourbonkungarna en utpräglat centralistisk politik. De perifera regionerna och de regionala språken trycktes tillbaka, återhämtade sig under senare



Restaurang med det för Balearerna karaktäristiska *sa* i namnet.

FOTO: HELMUT CORNELI / ALAMY

De romanska eller latinska språken är inget annat än ett folkligt latin som korrumpers av tiden.

de. Man vill efterlikna den starkare och på så vis sker en språklig utjämning.

I Frankrike, Italien och Spanien uppstod en rad historiska dialekter ur latinet. I Spanien var det galiciska, leonesiska i väster, aragonska och katalanska i öster, samtliga rivaler till kastilianska som blev nationalspråket spanska. Två saker kan hända i denna utveckling: dialekterna trängs undan men färgar av sig på nationalspråket, eller så erhåller dialekten officiell status och blir ett nytt språk.

När katalanskan efter en längre nedgångsperiod normaliserades vid slutet av 1800-talet förespråkade vissa språkmän genuina, ofta medeltida, lösningar. Det viktiga var att markera avstånd från spanskan. Efter Spaniens enande 1469 hamnade Katalonien i bakvatten. Regionen var en del av Aragonien, beläget längre västerut, som var ena parten i äktenskapet med Kastilien.

DÄREFTER BLEV Katalonien/Valencia aldrig någon sammanhållande statsbildning som kunde vidmakthålla och utveckla de språkliga drag som etablerats under medeltiden. Någon verklig nivellering skedde aldrig

delen av 1800-talet fram till Andra republiken 1931–36. Från 1939 satte Franco-regimen tvärstopp för alla separatistiska ansatser.

Politiken från Madrids sida var då machiavellisk och gick ut på att "söndra och härska". En effekt av en absolutistisk politik ifråga om självstyre och mångspråkighet var att regionerna ställdes mot varandra. Under 1900-talets första decennier uppstod en bitvis hätsk rivalitet mellan de katalanskspråkiga landsdelarna, speciellt Valencia och Barcelona. Valencianisterna opponerade sig våldsamt mot Barcelonas anspråk på att ha ensamrätt till katalanskan och vilja påtvinga valencianskan sin stavning.

VALENCIANSKA ÄR ett självständigt språk med en glansfull litterär tradition från 1400-talet, hävdade man. Så sent som vid romanistkongressen 2010 i Valencia demonstrerade studenter och lärare mot Barcelonas hegemoni och språkliga imperialism. I en pamflett som delades ut till deltagarna kunde man läsa att "Barcelona-katalanskan som man försöker pådövla Valencia är en skamlig och motbjudande dialekt".

Ett språks överlevnad är en fråga om makt och identitet. Om man saknar makt vill man till varje pris hävda sin egenart för att inte suddas ut helt. I en sådan situation är den närmaste släktingen ofta den mest hotfulla, för Valencia var det Barcelona. När Katalonien vakande upp ur sin törnrosasömn och inrättade kulturinstitutioner och språkakademier från slutet av 1800-talet, då var inte Valencia med. Antagonismen mellan Katalonien och Valencia var ett faktum och sviterna är märkbara än idag.

Här sluts cirkeln. Om Barcelona och Valencia har egna språk, då ska väl de baleariska varianterna av katalanska vara egna språk. De är ju en egen autonomi och språk är mer en fråga om identitet än en

objektiv företeelse. Så resonerar föreståndaren för den baleariska akademien Guiem Matas som med enfass hävdar att baleariska är skilt från katalanska (intervju i tidningen *Última Hora* 10/5 2024). Han anför som stöd de myter som var i svang under 1800-talet, nämligen att det baleariska språket är en ättling till det sydfranska språket lemosinska som användes i den medeltida trubadurdiktningen.

ALLT DETTA ÄR nonsens, i bästa fall en förvrängning av det faktum att lemosinskan användes i trubadurdiktningen även av poeter som levde i Katalonien. De baleariska varianterna av katalanska etablerades på öarna när dessa erövrades av

Allt detta är nonsens, i bästa fall en förvrängning.

Jakob I (Jaume I) från morerna i början av 1200-talet. Språket som kom med på köpet är omiskännligen katalanska, med några särdrag. Det mest påfallande är att man använder *es* och *sa* som bestämd artikel i stället för *el* och *la*: *es poble* (byn), *sa plaça* (torget), inte *el resp. la*. Det här bruket, som går tillbaka på latinets *ipse* 'själv', är unikt för balearisk katalanska i den romanska familjen. Men detta gör inte katalanskan på Balearerna till ett eget språk.

Genom anspråket på att baleariska skulle vara ett eget språk får den nya språkakademien ett löjets skimmer över sig. Att bedriva vetenskapliga studier i dessa katalanska varianter är något helt annat, vare sig det sker vid Balearernas universitet (*Universitat de les Illes Balears*) eller vid andra universitet och institut. Inrättandet av en akademi är emellertid en påminnelse om hur viktigt språket är som uttryck för en regions identitet och individernas tillhörighet till regionen. Nej, den baleariska katalanska är inget eget språk, däremot är den en del av en språklig gemenskap som sträcker sig från Alicante (Alacant) i söder till Perpignan (Perpinyà) i norr. ✨



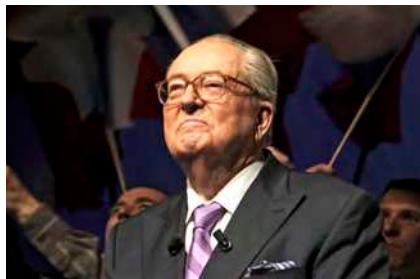
Felipe VI gav den nya språkakademien sin kungliga välsignelse. FOTO: ALAMY

Vad väntar Marine efter Jean-Marie?

Provokatören Jean-Marie Le Pen kommer att gå till historien som en av de politiker som mest påverkat fransk efterkrigspolitik. Som grundare av Nationella fronten, som idag i ny skepnad och under nytt namn är Frankrikes största parti, etablerade han den invandringskritiska ytterhögerideologi som hans dotter Marine, ledare av Nationell samling, kanske kommer att vinna 2027 års presidentval på. Om hon ens får ställa upp vill säga, men vi återkommer till det.

Nyheten om Jean-Marie Le Pens död den 7 januari möttes visserligen av en hel del hyllningar av hans gärning, men det som framförallt stack ut var kritiken – och inte sällan ren avsky. Elyséepalatset uttryckte presidentfamiljens kondoleanser, men betonade samtidigt att det nu är upp till historien att fälla domen över Jean-Marie Le Pens arv och påverkan på det franska samhället. Samtidigt sågs mängder av människor på kvällen fira hans bortgång genom att skåla i champagne.

Oavsett vad man tyckt om denne man är han nu död och kan därmed inte längre påverka det politiska landskapet. Frågan har dock väckts om han kommer att fortsätta kasta en skugga över sin dotter även "från andra sidan". För trots den omfattande omprofilering som Marine Le Pen genomfört – med det symboliska namnbytet, utslutningen av fadern och ansträngningar att göra partiet mer rumsrent – har hon haft



Jean-Marie Le Pen (1928–2025).

FOTO:FRANCK CRUSIAUX/GETTY IMAGES

svårt att helt frigöra sig från Jean-Marie Le Pens arv. Ett arv präglad av öppet nazistiska och rasistiska uttalanden, som att gaskamrarna är "en detalj i historien", att "Herr Ebola" borde ta hand om den afrikanska invandringen, samt anklagelser om att han själv torterat människor under Algeriets självständighetskrig.

Det finns de som menar att hans död kommer att påminna väljare om partiets mörka sidor, när nu hans uttalanden och handlingar åter hamnar i strålkastarljuset, och att det riskerar att leda till en "äterdemonisering" av partiet. På samma gång nämns också den motsatta möjligheten, att hans död till sist kommer att åstadkomma just den frigörelse som Marine Le Pen så envist arbetat för – och bana väg för att hon ska lyckas bryta igenom det "glastak" som man ofta talar om

när det gäller Nationell samlings väljarstöd.

Marine Le Pen har dock fler hinder än sin fars arv att överkomma. Den pågående rättsprocessen där hon anklagas för att ha förskingrat EU-medel kan bli en avgörande faktor för hennes politiska karriär.

För den som inte har följt fallet rör åtalet ett påstått systematiskt upplägg där löner för assistenter begärts ut, men där dessa personer i praktiken arbetat för partiet utan koppling till EU. Åklagaren anklagar Le Pen för att ha förvandlat EU-parlamentet till en "kassako" och kräver fem års fängelse samt böter på 300 000 euro. Det mest uppmärksammade kravet är dock att också förbjuda Le Pen från att ställa upp i val – ett förbud som åklagaren vill se träda i kraft omedelbart och utan möjlighet till överklagan. Om detta går igenom skulle det utesluta henne från att delta i presidentvalet, där hon är favorittippad.

Jean-Marie Le Pens död markerar slutet på en era, men om det också blir början på ett nytt kapitel för Nationell samling återstår att se. Mycket hänger på vad som sker när domen faller den 31 mars, då både Marine Le Pens politiska framtid och partiets väg framåt kommer att avgöras.

Som om vi inte redan haft nog med dramatik i fransk politik.

Jennifer Paterson

NÄR THATCHER TOG TEATERLEKTIONER

Margaret Thatcher, visar det sig, tog lektioner av ingen mindre än Laurence Olivier. Varför då? För, skriver *Guardian*, att lära sig att uppträda med pondus men också att använda sina ögon för att "förföra och flirta". Det gav tydligen resultat. Hon har Marilyn Monroes mun och Caligulas ögon, konstaterade en tagen president François Mitterrand.

Det blev summa summarum sex lektioner mellan en av världens mest kända skådespelare och vad som skulle komma att bli, hon var då (1972) utbildningsminister, världens mest kända kvinnliga politiker. BBC Radio 4 gör en dramatisering, delvis byggd på fakta, av deras möten där Derek Jacobi spelar Olivier och Frances Barber tar sig an Thatcher i *When Maggie met Larry*.

Pjäsens författare Tim Walker säger att "Thatcher was in effect a theatrical invention" och det ligger en hel del i det. Hon tog inte bara teaterlektioner utan gick även till en talpedagog. Allt, gissar jag, för att hon kände att hon, dotter till en specerihandlare, annars inte skulle kunna nå toppen i det parti som verkligen var konservativt.

Det räckte inte att vara Oxfordutbildad, intelligent och hårt arbetande. Att kunna föra sig (detta förfärliga uttryck) var en fråga om klasstillhörighet. Thatcher var alltså fullt på det klara med att det var nödvändigt för hennes politiska karriär att spela en roll i ett parti där medlemmarna hade en, om man säger så, mycket traditionell kvinnosyn. Hon genomförde också sitt förvandringsnum-

mer till fulländning: en röst som kunde skära genom glas, beväpnad med en handväska i högsta hugg och en blick som kunde tämja ett helt kabinett (fullt av kuschade män).

Margaret Thatcher blev på så vis en person som levde i symbios med sin politik där varje dag tycktes ägnas åt att sänka skatterna och den militanta fackföreningsrörelsen.

I år är det femtio år sedan Thatcher blev partiledare och hon fick slå sig fram meter för meter. Det är i sig beundransvärt. Men vad som samtidigt är ledsamt och nedstämmande är att hon var tvungen att så till den mil-da grad göra våld på sig för att nå sina drömmars mål.

Mats Wiklund

I de färgblindas rike är den vite kung



Fredrik Johansson
är konsult och
skribent.

By the thrice be-shitten shroud of Lazarus! utbrister hertigen av Norfolk i första säsongen av tv-dramatiseringen av Hilary Mantells *Wolf Hall*. Det är från första delen av hennes trilogi om Thomas Cromwells uppgång och fall. Norfolk styr upp sin socialt överambitiöse sväger Thomas Boleyn, vars dotter Anne ska gifta sig med Henrik VIII. Ett av flera av kungens äktenskap som inte i alla delar utvecklades till samtliga inblandades belåtenhet.

Mantells författarskap innehåller mycket annat. Men för mig räcker denna formulering för att göra det odödligt. Det är profaniteternas Rolls-Royce. Dess guldstandard. Leveransen av repliken i tv-serien – av den under fjolåret avlidne Bernard Hill – är dessutom utsökt. För att inte tala om den fantastiskt subtila och perfekt avvägda ögonbrynshöjning som utgör Cromwells (Mark Rylance) reaktion. Stort skådespelari med stora respektive små medel.

TIO ÅR SENARE kommer så nu den uppföljande säsongen. Baserad på den tredje och avslutande romanen *The Mirror and the Light*. Det är återigen bländande tv-underhållning. Inte minst visuellt. Många scener är närmast utstuderade. Skådespelarna är som orörliga i några extra tiondelar och känslan är att stå framför en renässansmästares verk. För egen del är jag helt såld.

Måleriet och Cromwells relation till Hans Holbein spelar också en inte oviktig roll i böckerna och i den engelska historien. Det är exempelvis Holbein som målar det porträtt av Anna av Kleve som är del av Henriks beslutsunderlag när han ska ta henne till sin fjärde fru.

Det visuella spelar stor roll för berättelsen. På flera plan. Den andra säsongen är nämligen också föremål för så kallad "färgblind" rollbesättning. Det innebär att man inte låter sig begränsas av vilka människor som befolkade en viss historisk epok, utan låter även personer av annan etnisk bakgrund spela olika roller.

NÄR KAMERAN PANORERAR över kungens råd sitter en svart person vid bordet. Och flera andra skådespelare har annan etnisk bakgrund än "kaukasisk" (för att använda det märkliga amerikanska uttrycket). Thomas Wyatt, från Yorkshire, spelas av egyptier-britten Amir El-Masry. Nan Seymour – syster till Henriks tredje fru Jane och sedermera Cromwells svärdotter – spelas av den färgade Cecilia Appiah.

I debatten kring detta i Storbritannien har omdömena varit ganska hårda. Naturligtvis från väntat håll, men även exempelvis den svarta författaren Sonya Douglas konstaterade att det var "jaw-achingly stupid".

I ett inte bara övertygande försvar menar producenten att man uteslutande gått på talang och försökt hitta den bästa skådespelaren för varje roll. Dessutom avviker ju flera andra skådespelare utseendemässigt fysiskt från sina karaktärer.

DAMIAN LEWIS BLIR inte lika fet som Henrik till slut blev. Hans bensår ser illa ut, men var antagligen betydligt värre. De allra flesta har en tandhålsa som sannolikt inte var så vanlig bland fyrtioåringar på 1530-talet. Våra krav på autenticitet är inte konsekventa.

Och det ligger något i det. "You want a bloody photographer!" utbrister Michelangelo (Eric Idle) i Monty Pythons sketch. Utbrottet kommer då Påven (John Cleese) inte gillar att Nattvarden har 28 lärjungar, en känguru och tre Kristus. Det är ju fiction.

Det slumpar sig dock så att alla de ledande rollerna i *Wolf Hall* besatts av personer som är av "kaukasiskt" utseende. Cromwell, Kungen, Kardinal Wolsey, Thomas More, Anne Boleyn, Norfolk, Suffolk, de ledande personerna i Cromwells entourage

av rådgivare och handgångna och så vidare. När de roller som har mest exponering har besatts har det slumpat sig så att de alla har påfallande svag afrikansk bakgrund. Spridningen av talang är onekligen förunderlig.

Anna av Kleve spelas av nederländskan Dana Herfurth. Kungen är inte entusiastisk när de väl träffas. Holbeins porträtt är förskönande. Möjligen hade det hela blivit lite väl komplicerat om Anne hade spelats av en skådespelare med rötterna i Sydasiens.

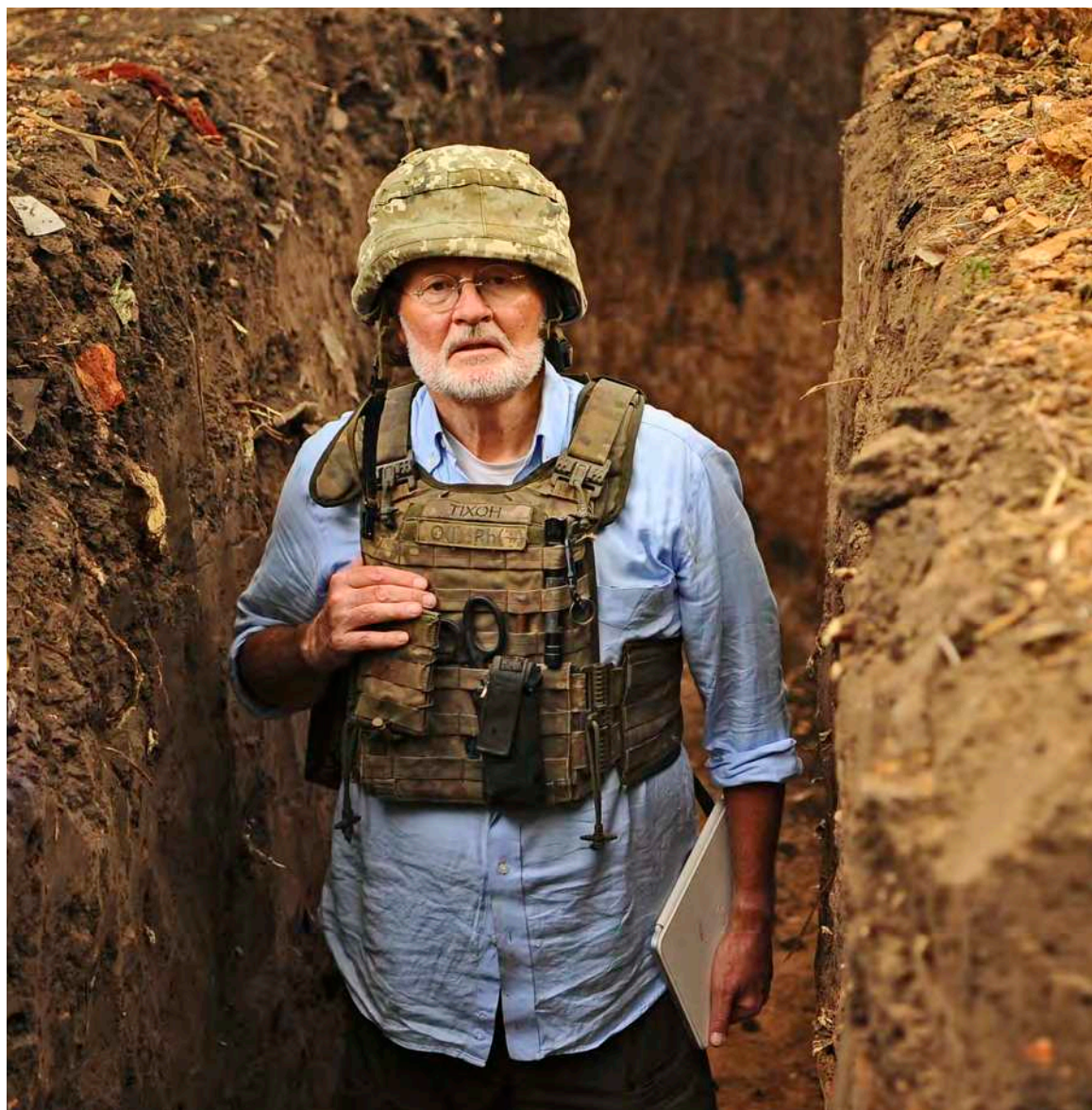
JAG FUNDERAR ÖVER min egen reaktion. Som ändå är rätt svag. Jag fortsätter att se med stor behållning och magin bryts inte. Jag skulle kunna hävda att det beror på min starkt progressiva läggning och egen färgblindhet. Sedan inser jag att det handlar om hur kalkylerat allt är. För att visa sin omedvetenhet inför att människor kan se olika ut på grund av etnicitet, har man alldeles uppenbart stannat vid sidofigurer och närmast statister. Den svarte mannen i kungens råd är tyst. Han är där för att han är svart.

Omedvetenheten är slående medveten. I de färgblindas rike är den vite kung. ✨



Av Lars Peter
Fredén

”Ju mer du gräver,



1

Den pensionerade diplomaten Lars Peter Fredén ville veta mer om vardagen vid den ukrainska fronten. Detta är det första av två reportage från hans resor i höstas.

PÅ CYKEL TILL UKRAINA

Sommaren 2022 tog jag mig på cykel ner till Ukraina via Baltikum och Polen, till Lviv. 2023 cyklade jag drygt 2 000 km runt de delar av Ukraina som var orörda av kriget, förutom luftangreppen förstås.

Ett år senare, i augusti och september 2024, cyklade jag i Ukraina igen. Det blev 1 650 kilometer, varav 1 000 längs fronten. Resan var på eget initiativ och utan något sällskap. Genom att färdas så ville jag skilja mig från journalister som kör bil – ofta tillsammans med en så kallad fixare, en infödd

Lars Peter Fredén
var Sveriges ambassadör
i Peking 2010–2016.

desto längre lever du”



I skyttegravan med oknäppt hjälm men laddad padda.

FOTO: ANATOLII LISYANSKY, 127 OBRTRÖ, UKRAINAS VÄPNADE STYRKOR

medarbetare, som föreslår och bokar upp intervjupersoner och vid behov tolkar. Jag ville inte att det skulle finnas något filter mellan mig och de soldater jag fick träffa.

Ut till frontområdena gick det inte att ta cykeln, på grund av vägspärrarna. Istället kördes jag dit av brigadernas pressofficerare, ibland försedd med skyddsväst och hjälm som de lånade ut. Fram till själva fronten släpptes jag inte, av säkerhetsskäl.

Jag kan inte ukrainska. De samtal som återges i denna artikel förde jag på ryska, någon enstaka gång på engelska.

CHARKIVFRONTEN SEPTEMBER 2024

Jag plockas upp av pressofficeren och fotografen ”Lys”, 48 år, före detta boxare, tyngdlyftare och tight end i amerikansk fotboll. Han är huvudet längre än jag. Lys är hans *nom de guerre*, det betyder räv och han visar sig ha en del av sitt totemdjurs personlighet: snabb i allt och med ögon ständigt vakna. Som många andra veteraner har han fått ryggproblem av de skyddsvästar han burit, om det nu inte beror på boxningen eller den amerikanska fotbollen. I alla fall har han så allvarliga besvär att han befriats från aktiv tjänst och det är därför han nu är pressofficer och fotograf. I den senare egenskapen dokumenterar han systematiskt kriget med sin Nikon.

Vi åker 50 km nordost om Charkiv i hans egen bil, en Toyota stadsjeep. Han kör ryckigt, han höll på att bränna första röda ljuset redan. ”Jag lärde mig köra vid fronten, där fanns inte många fordon. Här i stan har folk alla möjliga idéer.”

Vi närmar oss frontområdet. ”Det är lite farligt här”, säger Lys, ”drönarna. Så helst kör vi ut besökare på natten. Förstår utan tända lyktor. Jag var nära att krocka med en stridsvagn en gång.” Varför vi ändå ger oss iväg nu på dagen förblir outrett. Det är molnfritt och ingen nämnvärd vind, noterar jag, idealiskt flygväder för drönare.

Stäppen är som en idealiserad tavla av sig själv: böljande, öppen, oändlig. Lys: ”Ja, den är vackert, särskilt i skymning och morgondis och på olika sätt varje gång.” Vi passerar nygrävda försvarsställningar. Här och där har granater slagit ned och bränt åkrarna kolsvarta. Sönderskjutna bondgårdar. En utbränd stridsvagn. ”Er?” ”Vår, det var en drönare.” ”Jag beklagar.”

Lys tillhör en territorialförsvarsbrigad. Sådana försvarar området där de satts upp och rekryterar bland orsbefolkningen. De tilldelas äldre materiel än de ordinarie brigaderna men sätts ändå in i strid på ungefär samma villkor som dessa. ”När vi försvarade oss mot ryssarna första gången [våren 2022] hade vi inga stridsvagnar och inget artilleri. Och en enda granatkastare. Den hade jag hand om. I övrigt bara handeldvapen plus gamla *Maxim* kulsprutor. Vi stred mot ryssen med samma vapen som Churchill använde i boerkriget 1900! Först senare erövrade vi det vi behövde från ryssarna.”

Lys anser att de första som anslöt till territorialbrigaderna var de bästa. Men många av dem har stupat.

Han parkerar Toyotan under ett träd men kamouflerar den också med nät. Vi ska byta till en bil med *REB*, *Radioelektronna borotba*, utrustning för elektronisk bekämpning, sådan som stör ut fiendens drönare. Annars är det för farligt att fortsätta. Vi befinner oss 10 km från nollinjen. >>

”

Här och där har granater slagit ned och bränt åkrarna kolsvarta. Sönderskjutna bondgårdar. En utbränd stridsvagn.

”

De har stridit i två och ett halvt år. Aleks har inte varit hemförlovad mer än en gång på hela denna tid. Och då i bara fem dagar.

Medan vi väntar på REB-bilen förevisar Lys sin personliga utrustning. Hjälmen. Automatkarbin. Fyra-fem magasin. Ryggsäck med hygienartiklar, matskål, kameran förstås. Skyddsväst. Hållare för vattenflaska. Fyra tourniqueter, sjukvårdsväska, kniv, sax, handskar utan fingertoppar och med förstärkning i handflatorna, ”för när man gräver”. Mobiltelefon och en bärbar laddare till den. Två handgranater, tyska, ”mycket bättre än de amerikanska”.

I strid, eller snarast på väg dit, gissar han att infanteristen inräknat handeldvapnet bär en utrustning på 40 kg.

Lys har köpt nästan allt han har på sig för egna pengar, för att grejerna som finns på öppna marknaden är bättre än vad staten ger rekryterna. Det gäller även västen och hjälmen. Där får jag förklaringen till alla militäraffärer jag ser i denna del av Ukraina. De heter saker som *Tactica*, *Kamouflage* och *Punishment*. De militärgröna kortbyxor jag köpt i Charkiv för att mina cykelbyxor nöts sönder gör i linningen reklam för sig själva med lappen: ”BORN BY REVOLUTION. HARDENED BY WAR.” Affärerna dök upp genast efter storanfallet, säger Lys.

Jag får prova att bära skyddsvästen och finner den oväntat tung, också hjälmen är tung. Bara att gå genom terrängen, utan automatkarbinen som hela tiden måste slå mot kroppen, är påfrestande med dessa på sig.

REB-bilen dröjer än. Medan vi väntar lutar Lys förarsätet bakåt, jag gör likaledes med passagerarsätet och vi låtsas båda sova ett tag. Sen berättar Lys om sin tid som stridande soldat.

Av alla de olika granatkastare han arbetat med var den finska bäst. Den spanska var förfärlig. Den ryska 120 mm:s var lättanvänd och bra. Han hade också sett tjeckiska och polska. Ammunitionen var olika för samtliga. Ingen begrep hur granatkastare och ammunition pytsades ut till de olika förbanden. Därför tvingades befälhavarna kontakta varandra och byta så man hade rätt ammunition till rätt kastare.

Soldater får lön förstås, från 20 000 hryvnia

i månaden till 3 000 euro i månaden. Ju farligare uppdrag desto bättre betalning. (När detta skrivs i november 2024 är en hryvnia värd ungefär 25 svenska ören och en euro 11,60 svenska kronor. Således ett spann på ungefär 5 000 till 35 000 kronor.)

Lys eget hus blev sönderskjutet tidigt i kriget. Han bodde då nära ryska gränsen, längs vägen från Charkiv till Belgorod. Han gör ingen sak av det: sådant händer i ett krig.

Ingen som inte själv varit med i kriget förstår hur det är, säger Lys. Den genomsnittliga invånaren i Charkiv förstår inte heller, hon har egentligen inte fattat att fronten ligger så nära det egna hemmet, arbetet och barnen.

Lys anser inte att ryssarna har dålig stridsvilja. Han har varit med om att den siste ryssen i ett förband vägrat ge upp fast han fick löfte om god behandling. ”Så då var vi tvungna att döda honom.” Jag anmärker att den ryska stridsviljan kanske beror på barriärförbanden – förband bakom de framryckande som har till uppgift att skjuta de egna om de retirerar eller flyr, en sovjetisk tradition – och Lys säger att det kan nog hända, ”men de gör sitt på sitt sätt. Det är en tidsfråga innan de skaffar sig såna drönare som vi hittills är ensamma om. Nu har de också lärt sig att gömma sig i terrängen. Det kunde de inte alls i början. Och de rycker inte längre fram i konvojer som det var lätt för oss att skjuta sönder, utan i små grupper.”

När Lys var vid Donetskfronten dödade han många med sin granatkastare. Han såg resultatet i realtid via spaningsdrönare. ”Jag tänkte ibland att det var otroligt hur dumt de ryckte fram och hur lättträffade de var, jag hade ingen lust att döda fler, men det var min uppgift.”

Han säger också att ukrainska soldater ibland skjuter sig själva istället för att låta sig bli tillfångatagna. De vet att tortyr väntar dem. ”Ryssarna är konstiga.”

Efter flera timmar kommer REB-bilen, en brittiskregistrerad jeep, och sen kör vi i ilfart på skogsvägar fem kilometer till en kompanistab som ligger i ett övergivet hus. Där bor chefen för ett infanterikompani och hans två ställföreträdare.

Det lilla huset är huvudsakligen oskadat. Byn i övrigt är det inte. Det var en gång en kolchos så arkitekturen måste ha varit en styggelse redan innan den förstördes. Alla hus är sönderskjutna, brända bilvrak ligger strösslade omkring, ett vattentorn med hål i vissnar i kapp med gräset vid dess fot.

Kompanichefen och hans ställföreträdare har inrett huset med mattor på golvet och ett spritkök i hörnet. Rent och välordnat, ett gult skohorn blänker husligt på sin spik. Elektricitet finns men inte rinnande vatten.

I källaren har de byggt kojor. Där övernattar de, och där arbetar de. På ett litet skrivbord står en storskärm som visar flera delbilder samtidigt. De kommer från drönare och tillsammans visar de hela den del av slagfältet som kompaniet har



”Aleks” i skyddsrummet-bostaden som han delar med två andra.

FOTO: PRIVAT



**Chersonregionen den 22 september 2024
kl 17.55. Under färd mot sydväst.**

FOTO: PRIVAT

ansvar för, i direktsändning och utan avbrott. Ingen människa syns på de bilder jag ser. En drönares flygtid är begränsad men när batteriet tar slut är redan en annan på väg. Flera flyger samtidigt, från olika håll.

Fienden har skjutit på det lilla huset men hittills inte träffat. Tio meter utanför dörren är gräset bränt och där ligger bastanta och samtidigt sylvassa rester av granaten från en rysk salvpjäs, ett vapen som skjutit en svärm artillerigranater samtidigt. Om det inte var en lyckträff verkar fienden veta ungefär var kompaniledningen bor, och riskfritt är det väl inte att vistas på husets markplan. Ändå är det just vad vi nu gör.

Åtföljd av en av de ställföreträdande kompanicheferna, "E.F.", en man i 35-årsåldern med vaken blick, marscherar vi några kilometer till en "position" som man säger i Ukraina, en försvarsställning. Den ligger fyra kilometer från nolllinjen. Där finner vi två man som svettiga i värmen gräver i en förbindelsegrav som leder fram till en 120 mm sovjetisk granatkastare. Förbandet har erövrat vapnet från ryssarna.

Granatkastaren och allt annat är väl dolda under träden och med kamouflagenät. Jag hoppar ner i förbindelsegraven och ser att den är någon decimeter djupare än jag är lång. Varför då detta grävande, undrar jag, räcker det inte som det är? E.F.: "Ju mer du gräver desto längre lever du."

Hundra meter bort från eldställningen har tre personer sitt skyddsrum och underjordiska vistelseort. Möss, flugor, getingar. Mössen åter allt. Mat naturligtvis som därför är inlåst i gamla ammunitionslådor från USA, eller hänger i ihopknutna plastpåsar från en stång, men även sladdar och kablar.

De har en egen router, monterad i ett träd. Den kan inte ryssarna avlyssna, påstår de. I deras skyddsrum-sovkvarter har de uppkoppling via *Starlink*, och alla använder sina mobiltelefoner som de vill. El kommer från en dieselgenerator, även den nedgrävd och kamouflerad.

Livsmedel, vatten och ammunition levereras i skymningen eller gryningen då varken natt- eller

dagdrönare ser. "Aleks" – i det civila kock – visar med stolthet och tillfredsställelse i sin mobil hur en drönare filmat en direkträff på fienden från hans granatkastare.

Det är välordnat och rent. Det finns en papperskorg nere, ännu en på markplanet. Lys, E.F. och jag bjuds på korv och bröd och te. Alkohol finns inte, den finns aldrig vid den ukrainska sidan av fronten. Den lilla uteplatsen framför ingången till skyddsrummet där vi sitter är också kamouflerad.

De har stridit i två och ett halvt år. Aleks har inte varit hemförlovd mer än en gång på hela denna tid. Och då i bara fem dagar. "Varför?" "För att vi har för lite folk." Han klagar inte över det, däremot över bristen på ammunition. "Vi skuter ett skott när ryssarna skuter tio."

De är i ställningen i fem-sex dagar åt gången tills de blir avlösta av en ny grupp på tre. När deras kompani stred i Bachmut fick de inte någon avlösning på två månader. Då sov de i tvåtimmarspaket, vakade i två timmar och sov sen igen.

Alla tre är runt 50 år. Medelåldern i territorialbrigaderna är hög, konstaterar E.F. I storm- och elitbrigaderna är den förstås lägre, säger han. (När jag senare får hälsa på hos ett elitförband, ett marininfanteri, konstaterar jag att den inte nödvändigtvis är det, i alla fall inte genomgående.)

Så går vi tillbaka, ganska raskt, och jag får för mig att det är för att det ska vara svårare för drönare att hitta och skjuta på oss. Stigen går genom lövskog och är utmärkt med mörkblå plaststrimor på trädgrenarna. Här och där måste vi ut i öppna fältet för där har fiendens artilleri slagit ner och bränt allt. Vid ett tillfälle stannar E.F. och lyssnar, för att efter några sekunder fortsätta igen. Jag frågar efteråt varför han stannat och han svarar att han hörde drönare, men sen hörde han hur drönaren flög bort från oss. Vad vi skulle ha gjort om den inte hade flugit bort får jag inte klart för mig.

Så körs vi tillbaka i REB-bilen samma väg vi kommit. Återigen i rasande fart. Från golvet i baksätet hoppar en gasmask upp i knäet på mig av krängningarna och jag frågar om den. Är de verkligen rädda för gasanfall? "Jodå", svarar E.F., "ryssarna har använt gas. Inte här, men när vi var i Donbass anföll de med gas. Ända sedan krigets början har de också använt splitterammunition och fosfor. Fosfor bränner allt: människor, järn, sten."

I Lys' bil nu igen passerar vi ut ur frontområdet. Vid vägsparren ut ur det sticker en polis in hakan genom rutan och ber om lösen. Lys: "Ja, vad var den nu?" Han letar i mobiltelefonen. Polisen ler: "Ha en bra dag."

Så rullar vi in i Charkiv igen. Varför skuter ryssarna på staden? frågar jag Lys. Civila dör, skadas eller blir utbombade men beskjutningen har ju ingen effekt på kriget som helhet, vare sig taktiskt eller strategiskt? Han håller med, men svarar: "Det är ryssarnas sätt att få oss att älska dem. De vill visa att de är hänsynslösa och när vi förstått det tror de att vi ska börja älska dem och ge upp." ✨

”

Jag hade ingen lust att döda fler, men det var min uppgift.



Av Inger
Enkvist

2

Inger Enkvist är professor emerita i spanska vid Lunds universitet. Hon är en av två författare till *Erövringen av Amerika* (Natur & kultur, 2019)





Christofer Columbus.
Porträtt av Sebastiano
del Piombo (1519).

FOTO: ALAMY

Storbråket om Columbus ursprung

Själv sade han sig vara född i italienska Genua.
Nya dna-analyser pekar dock i en helt annan riktning.

Christofer Columbus inledde vad vi kan kalla den första globaliseringen, som förändrade världen genom nya mönster i kommunikation och handel. Trots att han är så berömd är omfattningen av hans insats ändå ofta inte helt förstådd. Dessutom finns gåtan kring hans bakgrund. Varifrån kom han, och varför var han så förtegen om sitt ursprung? Denna fråga har i århundraden förbryllat forskare världen över men kanske kan dna-teknik slutligen lösa gåtan.

Columbus gjorde tre stora upptäckter. Han upptäckte inte bara Amerika utan också vägen från Europa till Amerika och vägen från Amerika till Europa, två navigationsvägar som skulle komma att användas i flera århundraden. Hans rutt var en rektangel som innebar att han först styrde söderut från spanska sydkusten och sedan västerut från Kanarieöarna och då kunde använda de västliga vindarna. Väl i Amerika styrde han norr ut från Karibiska havet och när han hade kommit i nivå med Florida styrde han österut. På det sättet kunde han utnyttja vindar på norra halvklotet för att föra skeppen tillbaka över Atlanten.

Columbus var mer än bara en sjöfarare. Han hade studerat astronomi och meteorologi. Han förstod kartografi och navigation till fullo och behärskade olika sätt att beräkna avstånd på havet. Han var beläst, kunde latin och ägde en stor boksamling. Samtidigt brukar det upprepas att han var son till en fattig vävare i Genua, vilket verkar osannolikt. Columbus bakgrund är ett mysterium och det har förekommit olika försök att lösa det, senast ett medelst analys av dna.

Vi vet relativt mycket om Columbus vuxna liv – men alltså mycket lite om hans barndom och om hans ungdomsår. Han föddes omkring 1451 och påstod att han hade växt upp i Genua, ett centrum för handel och sjöfart. Tidigt gick han till sjöss och blev snabbt erfaren inom sjömansyrket. Columbus blev så småningom både kartritare och sjökapten. Hans idé att nå Asien genom att segla västerut var inte huvudlös. Det var bara det att varken han eller andra visste att det låg en kontinent, Amerika, i vägen.

Columbus gifte sig med en kvinna från Portugal, Filipa Moniz, vars far var en framstående man på ön Porto Santo, en av Madeiraöarna. De fick en son, Diego, men Filipa dog kort därefter. Efter hennes död lämnade Columbus Portugal, fast landet då var ledande inom den europeiska upptäcktsverksamheten. Den portugisiska kungen hade avvisat hans projekt, och Columbus flyttade då till Spanien och försökte få finansiering från det spanska kungaparet. I Spanien inledde han ett förhållande med Beatriz Enríquez, en kvinna av folket, och med henne fick han sonen Fernando, som kom att skriva en biografi om fadern.

Det tog tid, men slutligen, efter många års förhandlingar, lyckades Columbus vinna stöd från det spanska kungaparet, Ferdinand och Isabella. Det skedde 1492, samma år som Granada föll och Spanien slutförde sin återerövring och fick ungefär den utsträckning som landet har idag. Man hade också erövrat Kanarieöarna. I Europa ville man hitta nya handelsvägar till det man kallade Kryddöarna, eftersom de traditionella handelsvägarna till Asien via Mellanöstern hade skurits av vid Konstantinopels fall 1453. Spanien var på grund av sitt geografiska läge och sin erfarenhet av sjöfart ett av de länder som låg bäst till för den uppgiften.

Columbus seglade iväg den 3 augusti 1492 med sina tre berömda skepp: Santa María, Niña och Pinta. Efter många veckor av osäkerhet nådde skeppen slutligen land den 12 oktober 1492, och även om Columbus trodde att han hade nått Asien, hade han i själva verket nått en av de karibiska öarna. Detta skulle bli början på en serie av fyra upptäcktsresor till den nya världen, där Columbus utforskade kusterna vid Venezuela och Honduras och öarna Haiti och Kuba. Han insåg aldrig helt att han hade funnit en ny kontinent.

Columbus var mest intresserad av upptäckter, men andra spanjorer försökte bygga upp ett samhälle med centrum på den nuvarande ön Haiti. Spanjorer som följde med på den andra och den tredje resan i avsikt att skapa sig en bättre framtid i Amerika blev emellertid besvikna. Det fanns inga rikedomar som låg och väntade. Hätska konflikter blossade upp både mellan infödda och »

”

Varför nämnde han aldrig detaljer om sin barndom eller sin familj ens till sin son Fernando?



Staty över Columbus i Genua.

FOTO: GEOFFREY TAUNTON/ALAMY

spanjorer och mellan olika grupper av spanjorer som ansåg sig lurade av Columbus.

Sjukdomar blev en avgörande faktor. Spanjorerna drabbades ofta av tropiska sjukdomar, men betydligt värre var att den inhemska befolkningen drabbades av sjukdomar orsakade av virus och bakterier som människor och djur från Europa medfört utan att känna till det. Européer och asiater hade stegvis byggt upp ett immunförsvar, men invånarna i Amerika drabbades i ett slag av den ena sjukdomen efter den andra.

Missnöjda spanjorer skickade hem klagomål över förhållandena vilket gjorde att den spanska kronan skickade ut en sträng tjänsteman för att få ordning på situationen, och denne slog Columbus i bojor och forslade honom tillbaka till Spanien. Han släpptes fri, och friades också så småningom från alla anklagelser, men återfick aldrig något inflytande över förhållandena i Amerika. De sista åren i Spanien



Kung Ferdinand och drottning Isabella. Bröllopsporträtt från 1400-talet.

FOTO: ALAMY

hade han dålig hälsa och dålig ekonomi, upplevde sig som misslyckad och ägnade sig åt att rentvå sitt rykte.

Hur kan en så berömd mans ursprung vara en gåta? Varför nämnde han aldrig detaljer om sin barndom eller sin familj ens till sin son Fernando? Columbus påstod sig alltså komma från Genua men också Portugal gör anspråk på honom. Kanske var han varken italienare eller portugis. Det finns två huvudhypoteser:

Den ena är den italienska hypotesen som är den som har officiellt stöd av spanska institutioner. Dess främsta argument är att Columbus ständigt sa att han var från Genua. Han antas komma från enkelt ursprung och på egen hand, närmast mirakulöst, lärt sig allt det han kunde. Den tesen upprepas exempelvis av Felipe Fernández-Armesto i boken *Columbus* (1991).

En helt annan hypotes framförs i *Discovering Columbus* (1992) skriven nästan samtidigt av Paul Chapman, som var stridspilot under andra världskriget och visste hur svårt det var att navigera över Atlanten. Chapman har börjat med att studera Columbus loggböcker som en navigatör studerar en annan navigatörs arbete. Chapman noterar Columbus noggrannhet när det gäller att observera kustlinjer, strömmar och vattendjup. Han kommer fram till att Columbus var utomordentligt skicklig och mycket beläst. Chapman höjer Columbus till skyarna som både teoretiker och praktiker. Därför blir frågan var Columbus hade lärt sig allt det han kunde ännu mer intressant.

Chapman pekar på flera faktorer som undergräver hypotesen om Columbus italienska ursprung. För det första skrev Columbus aldrig på italienska, inte ens i brev till italienare, vilket är märkligt när han hävdade att han kom från Genua. Vid ett tillfälle refererade Columbus till det spanska kungaparet som sina ”naturliga herrar”, något som skulle vara ovanligt om han var italienare. Dessutom reste Columbus son Fernando till Genua efter faderns död för att försöka hitta släktingar men återvände utan att ha haft framgång. Detta skulle kunna tyda på att Columbus släktband till staden antingen var mycket svaga eller rentav påhittade.

Däremot finns det tecken som pekar mot den del av nordöstra Spanien som kallades ”riket” Aragonien och omfattade bland annat Katalonien, Mallorca och Valencia. Chapman lyfter fram möjligheten att Columbus kunde ha vuxit upp på Mallorca, som var ett centrum för sjöfart och kartritning. Det finns bevarat ett brev skrivet av honom på katalanska, ett språk som talades på Mallorca i en lokal variant.

Mallorca hade en stor judisk befolkning, och många judar som bodde där var skickliga inom vetenskap och navigation. Det vore inte konstigt om en ung man från en judisk familj blev grundligt skolad. Columbus var också bevandrad i teologi och citerade inte sällan Bibeln. Emellertid nämnde han oftast Gamla testamentet, vilket antyder att han kan ha växt upp i ett



Columbus första resa 1492.

FOTO: ALAMY

judiskt kulturellt sammanhang. På spanska sägs namnet Columbus som Colón, och efternamnet skrevs en gång innan Columbus blev berömd som Colom. Sonen Fernando påpekar att ordet betyder "duva" på katalanska. Vi vet att personer med efternamnet Colom hade haft problem med inkvisitionen i Valencia. Det förekom ett tryck på judar att konvertera till kristendomen, och många gjorde det fast motvilligt för att kunna bo kvar i Spanien, något som mycket väl kan ha gällt Columbus familj. År 1492, året då Columbus seglade mot Amerika, utfärdade Ferdinand och Isabella ett dekret om att alla judar i Spanien antingen skulle konvertera till kristendomen eller lämna landet. Det vore därför inte konstigt om Columbus försökte dölja ett eventuellt judiskt ursprung.

Chapman presenterar alltså inte bevis men en rad indicier som tyder på att Columbus skulle kunna ha kommit från nuvarande Spanien.

Detta är bakgrunden när en forskare från Granada just den 12 oktober 2024, på spanska nationaldagen, presenterade en dokumentär om Columbus i spansk tv. Två miljoner spanjorer ska ha sett programmet. Forskaren hävdar att han med modern teknik har kunnat lösa mysteriet med Columbus ursprung. Det är rättsmedicinaren José Antonio Lorente som har studerat kvarlevorna av Columbus och hans son Fernando. Båda är begravda i katedralen i Sevilla och deras kvarlevor togs fram 2003. I Sevilla finns också resterna av en annan av Columbus familje-

medlemmar. Lorente medger att bara mycket små prover gått att få fram, men menar att han genom att analysera dna har bevis för judiskt påbrå och att Columbus kan tänkas komma från Valenciatrakten, alltså inte långt från Mallorca. Nyheten skapade naturligtvis stor uppståndelse. Detta var en världsnyhet och resultatet stödde den judiska hypotesen mot den institutionellt accepterade italienska.

Emellertid dröjde det inte mer än några dagar innan Lorentes påståenden ifrågasattes exempelvis i tidningen *El País* den 13 och den 17 oktober. Där intervjuades andra forskare som var upprörda över att viktiga vetenskapliga resultat presenterades i ett tv-program och inte först lades ut för kollegerna att granska. Man uttryckte tvivel på att undersökningen hade haft tillgång till tillräckligt bra material för dna-test, och hela sättet att presentera resultaten väckte den största misstänksamhet.

Kollegerna hävdade bestämt att Lorentes resultat behövde granskas av andra forskare innan de kunde accepteras som definitiva. Sedan den spektakulära tv-presentationen råder tystnad från Lorente, vilket tyder på att han själv misstänker att materialet inte håller för granskning av kollegerna.

Det är står vi nu. 500 år efter sin död står Columbus i centrum för en vetenskaplig kontrovers.

Mycket talar för den judiska hypotesen, men hittills kan alltså gåtan Columbus inte sägas vara definitivt löst. ✨

”

Många judar som konverterade till kristendomen för att kunna bo kvar i Spanien gjorde det motvilligt, något som mycket väl kan ha gällt Columbus familj.



Av Stina Stoor

En ambassadris bör inte skämta

Stina Stoor skriver om klivet från den lilla byn i Västerbotten till det diplomatiska livet i Helsingfors.

Min man, Peter, ringde mig för några månader sedan från en tågplattform någonstans i Polen. Han var vid tillfället på väg till Kyiv i något av alla sina "ska bara" för utrikesdepartementets räkning. Det var bestämt att vi skulle vara hemma i Sverige i några år och flyttlådorna var faktiskt, nästan, alla uppackade när han ringde. Jo. Nästan alla.

Och Peter hade mycket riktigt blivit tilldelad ett kontor och en tjänst i Stockholm. Ordet "Stockholm" är helt utbytbar mot ordet "hemma" på UD:s eget språk, men inget av det betyder vad jag, prisbelönt författare och ganska bekant med svenska språket, trodde att dessa ord betydde. Icke. Det visade sig ganska fort att jag har noll koll.

Ett tag trodde jag ändå att det handlade om platsen, staden Stockholm, men började snart att känna mig ganska bortgjord, för "Stockholm", eller "hemma", på diplomaternas språk, inkluderade, utan att det behöver nämnas mellan dem själva, ganska mycket Bryssel, Berlin, Paris, Wien, kanske Khazad-dûm och även ett par gånger Kyiv som sagt, men också Washington DC.

Nä, jag talar inte själv DET språket.

Jag minns inte alla städer Peter ("jag ska bara") försvann till under första månaderna på det nya jobbet "hemma i Stockholm", men det var fler än jag nämner ovan. Eller, för den delen, hur många gånger han alltid jakande bekräftade till kollegor att han "var hemma nu", trots att han inte (så vitt jag kunde upptäcka) var det.

I alla fall, när han ringde mig från den där perrongen någonstans i Polen hade han blivit erbjuden att bli ambassadör igen, den här gången i Helsingfors. En tjänst utomlands alltså. Och Peter ville ha mitt godkännande.

– Eh... Helsingfors? Jag har aldrig varit där...

Sa jag.

– Helsingfors är trevligt! Slog han fast.

– Men vi skulle vara i Sverige i fem år ju? (Fem år var faktiskt vad han hade sagt till mig.)

Tåget till Ukraina skulle rulla iväg några minu-

ter senare och Peter kanske inte kunde gå att nå på den privata mobilen under resten av resan.

Jag hade vid det här laget gett upp min tidigare inre bild av en stilla lunkande vardag tillsammans i den lilla lägenheten på Kungsholmen, i staden Stockholm, och åkt hem. Här använder jag alltså det mer språkligt korrekta hem och menar då mitt hem, huset i Västerbotten där röran i alla rum är min egen och tapeterna sitter som de gör för att jag på egen hand limmat upp varenda en. Ett stadigvarande bo, eller om man så vill: Ett hem att bo i. En plats där man vet vilken propp i proppskåpet som behöver bytas när kylskåpet dör, och dessutom var proppskåpet är. Sådana saker.

Jag hade gett mig på att odla tomater och höll på att bygga en ny hylla för tallrikarna, en sådan hylla där tallrikarna ska stå på rad med pinnar mellan. Hade även bestämt med grannen om att jag skulle hämta kycklingar hos henne. Ha höns.

Jag byggde mig ett bo.

Men vi skulle absolut kunna ses lika mycket som nu, även om Peter åkte upp till mig från Helsingfors istället för från "Stockholm" (= "nuvarande befattning" = samlingsnamnet för alla de olika städer varifrån han senaste tiden flugit till Umeå).

– Det skulle bli samma sak älskling! Sa han.

– Jo, men. Okej. Det är... Det... Alltså... Om det gör dig glad så...

Vi avslutade samtalet någonstans där. Jag behövde andas. Sitta ner. Andas. Nej.

Kunde inte. Måste gå runt runt. Måste. Nej. Sitta ner ändå. Måste. Fast ändå. Nej.

Andas.

Gick runt. Stirrade på den fortfarande förslutna flyttlådan jag börjat lägga posten i hög på.

Okej.

Okej då. Suck. Stor, stor, suck.

Så att. Jag ringde upp igen och sa att det blir nog jättebra. Det är ju Peters jobb och han måste bestämma. Jag vill bara att han trivs. Han hade låtit så upprymd över erbjudandet och jag ville inte ta udden av hans glädje, inte alls. Blev ju bara så paff.

Jag skulle stanna i mitt lilla hus, förstås. Men vi älskade ju varann, det skulle nog lösa sig.

>>



”

Får strax information om att jag behöver balklänningar, varav minst en svart (jag äger ingen alls, oavsett färg). Någon säger att min mamma säkert har en jag kan låna så länge. För självklart har allas mammor balklänningar?

– Så tacka ja du, jag är på ditt lag. Ta hand om dig i Kyiv. Puss puss och allt sånt! Ha det bra!

Dagarna som följde därpå skickade Ryssland en ny våg av bomber in över Ukraina och kraftverket Trypillya totalförstördes. Vissa nyhetssändningar sa att Trypillya låg i Kyiv, medan andra nyheter gjorde det lättare för mig, genom att påstå att det låg utanför staden. Jag måste kolla på en karta. Måste förstå. Två mil från centrum. Två.

Peter messade mig en bild inifrån hotellets skyddsrum.

Språkligt kan jag inte få ihop hur han nu jobbar ”hemma/i Stockholm” medan jag sitter med min oro och kollar på Google maps för att se hur nära... för nära...

Helsingfors blir nog bra ändå.

Det blir bra. Jag ska ju i vilket fall bara stanna i min stuga och ha hönor.

Det var vår ännu när han ringde om saken. Tomatplantorna stod och stampade i fönstren men kunde inte släppas ut förrän frostrisken var slut. I augusti skulle min man flytta till en stad jag aldrig sett. Men det var långt till dess. Det inbillade jag mig verkligen; att just den här gången skulle sommaren inte kunna försvinna på bara ett ögonblick. Pyttisan!

När jag i augusti landade i Helsingfors – precis, för den där delen om att stanna funkade plötsligt inte när vår 15-åring bestämde sig för att flytta bort med honom – så möttes vi av representanter för finska utrikesministeriet redan vid planet. Jag var förtvivlad men försökte att hålla god min. Ambassadörens hustru. Ambassadris Stina Stoor. Omställningen. Jag skulle kunna skratta åt det om det inte varit fullt så förfärligt!

Jag hade behövt överge alla mina omogna tomater. Jag vet inte varför jag var så besatt av just tomaterna hela resan till Helsingfors men just de, mina stackars tomater, kändes som ett stort misslyckande. De hade blivit ännu ett i raden, ett av alla olika projekt jag jobbat med i månader och så bara; övergett.

Som mina gymnasiestudier. Som nästan allt jag någonsin...

Jag hade, förstås, behövt lämna bort hönorna också.

Min lilla hund fanns med i en väska, men inte ens en egen fläck gräsmatta att kisa på åt honom skulle finnas när vi kom fram. Ingen skog runt knuten. Jag skulle behöva plocka upp varje liten bajsklutt i en påse för evinnerliga tider (nej, inte evinnerliga kanske, Peter har sagt ”fem år” och jag tror nu att det är UD-språk för ”ingen aning”).

Min hund är ändå ett gladare husdjur än jag någonsin kommer att kunna bli. Jag är nämligen ett skogsdjur jag. Under min uppväxt fanns inga mattider att passa och ingen gräns för hur långt bort i skogarna jag fick försvinna iväg. (Absolut ingen mobiltelefon där mina föräldrar kunde se mig på en karta.) Jag kan, dessutom, få i mig alla näringsämnen jag behöver med bara EN gaffel – eller EN hand, och detta bör nämnas är till stor heder för min enarmade bror som en gång i tiden lärde mig att äta med ”kniv och gaffel” och han nämner det ofta med stolthet.

(Till soppa behövs, som alla vet, inga bestick.)

Jag hade träffat Peter första gången i Krasnojarsk (Ryssland, Sibirien, sju timmars flygresor från Moskva) under en författarturné där jag och några andra författare från de nordiska länderna framträdde under programrubriken ”tajgan börjar i Skandinavien”. Han var Sveriges ambasadör i Moskva på den tiden, medan jag kom flygande ur min stormvirvel av Augustnominering, debutantpriser och Sommarprat. Så långt bort som i Sibirien hade jag aldrig varit tidigare. Peter fick översätta menyerna åt mig, för inte ens alfabetet förstod jag mig på där. Skogen var verkligen väldigt lik skogarna hemma, men allt annat främmande.

Nu ännu en ny plats där bara han hittar, Finlands huvudstad. Jag försöker hålla hans hand men på flygplatsen tar välkomstkommittén mig och min dotter till en bil, medan Peter ska köras i en annan (viktigare) dito. När vi sedan rullar försöker jag föra ett samtal med kvinnan från svenska ambassaden, hon som ska eskortera oss till vårt nya hem. Det visar sig faktiskt att hon också bor i själva huset, samma hus som vi, med man och en son i precis min dotters ålder.

– Så trevligt! Vi får se till att ungdomarna träffas någon gång! Säger jag och försöker låta glad (och inte tänka på mina tomater, eller på att inte jag heller har en enda vän just här).

– För du känner ju ingen i Helsingfors, så det kanske vore trevligt med någon i din ålder va? Fortsätter jag sedan, med en lätt puff på min 15-åring som lyssnar på musiken i sina hörlurar och med blicken ut genom bilrutan verkligen inte tänker hjälpa mig genom den här sociala baletts olika turer.

Nya grannen säger bestämt nej, dessutom.

Så.

Se där! Mitt första sociala magplask som Sveriges första dam i Finland, och det inte ens en timme efter att planet landat!



Jag misstänker att ingenting om skog, höns eller tomater skulle vara precis rätt samtalsämne, heller. Konversationen får handla om hyrbilar och huruvida det var praktiskt att ha egen bil eller inte när man bodde på ambassaden här. (Jag har aldrig hyrt en bil i hela mitt liv.) Jag höll med om att hyra bil verkade mycket mer praktiskt än att ha en egen (trygg och bekant en).

Allt skulle nog bli bra.

Överallt flyttlådor. Igen.

Möbler inlindade i plast. Igen.

Mitt nya hem (det där ordet) ligger vid hamnen med presidentpalatset på ena sidan och Helsingfors stadshus på den andra. Byggnaden ser ut som Stockholms slott men i mer modest skala. På tiotusentals vykort är det detta, just dessa tre fasader fångade från vattnet med storkyrkans torn där det reser sig alldeles bakom som är själva Bilden, den med stort B, av Helsingfors.

För de som flyttar hit frivilligt är det säkert fantastiskt, men allt har gått så fort och jag hade ju gjort mig andra planer.

Får strax information om att jag behöver balkklänningar, varav minst en svart (jag äger ingen alls, oavsett färg). Någon säger att min mamma säkert har en jag kan låna så länge. För självklart har allas mammor balkklänningar? Jo. Antagligen. Men inte min. (När skulle hon ha behövt den?) Och jag har ju aldrig ens varit på en studentbal.

Alla talar flera språk. Alla har borstat håret. Allas mammor har borstat håret och.

Nej jag har inte panik. Alls.

Och jag får verkligen inte vara för burdus mot folk, inte skämta med andra, inte som vi gör därhemma i byn, för de blir så ömtåliga alla barnen efter att ha fostrats av sin sorts mammor. Av mammorna som haft fina klänningar i sina garderober och inte gått runt med hål på byxorna och värk i ryggen. Mammorna som satte plåster på deras små sår och blåste. Som övade dem i glösr medan de ammade.

Nej Stina. Sluta nu. Ge dig.

Måste skärpa mig hela tiden. Vara den som.

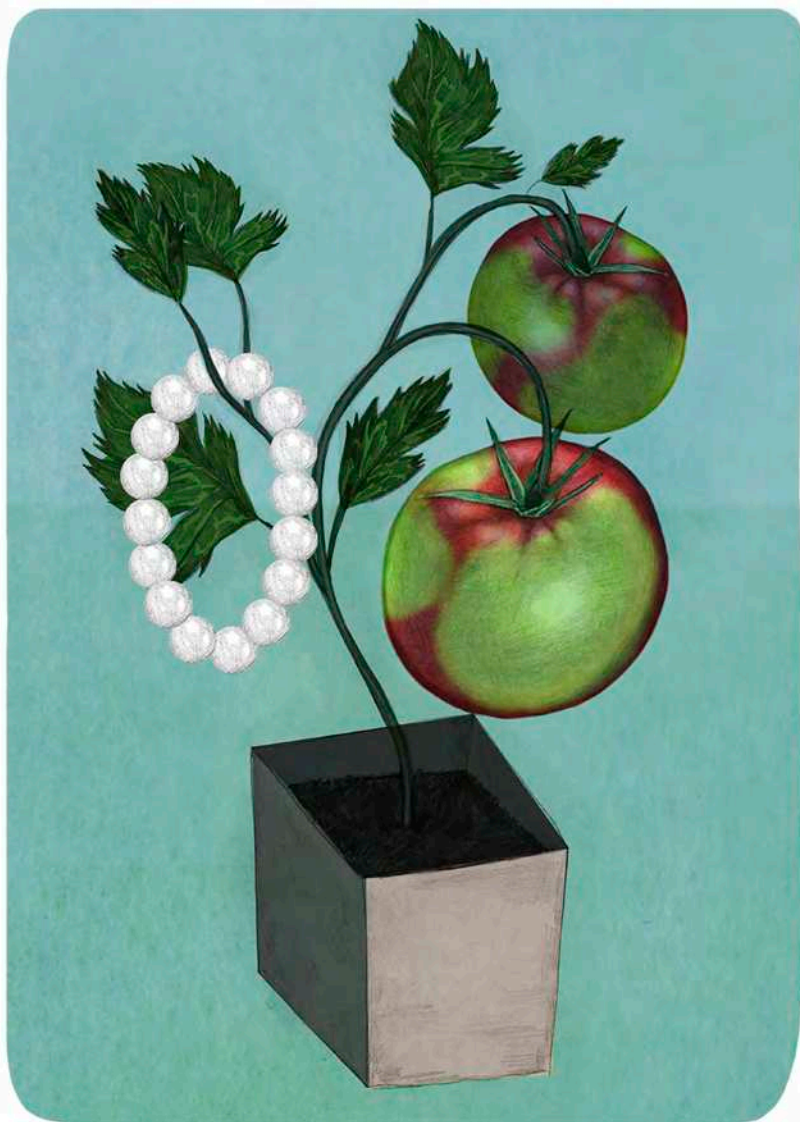
Jo. Jag försöker faktiskt anpassa mig. Vara en liten aning likstel för att sådär riktigt kunna passa in.

Men alla dessa bestick till olika rätter? Ska det vara helt nödvändigt egentligen?

Dagarna efter vår ankomst är Peter på kontoret långa timmar medan jag tar itu med flyttlådorna, och rummen.

Mitt "fem år" (måste hitta någon som kan översätta dessa uttryck?) långa framträdande i rollen som husets ambassadris ska inledas. Måste inledas. Utan lön, men det är förstås en ära att få vårda detta kulturarv. En plikt att sprida demokratiska värderingar och samverka med andra. Jo. Jag känner till fraserna. Förstår.

Fastän rollen är skriven för någon annan står kulisserna med sina kristallkronor och kunga-porträtt redo för min entré bara en trappa ner.



Nu och då passerar ambassadens vaktmästare genom våra nya rum för att fixa med saker. Jag lånar hans trappstege och får upp en lampa över köksbordet. Jag klarar sådant. Jag vet även hur man hänger upp tavlor.

Till slut frågar jag om han vill ha en kopp snabbkaffe, tänkte ändå fixa en till mig så.

– Jotack.

Så enkelt!

Porslinet hemifrån finns ännu långt ner i någon kartong men jag har hittat ett par udda muggar i ett förråd bland diverse omaka pryttlar. Kokar vatten. Kaffepulver i. Röra om.

Så.

– Varsågod då...

Sen sitter vi där och dricker kaffet helt utan guldkant. Pratar bara, som en paus mitt i alltihop. Och då plötsligt är jag inte så värst felplacerad längre. Nä. Är faktiskt inte ens särskilt dålig på folk.

Allt kommer att gå bra ändå. Och jag har ju gott om tid på mig att förstå mitt nya manus. Minst som en hel sommars alla solar. (Entré!) ☀

Illustrationer: Annelie Carlström

”

Sen sitter vi där och dricker kaffet helt utan guldkant. Pratar bara, som en paus mitt i alltihop. Och då plötsligt är jag inte så värst felplacerad längre.

Det nya totalförsvaret måste byggas upp genom samverkan med näringsliv och det civila samhället. En sådan svensk modell med platta och informella organisationer skulle kunna exporteras till andra länder.

Försvaret kan bli en exportvara

Av Freddy Jönsson Hanberg



”

Under kalla kriget var en av Sveriges styrkor att alla visste vad de skulle göra och hade mandat att göra det – oavsett om man förlorat kontakten med högre chef.

Jag har i många år studerat avvecklingen av det gamla totalförsvaret och framväxten av det nya. Och jag har kommit fram till att vi kan bygga upp ett totalförsvaret som kan möta dagens och morgondagens hotbild på mycket kort tid om vi använder vår världsledande förmåga att förnya, organisera, leda och driva genom nätverk. Jag tror också att vi kan exportera denna modell till andra länder, utom förstås Finland, Schweiz och de baltiska länderna. Dessa länder har system som liknar det gamla svenska totalförsvaret men som i delar saknar den innovationskraft som krävs för att möta morgondagens hot- och risklandskap.

Vi talar om att klara av händelser i ”fred, kris och krig”. Men framtiden kommer sannolikt att handla mycket mer om två andra begrepp som också börjar på ”k” – nämligen konkurrens och konflikt. Begreppen är i sig inte nya men när de sätts in på en skala eller eskaleringstrappa så blir det uppenbart att det handlar om hot som liknar kris och krig men med lägre intensitet. Så länge det rör sig om näringslivets aktörer som konkurrerar på lika villkor inom ett gemensamt regelverk så fungerar det. Eller om det råder ”konflikt” mellan arbetsmarknadens parter är det i sin ordning så länge det sker inom överenskomna ramar. Men nu ser vi stater som konkurrerar med ojusta medel och hybridangrepp som försätter stater i konfliktläge.

MÅNGA LÄNDER UTSÄTTS för angrepp från Ryssland och Kina utan att ett enda skott avlossas. Angreppen behöver inte heller i

sig utlösa kriser men om vi inte agerar riskerar samhällskontraktet erodera och tilltron till samhällets institutioner krackelera.

Sverige är bra på att analysera problem och förstå dem. Våra informella och platta organisationer är oerhört effektiva – när de väl kommer igång. Vår akilleshäla är att vi tar så god tid på oss att fatta beslut och ge direktiv. Men när direktiven väl kommer är de redan förankrade, ja näst intill implementerade.

Så vad är det våra allierade vill ha? Förstår de det själva? När de säger ”whole of society approach” förstår de då att den svenska modellen bygger på århundraden av nära samverkan mellan stat, näringsliv och civilsamhälle? Finns det något annat land som, på grund av att vi spelat flera divisioner över vår storlek, varit tvungna att dubblara och ibland tripplara våra hattar? Hur många svenskar är platschef, reservofficer och fotbollstränare? Sjuksköterska, föreningsordförande och deltidsbrandman? Taxichaufför, matchfunktionär och fritidspolitiker?

DET SOM MED försvarsindustriell terminologi förkortas ”PDA” – produkter med dubbla användningsområden – var normaltillståndet i Sverige under hela 1900-talet. Skolor, idrottsanläggningar, vårdcentraler, fordon och varulager... allt hade en alternativ roll i krig.

Det svenska totalförsvaret har byggts på några viktiga fundament. Ett tydligt avgränsat territorium som inte varit ockuperat i modern tid och med lyckade exempel på integration under 500 år. En stark exportindustri och därmed skat-



Jas-39 Gripen.

FOTO: JIMMY WIXTRÖM/TT

tebas. Starka nationella symboler som kungahus, flagga och landskap med lång kontinuitet. Vi skiljer oss väsentligt från andra Natoländer som upplevt ockupation, krig och i många fall diktatur i modern tid. Andra länder har inte heller haft stora naturtillgångar som gått att exportera effektivt. Inte heller har de, med undantag för Tyskland och Italien, haft så många skickliga ingenjörer. Många länder har inte varit ett och samma land under århundradena och har flera gånger bytt konstitution.

Likväl menar jag att det finns gemensamma nämnare i totalförsvarsbygget som är allmängiltiga, eller rättare sagt, som har blivit allmängiltiga efter kalla krigets slut. Från och med 1990-talet när stora delar av världen upplevde telekomrevolutionen, explosion av medier och av lågprisflyg, containerfrakt, internet och sociala plattformar, har också gemensamma metoder växt fram, inte sällan baserade på kvalitetssystem i bilindustrin. Detta påminner starkt om hur Nato är uppbyggt – med gemensamma begrepp, standarder och procedurer åstadkommer man det mest åtråvärda: interoperabilitet.

FÖR ATT UPPNÅ detta krävs att länder är industrialiserade, digitaliserade och akademiserade. Det behöver också råda en viss nivå av frihet. Demokratiska länder som respekterar mänskliga rättigheter har överlag mycket lättare att ta till sig en sådan samarbetsmodell. Skulle modellen vara dikterad uppifrån, strikt hierarkisk, skulle den inte överleva den första kontakten med en kris. Under kalla kriget var

en av Sveriges styrkor att alla visste vad de skulle göra och hade mandat att göra det – oavsett om man förlorat kontakten med högre chef. Det gällde alla delar av totalförsvaret.

Jag var under kalla krigets sista år chef för diverse transportenheter som skulle hämta varor och förnödenheter från stora förråd i berggrum och flytta till områden där krigsförband verkade. Detta var då en rent militär uppgift (jag är reservofficer) men idag måste vi förlita oss till näringslivet för att kunna hantera liknande utmaningar. Vi måste då inse att dessa företag inte kan vänta på order och instruktioner. De måste vara samövade och veta i förväg vad de skall göra. De måste lära känna sina samarbetspartner inom både det civila och militära försvaret. De måste kunna ta direktkontakt med personer i organisationer de är beroende av för att lösa problem efter hand. Det kallas på militärt språk för "trossvägen" – alltså när individer tillhörande olika organisationer samverkar utan att gå uppåt i hierarkierna. Man "kortsluter" systemen för att effektivisera.

DET FÖRUTSÄTTER DOCK att man alltid sammanställer vad man gjort och enats om och rapporterar det uppåt så att högre chefer har samma lägesbild som lägre. Vi vet av erfarenhet att detta fungerar mycket väl men kräver tillit och ständig övning. Det här är ett konkret exempel på något som vi kan lära ut och som tyvärr är ovanligt i en del andra länder. Det finns många andra exempel.

Sverige har mycket lång erfarenhet av detta tillvägagångssätt och – nota bene

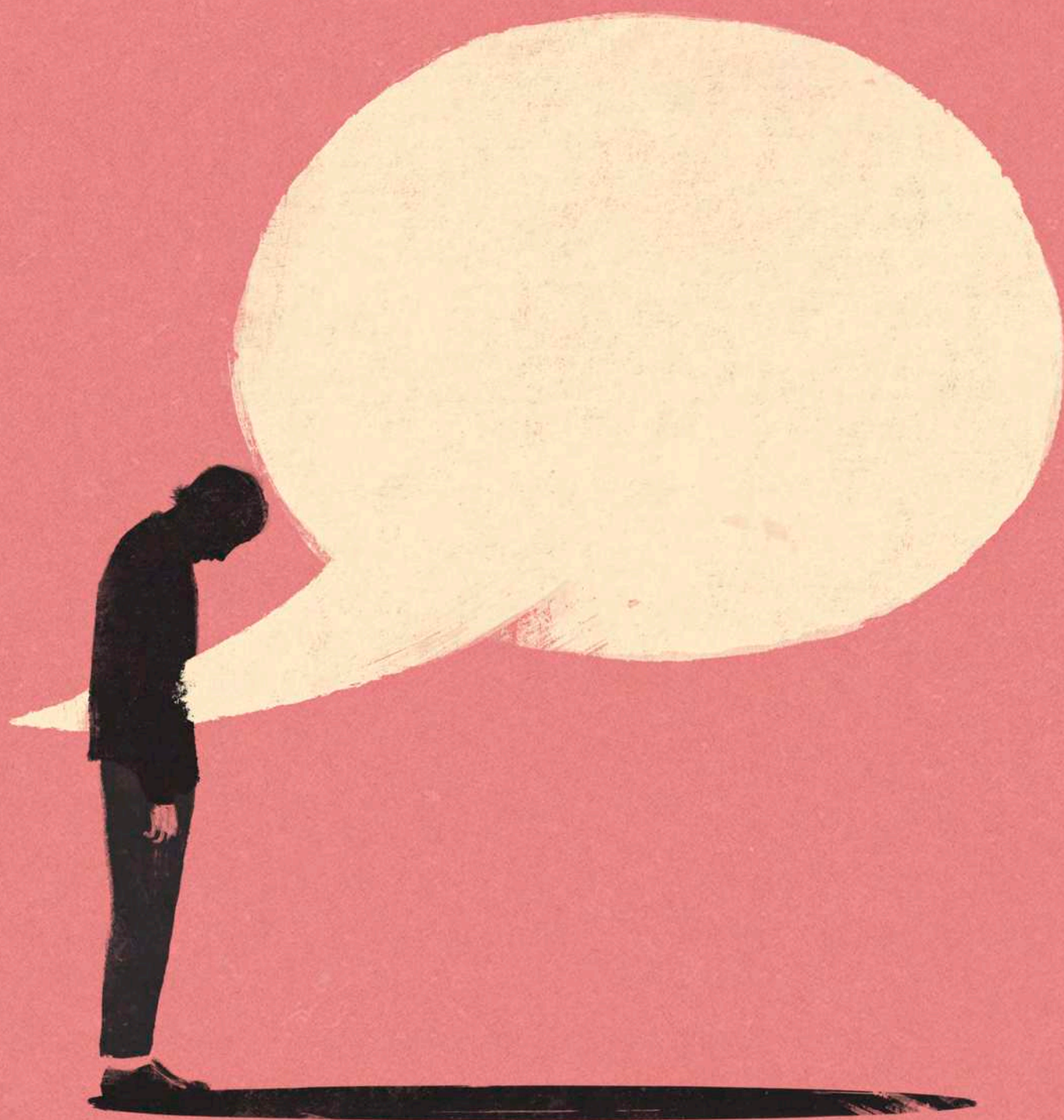
– inte bara inom totalförsvaret. Nätverk, platta organisationer, agil metodik och målstyrning är vanligare hos oss än i de flesta andra länder i världen. Vi kan därför mycket väl vara ledande inom Nato för att utveckla denna inställning även när det gäller kris och krig.

Men då måste vi först göra några saker. Vi måste släppa in den privata sektorn och civilsamhället i försvaret i mycket större utsträckning. Vi måste öva tillsammans, mellan sektorer, men framförallt tillsammans med näringsliv och frivilliga. Och vi måste våga mäta framgångar. Myndigheten för totalförsvarsanalys har sedan något år just en sådan uppgift och besitter goda kunskaper om hur man kan mäta framsteg.

UNDER EN KONFERENS nyligen i Storbritannien med höga representanter från försvar och säkerhet hördes begreppet "whole of society approach" nämnas upprepade gånger, under föredrag och diskussioner. Tidigare försvarsministrar, professorer och Natogeneraler talade sig varma om det svenska begreppet "totalförsvär".

Min slutsats är att dagens och morgondagens hot kräver "whole of society approach" som när den kombineras med innovation, fungerande verksamhetsledning, frihet, demokrati, nätverk och platta organisationer är överlägset alla andra system. ✨

Artikelförfattaren är strategisk rådgivare, ordförande i Totalförsvarsstiftelsen, övningsledare för Natoövningen Nordic Pine, författare till böckerna *Totalförsvär för chefer* och *Sveriges totalförsvär i Nato* som släpps under våren.



TEMA

CIVILKURAGE

Rädsla för våld eller repressalier får allt fler att tveka inför att säga ifrån. Civilkuraget utmanas idag av både grov kriminalitet och akademiskt flockbeteende.

TEMA



Den vanligaste orsaken till att inte vilja vittna är rädslan för hot om våld, enligt Brå.

FOTO: GETTY IMAGES

Väldskapitalet gör oss rädda och tysta

Sverige genomgår just nu en förändring när det gäller normerna som reglerar civilkurage och villigheten att vittna. Rättsstatens auktoritet undergrävs av kriminellas hot om vedergällning.

Av Adam Cwejman

Varför vill man inte vittna i en rättsprocess? Vissa är nervösa inför hur en rättsprocess går till. Andra kanske bevitnar brott så ofta – exempelvis ringa narkotikabrott – att de inte längre uppfattar dem som brott och därmed inte sig själva som vittnen. Sedan finns det en grupp presumtiva vittnen som anser det förkastligt att vittna – man vill inte vara en golare, tjallare, råtta, snitchare. Termer som inte sällan används i kriminella kretsar men som också kan sprida sig bortom dessa miljöer.

Slutligen har vi den i särklass vanligaste kategorin: de som är rädda för hot och våld. När Brottsförebyggande rådet undersökte frågan 2019 fann de att just rädsla för repressalier var den vanligaste orsaken. Huruvida den är befogad förtäljer inte rapporten eftersom den byggde på en enkätundersökning. I många fall kan säkerligen oron vara grundlös. Men att den finns där är det viktiga i sammanhanget. Faktiskt våld mot vittnen är ovanligt, men skräcken för att vittna är det inte och den spelar en allt viktigare roll i rättsskipningen.

Detta är förstärkt illa för ett rättssamhälle. Domstolar fungerar inte särskilt bra om vittnen helt enkelt inte går att finna för vissa ärenden. Då får man falla tillbaka på teknisk bevisföring som i många fall inte ger en heltäckande bild av vad som har skett och varför.

Ovilligheten att vittna är sammanlänkad med en annan viktig förteelse – civilkurage. Dessa två kanske framstår som väsensskilda: Civilkurage handlar om att säga ifrån eller att agera om ett misstänkt brott eller normbrytande beteende pågår – medan att vittna är en lagstadgad plikt, när väl åtal har väckts.

Men de är besläktade eftersom de har samma moraliska grund – man gör sin plikt för det gemensamma utan någon direkt personlig vinst. Att få människor att göra sin samhällsliga plikt är inte självklart. Det krävs inte mycket för att få människor att börja undra om det verkligen ligger i deras intresse att vittna i en rättegång eller visa civilkurage. Om det exempelvis etableras en uppfattning att detta är förenat med risk för en själv eller anhöriga, kan något vi tagit för givet snabbt bli villkorat.

Att agera på ett eller annat sätt i förhållande till pågående eller

begångna brott handlar om vana, beteendemönster och moral. Många uppfostras exempelvis till att inte passivt bevittna orättvisor, mobbning eller skadegörelse. Ett trivialt exempel kan vara en äldre dam på en buss som säger åt en ungdom att ta ner fötterna från en sittplats: något vardagligt och länge fullkomligt naturligt i Sverige.

Den inre moral som leder människor till att beivra normbrytande beteende bygger dock på en extern och kollektiv idé: ett gott samhälle är något vi upprätthåller och ständigt bevarar gemensamt i offentligheten. Även om barn primärt uppfostras av en familj så hjälper samhället till, både genom både offentligheten och skolan. En nödvändig förutsättning är att civilkurage av detta slag är legitimt och inte leder till repressalier. Svenska barn växer upp med insikten att det inte är familjens regler som gäller i offentligheten eftersom den är gemensam. Andra vuxna har i detta system inte bara en rätt utan även en sorts implicit skyldighet att upprätthålla normer om de ser andra, i synnerhet unga, bryta mot dem.

Men vad händer om detta börjar få negativa konsekvenser? Jag skulle vilja påstå att vi just nu i Sverige genomlever en förändring av de underförstådda normer som reglerar sådant som civilkurage och villigheten att vittna. Det innebär inte att dessa beteenden helt försvinner eller att vår inre moraliska kompass håller på att förändras. Men den håller på att villkoras, prövas och göras situationsbunden. Låt mig ge ett par exempel på händelser som antingen utmanar civilkuraget eller redan är tecken på att villigheten att vittna utmanas.

För två år sedan skällde lundabon Erik Sjöbring ut ett par killar på badhuset som hade stört andra besökare och sexuellt ofredat hans bonusdotter. Personalen, vars uppmärksamhet han påkallat, gjorde inget. Han tillkallade därför polis och avlägsnade sig därefter med sina barn från platsen. Men Sjöbrings agerande straffade sig snabbt. Varken tillsägelsen eller polisens närvaro gjorde pojkarna skamsna. Istället ringde de sina äldre släktingar som allvarligt misshandlade Sjöbring när han lämnade badhuset.

Släktingarna bad inte om ursäkt för pojkarnas räkning – med »

misshandeln signalerade de istället att åthutningen som pojkar-na utstod var värre, mer normbrytande, än brottet dessa gjort sig skyldiga till i badhuset. Ett normsystem ersatte alltså ett annat, släktens överhöghet. Vilka slutsatser drog lundaborna av denna händelse? Sannolikt att civilkurage, beroende på vilka som är inblandade i situationen, kan vara förenat med livsfara.

Tillräckligt många händelser av detta slag skapar vad Brå fann i sin rapport från 2019 – en rädsla för att stå upp som vittne. Den potentiella rädsla som lundabor skulle kunna känna efter vad som drabbade Sjöbring får ringar på vattnet. Men vad händer när ett lokalsamhälle drar slutsatsen att det är bättre att inte ingripa och att hålla tyst?

Småbarnspappan Johan i Stockholmsförorten Bro ingrep 2019 när en kvinna med hund trakasserades av ett gäng killar. Han blev då misshandlad av killarna. Misshandeln skedde i anslutning till en valborgsbrasa, där det var fullt med folk. Men ingen ville vittna – ingen hade sett eller hört något. Gänget som utförde misshandeln var, enligt polisen, välkänt i området, vilket borde ha förenklat identifieringen. Kanske var det emellertid just därför ingen ville vittna. Gängets närvaro, hänsynslöshet och våldskapital var vida känt, och en ansenlig mängd potentiella vittnen drog slutsatsen att det var bättre att hålla tyst.

”Det är bäst att hålla käften om man ser någonting, för annars händer det mig själv något nästa gång”, förklarade Tobias Becker, förundersökningsledare, som intervjuades av SVT i ett inslag om misshandeln. Utredningen lades ned i brist på bevis men återupptogs när ett filmklipp började cirkulera på nätet. Åtalet räddades av teknisk bevisföring.

Är det då ett problem att folk inte vittnar? Om det finns tillgång till god teknisk bevisföring, såsom kameraövervakning, tydliga spår, dna-bevis eller liknande, är förstås inte behovet av faktiska vittnesuppgifter lika stort. Men saknas teknisk bevisning kan åklagarens arbete försvåras avsevärt. Fallet med småbarnspappan Johan är betecknande för detta problem. Hade det inte varit för inspelningen som gjordes på plats, skulle ingen ha kunnat åtalas för misshandeln, trots det stora antalet vittnen.

Det som skedde Johan var inte ”bara” en grov misshandel. Avsaknaden av vittnen till den händelsen visar en förändring av den offentliga normen i Sverige. När civilkurage eller rollen som vittne beläggs med en alltför hög kostnad, så anpassar sig människor.

Normförskjutningen är tyvärr svår att förstå eller belägga med hänvisning till statistik och kvantitativa undersökningar eftersom den handlar om avsaknaden av handlingar, inte närvaron av dem. Men det finns ändå, om man tittar tillbaka på samhällsutvecklingen, ett par tidiga illavarslande tecken.

Att tysta eller påverka vittnen och på något sätt försöka föregripa eller förändra rättsprocesser faller under brottsrubriceringen övergrepp i rättsak. År 1981 lagfördes 158 personer för detta brott. I absoluta tal var ökningen fram till 1997 blygsam – då hade antalet stigit till 340. En visserligen hundraprocentig ökning, men samtidigt över lång tid. Vid sekelskiftet dubblerades dock antalet ytterligare en gång. Ökningen accelererade sedan under 2000-talet. Under 2010-talet nådde vi i Sverige en plåt på omkring 5 000 anmälda per år för övergrepp i rättsak.

Ökningen under 2000-talet är väldokumenterad och tyder, i jämförelse med tidigt 1980-tal, på att något allvarligt har hänt. Men tänk om antalet anmälda övergrepp i rättsak i själva verket inte ger en rättvis bild av situationen? En utplanad kurva skulle i själva verket kunna tyda på att kriminella har funnit bättre, mindre kostnadsdrivande sätt att upprätthålla tystnadsnormer. Att etablera och projicera makt i ett visst område kan vara betydligt mer effektivt än att hota och misshandla vittnen under pågående rättsprocesser.

För den organiserade brottsligheten är det kostsamt att ingripa i pågående rättsprocesser, eftersom rättsvårdande myndigheter redan är inblandade. Likt vinstdrivande företag försöker den organiserade kriminaliteten att minska de löpande kostnaderna och göra investeringar vid rätt tidpunkter.

Konsekvensen av en djupgående normförändring i Sverige behöver inte vara att antalet anmälda övergrepp i rättsak fortsätter öka under oöverskådlig tid, utan att de faktiskt planar ut. För vad är bättre för kriminella än att behöva stoppa vittnen som redan ställt upp från att tala? Det är att se till att folk inte ens tänker tanken på att stå upp som vittnen eller ingripa mot brottsligt beteende.

Det finns faktiskt en förkortning som beskriver fenomenet:

”HSS”. Det betyder ”hör inget, ser inget, säger inget”. I kriminella kretsar är det i Sverige ett brott mot en sorts hederskodex att ange medbrotslingar. Vad som är nytt, enligt Brå, under de senaste åren är att ”man i större utsträckning trycker det här beteendet på vanliga boende och förväntar sig att de ska följa kriminella normer om tystnad”.

Boende i vissa stadsdelar internaliserar detta av rena säkerhetsskäl. Redan för fem år sedan hade det gått så långt att det hade blivit en accepterad, ja rentav påbjuden, norm att påminna grannar och familjemedlemmar om vad som gäller. ”Vi hör

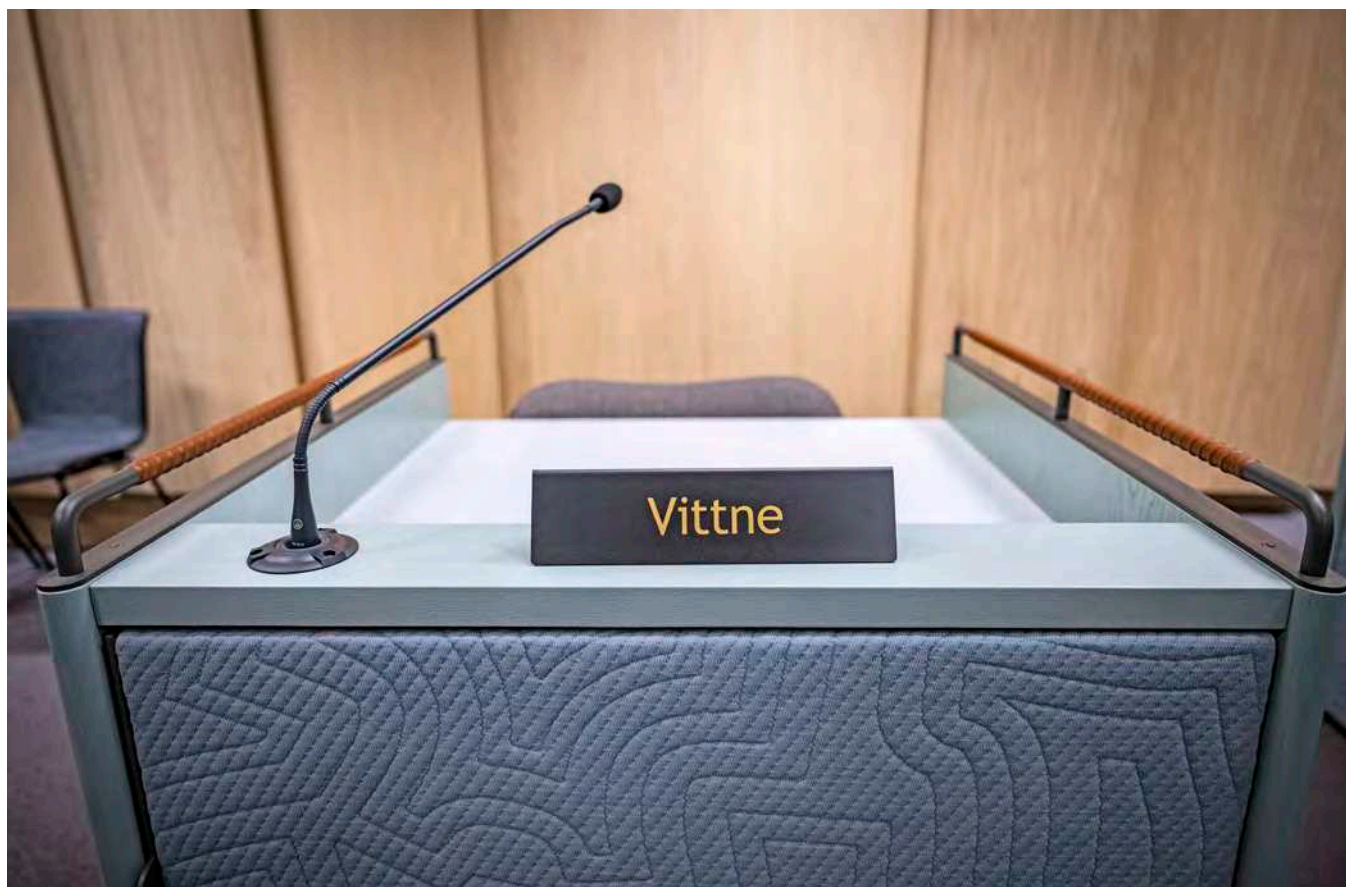
också hur grannar och familjemedlemmar på ett välmenande sätt påminner om de här normerna”, berättade Brås utredare Johanna Skinnari, som studerat tystnadskulturen, för SVT i ett inslag om tystade vittnen.

HSS kan etableras i en stadsdel om det finns ett synligt och ständigt närvarande våldskapital kopplat till ett gäng, en klan eller en släkt. Återkommande maktdemonstrationer, även av de mer subtila slagen, skapar därför, helt utan att det krävs aktiva hot eller att övergrepp i rättsak ens blir aktuellt, en tysthetsnorm.

IJohanna Bäckström Lernebys bok *Familjen* (2020) fick man som utomstående lära sig om hur livet kan te sig för den som lever i en stadsdel där en klan eller släkt dominerar. Man vet vilka personer som innehar den verkliga makten – den som är uppbackad med hot, våld och utpressning. Man vet visserligen att det offentliga Sverige, med alla dess regler och normer, styr på papperet. Men verkligheten är annorlunda. I sådana stadsdelar vet man att vissa yngre släktmedlemmar får göra lite vad de vill, eftersom deras äldre släktingar alltid kommer att ta deras parti om en konflikt uppstår.

När man ”äger” en stadsdel övertrumfar gängets eller släktens makt, statens och därmed rättssamhällets makt. Ordföranden för Socialdemokraterna i Tensta, Mohamed Nuur, som även intervjuades i SVT:s program om tystade vittnen, förklarade kärnfullt:

”Man vet visserligen att det offentliga Sverige, med alla dess regler och normer, styr på papperet. Men verkligheten är annorlunda.”



Allt fler överväger inte ens att vittna.

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

”Jag kan förstå människor som inte vågar prata, för de känner att staten och ansvariga myndigheter inte kan skydda dem och deras barns liv.” Varför offra sig själv och sin familj – en påtaglig risk i ett land där gängkriminella inte sällan går på just anhöriga – för rättsskipningens skull?

Killarna som trakasserade besökare på Högevallsbadet visste att släktingarna skulle backa upp dem. Det var därför de betedde sig som om de ägde platsen. Och även om deras släktingar skulle bli gripna, åtalade och dömda, så var misshandeln som drabbade Sjöbring normförändrande. För vem skulle inte dra slutsatsen att man riskerar att drabbas av våld om man agerar vid fel tillfälle och mot fel personer?

En kollision mellan två väsensskilda kulturer har uppstått i vårt land. I ett klan- och släktdominerat samhälle existerar ingen fungerande rättsstat eller statlig rättsskipning. Istället skipar familjeöverhuvuden och äldre släktingar rättvisa, och de försvarar familjens och klanens heder och integritet. Andra vuxna saknar i sådana samhällen rätt att tillrättavisa barn från andra släkter på det sätt som skedde vid Högevallsbadet. Det är den egna släktens skyldighet och privilegium.

I Sverige ska vi gemensamt hjälpas åt att upprätthålla en ordning som är till gagn för alla och får samhället att fungera. Men det är inte säkert att det går att upprätthålla en sådan känsla av ansvar om risken för våldsam vedergällning ligger i korten. Att över tid skapa en självreglerande mekanism (HSS) i ett område blir till slut ett självspelande piano: boende i vissa stadsdelar behöver inga direkta uppmaningar, hot eller påtryckningar för att

bli tysta vittnen. De upprätthåller själva den för kriminella mest gynnsamma normen.

Ett av den borgerliga regeringens löften i Tidöavtalet var att utreda och införa möjligheten att vittna anonymt. Det skulle i någon mån kompensera för det problem med tystnadskultur och rädsla som etablerat sig på vissa håll i Sverige.

Under remissrundan kritiserades förslaget av Lagrådet, som bland annat misstänkte att systemet kunde missbrukas, överanvändas och skapa rättsosäkra domslut. Som Lagrådet uttryckte saken: ”En grundläggande princip har varit att parterna ska vara likställda med varandra” i svensk rättstradition. En förändring av detta genom anonyma vittnen skulle, hävdade Lagrådet, försämrade den tilltalades möjligheter att ”försvara sig mot och ifrågasätta de uppgifter som vittnet lämnar”. Lagrådet har inte fel. Med anonyma vittnen sker en maktförskjutning till den åtalades nackdel.

Samtidigt kan man argumentera för att det utgör en viss balansering av den makt som kriminella gäng redan fått genom sitt våldskapital. Från årsskiftet kommer det att bli möjligt att i undantagsfall, när så är befogat, vittna anonymt. Det är välkommet, med tanke på hur allvarlig situationen är. Frågan är om det kommer att lösa det större problemet med att människor idkar självzensur, tvekar att visa civilkurage eller vittna om brott i den nya svenska verkligheten.

Adam Cwejman är politisk redaktör i Göteborgs-Posten.

TEMA



Är det civillkurage eller dålig uppfostran att påpeka att kejsaren är naken?

FOTO: GETTY IMAGES

Civilkurage är ett sidospår

I det moderna samhället behöver man uppfinna en dygd som civilkurage för att konformismen och fegheten inte ska ta över helt.

Av Lena Andersson

Civilkurage kännetecknar den gärning som alla är på det klara med vore moraliskt högstående, men som ändå är svår att förmå sig till. Civilkuraget skuggas inte av tvetydighet. Det rätta och riktiga är entydigt och känt på förhand. Allt som behövs är mod och självövertvinnsel.

Orädd kallar vi därför den som har civilkurage.

Utfallet av gärningen ska vara till direkt samhälleligt gagn, därav förledet *civil*. Man utövar inte civilkurage i familjelivet. Inte heller passar begreppet in på handlingen att börja käfta med gängkriminella på torget. Det gör ingen samhällelig nytta, ty inget ändrar sig av att de får höra att de borde veta hut. Där finns inget uppenbart gott, bara dumdristighet.

Det föreligger ett besvärande spänningsförhållande mellan civilkuraget och den borgerliga ordningens värnande om privatlivet. Inte sällan kräver civilkuraget etiketsbrott, ibland också brott mot toleransen för det avvikande. Det som alltsedan #metookampanjen 2017–2018 uppfattats som "tystnadskultur" uppfattades dessförinnan som "att inte lägga sig i", alltså tolerans. Det är en dialektik värd att lägga på minnet.

I HC Andersens saga om den nakna kejsaren säger barnet ut vad alla ser men inte låtsas om. Utövar detta barn civilkurage? Inte alls, för barnet förstår inte situationens motstridiga intressen och behöver inget mod för att fälla sitt omdöme. En alternativ tolkning av sagans sensmoral är faktiskt den, att barnet ännu inte lärt sig dygden att icke genera. Det går nämligen att tänka sig att det är av hänsyn, inte av feg konformism, som de vuxna låtsas som om kejsaren vore fullt påklädd.

I så fall är besökarna vid den kejsarliga paraden i själva verket väluppfostrade beskyddare av en annan människas heder och värdighet, och måhända av hans livslögn. Skamsna å hans vägnar och illa berörda av att bevittna ett pinsamt spektakel tittar de bort, medan barnet i sin fäkunnighet säger det olämpliga.

I umgängeslivet hör det till god ton att inte säga ut allt man tänker, inte tro att frågan är fri eller att vad som helst går att diskutera. Man må ha yttrandefrihet även inom det sociala livets domäner, men den är helt irrelevant. Hänsyn måste tas, annars har man missförstått umgängets naturliga former.

Det är därför yttrandefrihet är möjlig endast i borgerligt-

liberala samhällen, där åtskillnaden mellan privatliv och samhällsliv är betydande, och betydelsefull, där man ser skillnaden mellan det lilla livet, och det stora och där samhället inte betraktas som en enda stor familjegemenskap. Om någon i umgängeslivet ljugar en rätt upp i ansiktet finns det skäl att inte avslöja lögnen, utan hellre betänka att lögnen är ett tecken – på bristande tillit, på en svaghet i relationen eller en psykologisk disposition hos den som ljugar.

I offentliga angelägenheter däremot är sanningen verksamhetens själva mening. Om man där inte har sanningen som mål, vad har man då för mål? Sanningen är nödvändig för att upprätthålla samhällets intellektuella och moraliska standard, så att medborgarna förstår vad det offentliga vill dem, och för att förhindra att den rena makten blir dess mål. Det sociala livets mål är mer komplicerat och flerskiktat. Där kan sanningen vara ett medel, men målet är trevnad, välbefinnande, njutning och nöje.

Civilkurage inbegriper mod, att man ser en fara och trotsar den, ser ett hinder och forcerar det fast det bekväma vore att låta bli, att man kort sagt håller sin rädsla och lättja stängd. Men hur förhåller sig civilkuraget till dumdristigheten?

Om alltför stora risker tas vid utövandet av civilkurage uppstår hos oss behovet av denna nya kategori, då civilkuraget övergår i ett beteende med så negativa följder att det upphör att räknas som civilkurage. En droppe besinning krävs alltså för att civilkuraget ska förbli civilkurage. Det obehärskade och impulsiva imponerar inte. Den som kastar sig ut till samhällets eller en medmänniskas gagn men offerar sig själv på kuppen är en tragisk figur, en martyr. Civilkuraget vetter således inte bara mot dumdristigheten, utan även mot martyrskapet.

Också den som skryter med sitt civilkurage – "jag var förstas den ende som vågade säga ifrån", "när alla andra tittade bort klev jag fram" – tycks förverka rätten till denna titel. I förening med självgodhet framstår den ädla handlingen genast som beräknande egennytta.

Civilkuraget agerar således inte bara modigt och osjälviskt, utan också med blygsam självförglömmelse. Kraven förefaller övermäktiga. Det leder till frågan: Är civilkuraget en moralisk för- >>

pliktelse eller en handling för några få utvalda, något som endast de moraliskt exceptionella förväntas göra men inte vi andra? Är det en dygd som inte räknas till det etiska fundamentet i samhället? Det verkar så.

Tanken på att vittna mot förhärdade brottslingar som inte drar sig för att oskadliggöra vittnen ger stöd för antagandet. Det må vara höjden av civilkurage men riskerna är så avsevärda att ingen förväntar sig det av någon. Man kan till och med argumentera för att det är inbilskt martyrskap att utsätta sig för en sådan fara. En duglig medborgare bör inte ta så lättsinnigt på sitt liv.

Mot detta ställs emellertid den formidabla principen att ett liv i hukande feghet är ett eländigt liv, och ett eländigt liv inte är värt att leva. En person med oerhört starkt civilkurage offerar hellre livet än lever i vanära. Det är krigarens och den duellerande aristokratens heder, inte borgarens och individualistens. Denne lever för sin egen skull och offerar inte livet för något, allra minst för sin heder och sitt land. Han är beredd att leva förkrympt, bara han slipper dö. Livet självt är värt allt, hur det levs nästan inget.

I ett samhälle där livet värderas högre än varje form av hjältedåd torde "civilkurage" bli en bristvara. Följsamhet och konformism torde bli standard. Det ligger i sakens natur. När skydd av liv och lem är det viktigaste finns tapperheten (som vi gjort om till civilkurage) endast som en atavistisk skugga från en dårlig forntid – ett nattståndet riddarideal, donquijotiskt, naivt, rörande, men föga livsdugligt.

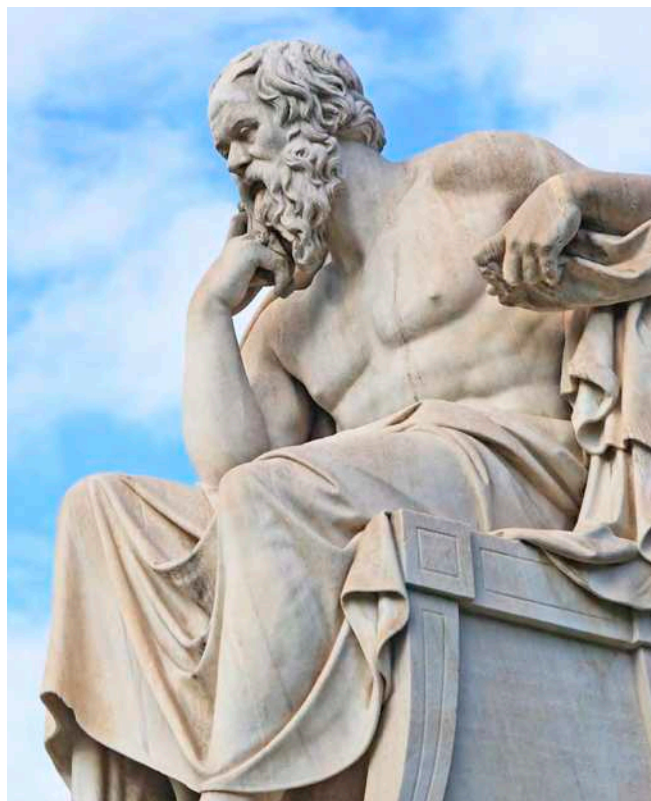
I det borgerligt-liberala samhället ses civilkurage inte som rationellt. En vag beundran återstår visserligen eftersom de rena idealen alltid finns inom oss, men kostnaderna är för höga. Krigaren och aristokraten däremot förkastar ett liv för livets egen skull och dör hellre än lever på knä.

Frånvaro av det storstilade präglar det borgerliga samhället. Det bygger på handel och händelselöst privatliv, en viss förnöjsamhet mitt i karriärismen. Allt som gynnar dessa företeelser premieras (exempelvis fred), och allt som missgynnar dem (exempelvis krig) motverkas.

I det moderna samhället behöver man därför uppfinna en dygd som civilkurage för att konformismen och fegheten inte ska ta över helt. Vi tror oss kunna avvara kardinaldygderna klokhet, tapperhet, måttfullhet och rättträdighet. En modern dygd skapas för att fylla ut tomrummet.

Av dessa skäl tror jag att civilkurage är ett sidospår. Viktigare vore att i de borgerliga samhällets fridsamma men filosofiskt vilslna själar åter stifta bekantskap med de antika kardinaldygderna. Liksom Sokrates bör man betrakta dem som en enda samverkande enhet. Självkännedom (vilket är kännedom om människan, inte bara om det egna jaget) och förnuftet (klokskapen) avgör när det krävs tapperhet och när det krävs måttfullhet. För Sokrates är detta livets högsta fråga, den som nästan allt tänkande syftar till. Den handlar om att lära sig reflektera över hur man på bästa sätt lever sitt liv, inte hur det levs till billigaste kostnad.

De intellektuellas uppgift är att stå emot det ogenomtänkta och slappt traderade, men inte för att bli hjälte, utan för att sanningen som sådan har en fordran på människan. Jag tror inte att det är mod som fattas för den uppgiften. Problemet är ett annat och större, att kunna avgöra vad som är sant, rätt och rimligt.



Den viktigaste frågan för Sokrates: att lära sig reflektera över hur livet bäst levas. FOTO: HIROSHI HIGUCHI/GETTY IMAGES

I varje samtid är de idéer som man uppmanas följa framställda som överlägsna. Att motsätta sig dem framstår inte som moraliskt önskvärt. Varför skulle man opponera sig mot det rätta och stödja det tvivelaktiga som samhället dömt ut? Allt är således upplagt för följsamhet och medlöperi. Det här ständigt återkommande fenomenet är i fria samhällen det största hindret för ett frimodigt intellektuellt liv.

Eftersom rådande uppfattningar alltid gestaltas som invändningsfria är det svårt, mycket svårt, att se invändningarna mot dem. Ännu svårare är att formulera invändningarna. Kurage hjälper föga om kapacitet saknas.

Formulerandet av det som avviker från gällande doktrin kan bara ske om man överger de färdiga tankarna, de prefabricerade fraserna, den snitslade banan och ger sig ut i obanad terräng. En skeptisk disposition är ett grundvillkor för det, men därutöver behövs en djupgående insikt i vilka antaganden som bygger upp doktrinen, varför den framställs som god, sann och riktig, och varför den inte nödvändigtvis är det.

Detta fordrar så mycket av eget tänkande, auktoritet, filosofiskt fundament, intellektuell kraft och vanlig ork, att civilkurage nätt och jämnt har med saken att göra.

Lena Andersson är författare.

"Det föreligger ett besvärande spänningsförhållande mellan civilkuraget och den borgerliga ordningens värnande om privatlivet."

Konformism frodas på universiteten

Priset för att gå sin egen väg och hålla fast vid fakta kan vara mycket högt – inte minst inom akademien.

Av Germund Hesslow

Om människor har väldigt divergerande uppfattningar och agerar utifrån dessa kommer samhället att falla sönder. En fungerande samhällsmoral är beroende av att de flesta av oss är villiga att foga oss i rådande konventioner. Samtidigt är det uppenbart att en långt gången konformism är en fara för utvecklingen. Vi är beroende av att det finns människor med förmåga och mod att förespråka egensinniga idéer. En balans mellan konformism och civilkurage är nödvändig. Personer som är villiga att undvara omgivningens uppskattning är viktiga men inte alltid uppskattade. För närvarande tycks konformism och opportunistik vara ett större problem än motsatsen.

Enskilda personers mod är bra för oss alla men har ett pris som betalas av individen. De som tidigt ifrågasatte de för tjugo år sedan allmänt accepterade historierna om apatiska flyktingbarn, bland dem psykologen Marie Hessle och psykiatern Tomas Eriksson, betalade ett högt pris i form av medial mobbning medan deras främste antagonist, journalisten Gellert Tamas, belönades med ett fint journalistpris. Historien om de apatiska barnen rymmer paradexempel på både civilkurage och opportunistik. Vi bör vara tacksamma mot dem som vågade gå emot den allmänna opinionen och som bidrog till att stoppa en fortgående medicinsk skandal.

Vad är det som gör att vissa personer vågar utsätta sig för omgivningens ilska och ringaktning för att föra fram impopulära

uppfattningar? Rimligen är det fråga om en kombination av flera egenskaper, däribland sanningslidelse, medkänsla med offren för populära vanföreställningar, och oräddhet. Viktigt är säkert också självförtroende, kanske till och med ett visst mått av arrogans.

Den sistnämnda egenskapen illustreras av en serie berömda experiment av psykologen Solomon Asch på 1950-talet. En försöksperson placerades tillsammans med sju andra deltagare, som utan att försökspersonen kände till det, var i maskopi med försöksledaren och i förväg instruerats om hur de skulle svara. De förevisas alla ett kort med en linje och därefter ett annat kort med tre linjer av olika längd, betecknade A, B och C. En av dessa tre var lika lång som linjen på det första kortet. Deltagarna i experimentet ombads i tur och ordning att ange vilken av linjerna på det andra kortet som var lika lång som referenslinjen. Den egentliga försökspersonen var placerad så att denne fick svara sist. Ofta valde alla i gruppen det korrekta alternativet, men ibland valde alla utom försökspersonen ett felaktigt alternativ. Ungefär två tredjedelar av försökspersoner valde ändå det korrekta alternativet trots det gruptryck som föregående deltagares val utgjorde, medan en dryg tredjedel följde övriga deltagare och gav samma felaktiga svar som de.

Genom uppföljande experiment och intervjuer med försökspersonerna framkom flera motiv till de felaktiga svaren. Några insåg vilket alternativ som var det korrekta men svarade ändå som övriga deltagare för att det kändes socialt mer acceptabelt. Ibland blev försökspersonen osäker på det egna omdömet och antog att majoriteten nog hade rätt ändå. I båda fallen är självförtroendet en viktig förutsättning för att individen skall våga lita på sin egen bedömning.

En person som Winston Churchill, ett arketypiskt exempel på civilkurage, exemplifierade alla dessa egenskaper. Han tog ofta oerhörda fysiska risker samtidigt som han stred för en sak som han, och eftervärlden, ansåg viktig och han älskade striden. Han hade också ett enormt självförtroende – somliga skulle nog säga arrogans. En konsekvens var att han under mellankrigstiden kunde utstå hån och ringaktning och beskyllningar för att vara en krigshetsare när han varnade för Hitlertyskland och förespråkade upprustning.

Alla dessa egenskaper är i hög grad ärftliga och påverkas »



Ingång till aulan vid Uppsala universitet.

FOTO: FREDRIK PERSSON/TT



Churchill var ett arketypiskt exempel på civilkurage. FOTO:ALAMY

knappast av uppfostran. Man har faktiskt kunnat identifiera flera specifika genvarianter som påverkar risken för oro och ångest och även gener som leder till en benägenhet för risktagande och äventyrlighet. Även om vi inte kan göra så mycket åt de personlighets-egenskaper som är nödvändiga för civilkurage, kan vi påverka priset. Det obehag som drabbar den som förfäktar en impopulär ståndpunkt kan nog ibland vägas upp av den stolthet och självkänsla som kommer av att uthärda omgivningens hån. Kiplings berömda dikt "If" har säkert inspirerat många unga människor att ta mod till sig och "stå, när alla andra svikta och klandra dig, just för att du står rak".

På universiteten, där civilkurage borde vara en särskilt högt värderad egenskap, är konformismen utbredd. När teorin om bortträngda minnen grasserade på 1980- och 1990-talen splittrades familjer och oskyldiga människor sattes i fängelse på grund av en pseudovetenskaplig teori med rötter hos Freud. De flesta läsare minns säkert Cathrine da Costa, Tomas Quick, Kevin och otaliga mindrerömmade rätts-skandaler där oskyldiga personer åtalades och i många fall dömdes. Man kunde kanske ha väntat sig att landets lektorer och professorer i psykologi, som rimligen måste ha insett att dessa idéer var ogrundade, skulle protestera högljutt.

I verkligheten var det endast en, professorn i psykologi vid Handelshögskolan, Lennart Sjöberg, som sade ifrån. På övriga psykologiska institutioner härskade den räddhågsna opportunisten. De som protesterade kom från andra håll. De var i huvudsak journalister och vittnespsykologer utanför universiteten eller företrädare för andra ämnen än psykologi.

Den kultur som härskar vid dagens universitet har tyvärr gjort dessa till bördiga miljöer för räddhågsen opportunist. Intellectuell äventyrlighet belönas inte. Fenomenet är inte typiskt för Sverige. Intoleransen mot avvikande åsikter är på många sätt värre i den anglosaxiska världen. Det är lätt att hitta exempel på forskare i USA och Storbritannien som blivit av med sina anställningar därför att de vågat gå mot strömmen i frågor som rör klimatforskning, covid-19-bekämpning, behandling av barn med könsdysfori, psykogenetik eller rätt användning av pronomen. Nå-

ra kända namn från de senaste åren är Kathleen Stock, Rebecca Tuvel, Carole Hooven och Roland Fryer jr, de två sistnämnda vid Harvard University, för inte så länge sedan ansett som världens kanske främsta universitet. Samma universitet sparkade nyligen ut den svenske professorn Martin Kulldorff för att han framfört en avvikande åsikt om hur covid-19-epidemin borde bekämpas. Kulldorff och några andra forskare förespråkade en strategi som numera anses vara den som har det bästa vetenskapliga stödet, men de marginaliserades och utsattes för rena trakasserier. Hade man istället lyssnat, kunde världen ha besparats mycket elände.

Psykologisk forskning har allvarligt hämmats av en mycket effektiv kamp mot alla försök att förstå psykologiska fenomen med hjälp av biologi, exempelvis genetik, hormoner och neurofysiologi. Särskilt gäller detta studiet av ärftlighetens betydelse för skillnader i personlighet och intelligens. Flera framstående akademiker inom detta område har blivit av med anslag och anställningar – och konferenser om intelligens måste äga rum på hemlig ort för att undvika trakasserier av forskarna.

Professorer var en gång i tiden närmast oavsättliga och är fortfarande svåra att bli av med. Det brukade sägas att det var en bra ordning då den innebar att professorer skulle kunna föra fram nya tankar och obekväma resultat utan rädsla för att förlora sin anställning. Oavsättligheten, numera rejält försvagad, har blivit betydelselös. Pro-

fessorer kan idag egentligen inte göra någonting utan externa anslag. De måste betala hyra för tjänsterum, och laboratorielokaler. Telefoner, för att inte tala om löner till doktorander och övrig personal, bekostas av anslag.

Forskningsanslag delas i allmänhet ut för ett till tre år, ibland men sällan längre perioder, och måste alltså sökas hela tiden. De som får avslag förlorar sina möjligheter att bedriva forskning. Samtidigt vet alla att det är den enklaste sak i världen att motivera ett avslag. Den sökande får ofta räkna med att bli bedömd av konkurrenter, personliga fiender, politiska aktivister eller helt enkelt personer utan kompetens. Situationen för yngre forskare är ännu svårare. Det är givet att priset för att inta obekväma ståndpunkter ofta blir för högt även för den som annars hade varit villig att "stå, när alla andra svikta".

Germund Hesslow är professor emeritus i neurofysiologi vid Lunds universitet.

Författaren Rudyard Kipling (1865–1936) publicerade "If" i *Rewards and Fairies* (1910). Dikten består av en faders råd till sin son. Här första versen i översättning av Karl Asplund:

Om du kan stå, när alla andra svikta
och klandra dig, just för att du står rak,
om du kan tro på ditt, när andra rikta
sitt välbetänkta tvivel mot din sak,
om du kan vänta tåligt och försaka
och fast beljugen alltid vara sann
och hatad aldrig ge ditt hat tillbaka
och ändå inte yvas att du kan

Bör det bli olagligt att vara feg?

Att stå upp för någon i nöd är moraliskt riktigt. Men en rättfärdig stat kan inte tvinga sina medborgare att ha civilkurage.

Av Per Bauhn

När en tioårig pojke drunknade på Skara Sommarland i augusti 2024 komplicerades räddningsinsatsen av att åskådare stod i vägen då de filmade olyckan med sina mobilkameror. Händelsen är inte ovanlig. När en 17-åring drunknade utanför Degerfors sommaren 2018 hindrades räddningspersonal av åskådare som inte bara stod i vägen utan lyfte upp sina barn för att de skulle kunna se olycksförloppet bättre. Personer som hindrar blåljuspersonal i deras arbete kan förvisso lagföras. Däremot kan filmande åskådare inte straffas för att de själva inte försöker rädda den nödställde. Inte ens om de hade kunnat ingripa till mycket ringa uppföring för egen del. Lagen ålägger oss att inte skada andra, men inte att rädda dem.

I Sveriges riksdag har det sedan millennieskiftet återkommande motionerats om att införa en lag om *civilkurage* som skulle göra det brottsligt att inte bistå nödställda, åtminstone när man kan göra så utan någon betydande risk för egen del. Kristdemokraterna motionerade i frågan 2005, 2010, 2011, 2013 och 2015. Sedan har stafettpippen övertagits av Sverigedemokraterna som motionerat om en civilkuragelag varje år sedan 2013. Samtliga motioner har avslagits av riksdagen.

Frågan är förstas vad som menas med civilkurage. I *Svensk Ordbok* (SO) definieras civilkurage som "förmåga att utan fruktan hävda sin egen ståndpunkt gentemot överhet eller dylikt, och trots risk för straff eller dylikt". Ordet är med denna innebörd belagt i svenskan sedan 1955. Som utländska förlagor anges tyska *Zivilcourage* och franska *courage civil*.

Civilkurage har historiskt sett alltså inte haft något att göra med att rädda barn från att drunkna, utan snarare om att stå på sig gentemot myndigheter och auktoriteter som brister i rätt och sanning. Det har handlat om att vara en sanningssägare istället för en jasägare. Civilkurage i dess ursprungliga mening påminner om det antika grekiska begreppet *parrhesia* – fritt tal, med den underförstådda meningen att säga sanningen för det gemensamma godas skull, även när det kan medföra obehag för ens egen person. På engelska har man använt uttrycket *speaking truth to power*, efter namnet på en pamflett publicerad 1955 av det amerikanska kväkersamfundet.

Den franska förlagan av civilkurage, *courage civil*, är inte heller

av gammalt datum. I skrift är uttrycket känt från 1818 då det förekom i den politiska tidskriften *Minerve française*. Det civila modet var, enligt tidskriftens redaktör Étienne Aignan en omistlig dygd i en konstitutionell stat där det medborgerliga allmänintresset återkommande måste värnas mot diverse särintressen. Civilt mod handlar om att säga sanningen till såväl kungen som till allmänheten, att slå larm om privilegierade gruppers försök att åsidosätta den medborgerliga jämlikheten och att stå upp för författningen och de politiska fri- och rättigheter som den skyddar.

Civilkurage i sin ursprungliga mening handlar om att övervaka överheten, för att låna titeln på en bok av Vilhelm Moberg från 1953 i vilken han varnar för en okritisk lydnad mot myndigheter, ämbetsmän och regelverk: "lojaliteten är ju inte någonting som har moraliskt egenvärde, något som är av värde i och för sig. [...] I en demokrati bör ju medborgaren vara lojal mot den styrelse vars tillkomst han själv har sin andel uti, men alltför stor följsamhet är här av ondo."

På engelska finns visserligen ordet *civil courage*, men vanligtvis är det man talar om *moral courage*, som i sin tur kontrasteras mot *physical courage*. Fysiskt mod aktualiseras, enligt *Encyclopedia of Ethics*, "när hotet primärt handlar om faran av fysisk skada", medan "moraliskt modiga handlingar inbegriper ett hot mot ens sociala ställning eller finansiella utsikter, kamraters gillande, och så vidare, när risken inte primärt handlar om fysisk fara".

Det var sådant moraliskt mod eller civilkurage som John F Kennedy hade för ögonen när han i boken *Profiles in Courage* porträtterade ett antal historiska amerikanska politiker som valt självrespekt framför popularitet. Var och en av dessa politiker utmärktes av att "hans önskan att vinna eller bevara ett anseende för integritet och mod var starkare än hans önskan att behålla sitt ämbete – därför att hans samvete, hans personliga etiska rättesnöre, hans integritet eller moral [...] var starkare än trycket från allmänhetens ogillande".

Skillnaden mellan militärt mod och civilkurage understryks av Otto von Bismarck mot bakgrund av en händelse tidigt i hans karriär, då han fick höra att han i en debatt visserligen hade haft rätt i sak men uttryckt sig otaktiskt: "Sådant säger man bara

>>

inte.” Långt senare, 1864, kommenterade Bismarck denna tillrättavisning och gjorde då bruk av begreppet *Zivilcourage*: ”Mod på slagfältet är allmångods hos oss, men ni kommer inte sällan att finna att det hos helt respektabla människor fattas civilkurage.” Vad Bismarck hade i åtanke var, att det är en föraktlig feghet att låta ärlighet och sanningssägande begränsas av rent taktiska hänsyn.

I nom det tyska språkområdet har förståelsen av civilkurage efter andra världskriget vidgats till att också inbegripa fysiskt risktagande. Som civilkurage har man betecknat aktivt motstånd mot naziststyret 1933–1945 eller mot den östtyska kommunistdiktaturen fram till murens fall 1989 – i båda fallen förenat med livsfara för aktivisterna i fråga. Enligt en nyligen publicerad doktorsavhandling i ämnet antas i det demokratiska Tyskland *Zivilcourage* innebära ”solidaritet med andra”, vilket i sin tur tolkas som att man är beredd att ”bekämpa individer som kränker någons mänskliga värdighet” som till exempel i fallet med personer som ger uttryck för ”rasism eller homofobi”. Den innehållsliga förflyttningen i begreppet civilkurage, från obekvämt sanningssägande till praktisk solidaritet, avtecknar sig också i de senaste svenska riksdagsmotionerna om en civilkuragelag, där det hävdas att syftet är att ”fokusera på vad vi har för ansvar för varandra”.

Frågan är förstas om detta ansvar för andra bör rubriceras som *civilkurage*. Det handlar ju inte längre om en specifikt *medborgerlig* dygd, utan snarare om en *medmänsklig* plikt att bistå personer i nöd eller utsatthet. Och egentligen handlar det inte om en plikt att ha *kurage* – man kan inte lagstifta om karaktärsdrag – utan om en plikt att faktiskt *göra* något. Den ovan citerade motionen påpekar också att lagen ska ta ”hänsyn till egen hälsa eller egen skada”. Således inget tal om att behöva utmana och övervinna sina rädslor, vilket annars brukar nämnas i samband med begrepp som mod eller kurage.

Här bör man också notera att den statliga utredning som senast studerade frågan om en kriminalisering av passivitet gentemot nödställda inte heter ”Civilkurageutredningen” utan bär det i sammanhanget mer passande namnet ”Handlingspliktutredningen”. Denna utredning avisade emellertid tanken på en lagstadgad räddningsplikt. Tre skäl anfördes.



Den tyska motståndgruppen Vita rosen som stod upp mot Hitler. FOTO: ALAMY

För det första verkar det inte föreligga ett praktiskt behov av en lag om att hjälpa nödställda: ”Det stora flertalet människor gör så redan i dag utan att fråga sig vilka lagliga skyldigheter de kan tänkas ha i detta avseende. Inte heller de människor som av likgiltighet eller annan anledning är obenäga att hjälpa andra i krissituationer låter sig i nämnvärd grad påverkas av lagstiftningens innehåll.” Här åberopar utredningen en omfattande amerikansk studie, enligt vilken det är sjuttio gånger fler räddare som dör i samband med att de försöker hjälpa en nödställd än nödställda som dör därför att ingen försöker rädda dem. Och då bör man veta att underlåtenhet att bistå en nödställd är kriminaliserat endast i tre amerikanska delstater (Vermont, Rhode Island och Minnesota) av femtio.

För det andra pekar utredningen på negativa konsekvenser av en lagstadgad räddningsplikt. Att straffbelägga underlåtenhet att ingripa riskerar att göra passiva vittnen till våldsbrott eller olyckshändelser obenäga att framträda, eftersom de då kan bestraffas för sin passivitet.

För det tredje finns en principiell invändning, som handlar om gränsen mellan lag och moral: ”Staten bör så långt det är möjligt ge medborgarna frihet att med ansvar införa sig själva och sina egna samveten avgöra hur de bäst ska förhålla sig i moraliska frågor och inte utan tvingande skäl inskrida med förbud och lagstiftning.”

”Lagen ålägger oss att inte skada andra, men inte att rädda dem.”

Detta sista är en viktig markering. Många håller säkert med om att staten till exempel bör avstå ifrån att kriminalisera äktenskaplig otrohet. Inte därför att otrohet är harmlös, utan därför att det är moraliskt oproportionerligt att mobilisera statens tvångsmedel för att säkerställa att äkta makar inte hoppar över skaklarna. På samma sätt kan man hävda att man förlorar mer än man vinner på att straffa personer som förhåller sig passiva i ett nödläge. Det är lätt att klandra en person som inte vill bli blöt om fötterna och som därför låtit bli att rädda ett drunknande barn ur en grund damm. Men om personen dessutom straffas av lagen för sin passivitet, så signalerar det en människosyn enligt vilken vi reduceras till fysiska resurser för faktiska eller förmenta goda ändamål som staten bestämt. Och detta är i sig moraliskt problematiskt.

Vi kan förvisso åläggas att betala skatt till gemensamma nyttigheter, som skolor och sjukvård. Men vi kan inte som enskilda medborgare kommenderas ut att undervisa eller vårda. Vi kan åläggas att betala skatt för vägbyggen, men vi kan inte kommenderas ut med spadar och spett för att bygga vägarna. Ytterst är detta skillnaden mellan ett politiskt system baserat på respekt för människan som mål i sig och ett där slaveri kan rättfärdigas. (Är värnplikt då slaveri? Nej, eftersom vi också försvarar vår egen frihet när vi försvarar vår medborgargemenskap.)

Den som vägrar att till priset av en obetydlig uppoffring rädda en människa i nöd är förvisso moraliskt klandervärd. En sådan person kan beskyllas för att inte ta andras rätt till liv på allvar. Men allt som är omoraliskt ska inte vara brottsligt. Hur paradoxalt det än kan låta, så måste en moraliskt rättfärdig stat avstå från att tvinga sina medborgare att alltid göra det moraliskt rätta.

Dessutom kan man tillägga, att den solidaritet som det sentida civilkuragebegreppet vilar på skulle förlora i substans om den ytterst handlar om en rädsla för straff istället för en genuin vilja att göra det rätta just för att det är det rätta.

Per Buhn är professor emeritus i praktisk filosofi vid Linnéuniversitet.

CIVILKURAGE



FOTO: MARTINA HOLMBERG/TT

Varför hjälpte vi honom inte?

En busschaufför stod på sig när en passagerare betedde sig illa. Men majoriteten av oss tittade bort.

Av Anna Victoria Hallberg

Det var en ovanligt kylslagen eftermiddag i maj och jag skulle som vanligt ta bussen för att hämta på förskolan. I den nervösa stämning som alltid råder när svenskar ska bilda en spontan kö kunde jag på avstånd se hur två personer med ryckig gångstil närmade sig busskuren. Jag hann tänka "hoppas inte de ska med min buss" just innan den blå bussen svängde runt hörnet nere vid gatukorsningen och de två personer jag ville undvika började småspringa för att hinna i kapp.

Männen var tydligt drogpåverkade och liksom ärrade av långvarigt missbruk, högljudda i sitt privata samtal, och de balanserade varsin näve snabbmat i brösthöjd. Alla som stod och väntade på bussen stelnade till. Vår inbördes konkurrens och diverse kroppsmarkeringar för att behålla den bästa platsen i kön hade som i ett trollslag försvunnit. En ängslig stämning spred sig hos oss resenärer. "Vad glör du på?" skrek en av männen, han som vid en okulär besiktning framstod som den mest skräckinjagande av de två, till den äldre herre som med menande min försökte signalera att deras beteende var socialt oacceptabelt.

I efterhand har jag funderat över hur snabbt vi i kön insåg ungefär vad som skulle hända och hur vi som främlingar inför varandra med ens delade en tyst överenskommelse om att vi tillsammans stod inför ett yttre hot. Som vardagsmänniskor förhåller vi oss ständigt till sociala koder, tar ut avstånd till de avvikande och formerar gemenskaper med väldigt lite information utöver instinkt att gå på. Det finns ett pågående resonering inom var och en av oss, i alla våra möten, utan att vi ens tänker på det. Slump och viljeinriktning leder oss till olika platser och situationer och det är faktiskt märkvärdigt att tänka kring hur händelseförlopp ofta är följder av snabba beslut med oöverskådliga skeenden.

Vi stod i kön. Bussdörrarna öppnades, vi klev på, och längst bak uppstod en luftig cirkel runt de två männen som skrånade och direkt bredde ut sig och satte upp fötterna på sätena mitt emot. En revirmarkering, reflekterade jag, och rörde mig mot mitten av busskroppen.

Busschauffören stängde genast av motorn. Han greppade mikrofonen och sa utan darr på stämman: "Ni som har satt er längst bak utan att uppvisa giltigt färdbevis och har med mat på bussen, var goda kliv av." Det blev tyst. Den mest skräckinjagande reste långsamt på sig och stegade bestämt fram mot chauffören. "Nu ska du lyssna på mig och bara starta den här bussen igen." Hans ansikte nuddade nästan bussförarens och det gick som en isande vind genom min kropp. Jag kände en rädsla jag bara upplevt vid få tillfällen förut, när hot om våld kommer nära, och jag förstod när jag försiktigt tittade mig omkring att vi resenärer inte längre var besvärade utan vettskrämda.

Vad hade hänt om vi alla hade visat civildjurage och gemensamt tagit till orda? Situationen som uppstår nu är intressant för den säger att oavsett hur lika vi kan vara i våra rädsloreflexer så

reagerar vi väldigt olika på dem. Majoriteten på bussen är fortsatt knäpptyst. En ung tjej blundar hårt, det är streckade linjer runt hennes ögon. Jag möter en av mina medpassagerares blick men hon tittar bort. Så ser jag att en man jag vagt känner igen reser sig från sitt säte, han ropar irriterat: "Kan du starta bussen, vi är några här som har bråttom för att hämta på förskolan." Jaså han, hinner jag tänka innan bussföraren tänder till och flyger ut ur sitt utrymme långts fram och skriker att alla ska ut ur bussen. Vi står kvar som förstelnade allihop och den skräckinjagande ser närmast snopen ut. Hans kebab har runnit ut över handen och det droppar dressing ner på det slitna grå bussgolvet.

Bussföraren verkar så bestämd på sin sak, så orädd. Ett skifte har ägt rum, det känns i luften som en vibrerande möjlighet vi måste fånga, och i just detta ögonblick tar en kort äldre dam med korpsvart hår och magnifikt stora örhängen till orda och fräser att "NI ska av från bussen" och innan mannen med den kladdiga kebabben orkar formulera en spydighet tillbaka ropar hans kompis längst bak att det är dags att dra nu innan snuten kommer.

Här skulle denna vardagsincident kunna vara över, vi hade kunnat påbörja resan till våra olika destinationer, lättade över att det

"Vad hade hänt om vi alla hade visat civildjurage och gemensamt tagit till orda?"



FOTO: MAGNUS HALLGREN / TT

obehagliga tagit slut. Men istället står chauffören kvar längst fram i mittgången medan bråkmakarna sjappar. Han är inte längre arg, utan samlad, och säger: "Ni förstår, det här är min arbetsplats. Jag kan inte låta vad som helst hända här. Jag har ansvar för er alla när ni reser med mig, inte minst er säkerhet." Vem är denna förnufts röst iklädd SL:s lediga uniform? Jag föreställer mig att han är den goda människan, en stolt representant för verklighetens folk, och så säger han, och jag glömmer det aldrig: "Varför hjälpte ni mig inte?"

Sällan, kanske inte någonsin, har jag skämts så inför en främlings klarsynta kritik av mitt mänskliga men fega beteende. Han fick ingen hjälp, han var ensam och utsatt, medan vi som var flera stycken tittade bort. Ingen av oss andra visade mod i det civila livet, säkerligen av rädsla och möjligen också för att vi ställdes inför en situation där konsekvenserna blev svåra att överblicka. Frågan om civilkurage är komplex, eftersom civilkurage manifesteras genom en handling som fordrar ett positivt utfall. Risktagandet förutsätter en heroisk

inramning, ett lyckosamt slut: en busschaufför som blir nedslagen hamnar i en helt annan berättelse än hjälten på min tur.

"Medkänsla utgör grunden för moralen", skrev filosofen Arthur Schopenhauer. Han menade att det är i vår förmåga till sympati för andra som moralen kan delas av oss människor och att det är så den har utvecklats historiskt. Att kunna sätta sig in i någon annans situation handlar om empati men det har även lönat sig evolutionärt att ha ett samvete. Det är så vi överlevt som flock och som art.

Civilkurage kan visa sig i vardagens oplanerade ledighet, där vi sätts på prov utan att hinna ta ställning till våra handlingars effekter på framtiden. Bussförarens mod och oberoendelighet överrumplade oss alla. Min skam hänger ihop med känslan av dåligt samvete, men jag skäms även över hur rädd jag var, och fortfarande är, för våld. Kanske är det också därför chaufförens fråga om varför ingen hjälpte honom levte vidare så starkt inom mig men inte heller lyckats få ett entydigt svar.

*"Sällan har jag skämts
så inför en främlings
klarsynta kritik av
mitt mänskliga men
fega beteende."*

Anna Victoria Hallberg är fil dr i litteraturvetenskap.

En lång tradition av ryska dissidenter

Priset för att protestera mot förtryck och korruption är lika högt idag som under Sovjettiden – om inte högre.

Av Per-Arne Bodin

Den 16 februari är det exakt ett år sedan ryska myndigheter tillkännagav att Aleksej Navalnyj dött i fängsläget där han satt inspärrad. Oppositionsledaren hade på olika sätt genom åren försökt bekämpa korruptionen i landet. När han ställde upp i valet till Moskvas borgmästare fick han en tredjedel av rösterna. Sedan kom han att dömas för olika uppdiktade brott och blev även förgiftad av den ryska hemliga polisen.

Giftmord är en specialitet för den ryska och den tidigare sovjetiska säkerhetstjänsten. (Ryske författaren Sergej Lebedev har skrivit en gastkramande roman om detta hantverk, *Debutant*) Navalnyj överlevde tack vare att han fick lämna landet och kunde vårdas i Tyskland. Så snart han kom tillbaka till Ryssland dömdes han igen och fängslades. Begravningen förra året med tusentals personer som samlades utanför och i kyrkan blev en manifestation som myndigheterna inte kunde stoppa. Den unge prästen som var begravningsförrättare såg skräckslagen ut inför den stora närvaron av säkerhetspoliser i kyrkan. Hela akten skyndades på så mycket det gick för att Putin snabbt skulle bli av med den döde Navalnyj.

En av böckerna om Navalnyj, skriven av amerikanske journalisten David Herszenhorn, kom ut drygt tre månader före dennes död och har titeln *The Dissident*.

Begreppet dissident har många år på nacken. Det kom till under årtiondena efter Stalins död men är lika aktuellt i Vladimir Putins Ryssland. Från 1960-talet användes det som en beteckning på personer som vågade säga ifrån mot orättvisor i det sovjetiska samhället – trots att det kunde uppfattas som meningslöst och dessutom innebar stora personliga risker. För att vara dissident krävdes enormt civilkurage. Förtrycket under kommunismen var så omfattande och hårt att få vågade skriva under protestlistor eller demonstrera på gatorna mot missförhållanden.

När det ändå skedde rörde det sig om maximalt ett tiotal personer som protesterade nedanför Puskinstatyn i centrum av Moskva, den traditionella platsen för demonstrationer. Några utländska journalister brukade vara på plats och bevaka händelsen, och efter en kort stund kom polisen och arresterade demonstranterna. Dessa kunde förlora sina jobb eller i värsta fall dömas till långa fängelsestraff. Så gick det ofta till under Leonid Brezjnev på 1960-

och 70-talen. Man gjorde sig också av med dissidenter genom att spärra in dem på sinnessjukhus och droga ner dem. Även släktingar blev ofta trakasserade, vilket gjorde det extra svårt att protestera. Det blev en moralisk fråga eftersom man riskerade att därmed skada någon närstående. En dotter till en dissident som jag kände förklarade att dissidenterna borde avstå från att skaffa familj, även om hon älskade sin far.

En av Sovjettidens mest kända dissidenter var Aleksandr Solzjenitsyn. Han satt åtta år i koncentrationsläger i Gulag – straffet för att han i ett privat brev från fronten under andra världskriget hade kritiserat Stalin. Efter dennes död såg Solzjenitsyn det som en plikt att göra hans illgärningar offentliga. Och plötsligt – under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet – passade kritiken in i efterträdaren Nikita Chrusjtjovs gradvisa avstaliniseringspolitik. Solzjenitsyn hade skrivit en kort berättelse om en lägerfänges dag, *En dag i Ivan Denisovitjs liv* (1962), och den publicerades i miljonupplaga.

När Brezjnev övertog makten och avsatte Chrusjtjov 1964 tog uppgörelsen med Stalintiden slut. Solzjenitsyn kunde inte längre ge ut sina böcker. Manuskripten till *I den första kretsen*, *Cancerkliniken* och *Gulagarkipelagen* smugglades ut ur landet och publicerades utomlands på ryska och på många andra språk. I en rad uttalanden till sina landsmän uppmanade Solzjenitsyn dem att säga sanningen om överheten. Han anklagade myndigheterna för att ljuga och kritiserade kyrkan för att den inte vände sig mot det politiska förtrycket. Detta ledde till att han 1974 utvisades ur Sovjetunionen och kunde återvända först efter kommunismens fall.

Eftersom dissidenternas arbeten inte kunde tryckas i Sovjetunionen skrevs de av på maskin och kopierades med hjälp av karbonpapper. Poeten Anna Achmatova talade ironiskt om denna tid som den förgutenbergiska, eftersom tryckpressen inte kunde användas för den verkliga skönlitteraturen och för politisk debatt. Solzjenitsyn hävdade att om hans landsmän skulle våga säga sanningen öppet, skulle det sovjetiska systemet försvagas eller gå under.

Det fanns något slumpartat i dissidenternas öde, en del kunde uttrycka sin mening utan att hamna i fängelse. Pianisten Maria Judina protesterade i decennier och inget annat hände än att hon blev av med sitt arbete på konservatoriet.

»

CIVILKURAGE



Aleksej Navalnyj vid en demonstration 2013. Han dog i fångenskap den 16 februari 2024.

FOTO: AP/TT

När Solzjenitsyn återvände till sitt hemland 1994 var han en känd person som många lyssnade till, men blev med tiden alltmer marginaliserad. De problem som det nya Ryssland stod inför var annorlunda. Han framförde ett politiskt budskap som var djupt konservativt och ortodox kristet och kom att efter hand stå politiskt nära Putin.

Den andra av kommunisttidens stora dissidenter var Andrej Sacharov som till yrket var fysiker och en av skaparna av den sovjetiska vätebomben. Han var ledamot av den sovjetiska vetenskapsakademien och tilldelades 1975 Nobels fredspris. Han tilläts inte resa ut för att ta emot priset, utan hans hustru Jelena Bonner tog emot det å hans vägnar. Hon läste också upp hans Nobelföreläsning med titeln "Fred, framsteg, mänskliga rättigheter". Liksom Robert Oppenheimer hade Sacharov drabbats av samvetsqual för det vapen som de skapat. Han krävde i sin föreläsning en större insats från FN för freden, för kampen mot global svält men också för skydd av naturen. Varje person skulle ha rätt att bestämma sitt eget öde och ha friheten att resa vart den ville. Sacharov avslutade sitt tal med att plädera för de politiska fångarna i sitt hemland.

När Michail Gorbatsjov kom till makten 1985 befriades Sacharov från sin exil i staden Gorkij. Han kom tillbaka till Moskva och blev en politisk kraft i genomförandet av frihetsreformerna glasnost och perestrojka. Han saknade de nationalistiska drag i sitt politiska program som Solzjenitsyn hade.

I Ryssland har civilkurage varit särskilt aktuellt då landet fram till 1906 saknade konstitution. Att stå upp för sanningen innebar en hög grad av isolering även om det också fanns många som höll med i det tysta. Solzjenitsyn kände sig just som ensam kämpe mot ett orättfärdigt Sovjetunionen. Han kallade sina memoarer *En kalv med eken stängades*.

Proteströrelser blev, när de ändå uppkom, ofta blodiga och våldsamma. Ett exempel är protopopen Avvakums gammaltroenderörelse, riktad mot den officiella kyrkan på 1600-talet. Andra exempel är de stora bondeupproren med Stenka Razin som led-



Putin nämnde aldrig Navalnyj vid namn.

FOTO: GETTY IMAGES

"När Putin blev tillfrågad om Navalnyj undvek han alltid att nämna hans namn, för att förminska hans betydelse."

re på 1600-talet eller Emeljan Pugatjov på 1700-talet – och förstärks ryska revolutionen 1917.

Under Sovjetåren var civilkurage ofta detsamma som de tio-talet personer som protesterade nedanför Pusjkinstatyn i Moskva och snart fördes bort av polisen. De kom ändå, precis som Solzjenitsyn ansett, att få stor betydelse för kommuniststatens kollaps.

En ryska som visat stort civilkurage under 2000-talet var journalisten Anna Politkovskaja, som rapporterade från Tjetjenienkrigen. Hon intresserade sig för de enskilda personerna och livsödena. Mycket av vad hon skrev om förstörelse och elände i Tjetjenien skulle passa in på Ukraina idag. Hennes dotter som skrivit en bok om sin mor har konstaterat att Anna Politkovskaja idag är bortglömd och att alla trodde att hon överdrev när hon förutsade den kommande utvecklingen i Ryssland.

Ensamhet och brist på förståelse är återkommande drag i dissidenternas egna berättelser. De kämpar ofta mer mot det rådande systemet än för en egen politisk agenda. Politkovskaja föreställde sig att hon levde i ett vanligt land där det var möjligt att kritisera Putin, men det slutade med att hon år 2006 lönmördades i trappuppgången till sin lägenhet. Då hade hon tidigare överlevt en förgiftning.

Många trodde vid den tiden att Ryssland var på väg att bli ett normalt land. Den tjeckiske tidigare dissidenten och senare presidenten Václav Havel talade om slutet på dissidentepoken. Sedan följde en rad åtgärder i Ryssland som snabbt undergrävde demokratin – som en förstärkning av presidentmakten; införandet av de stora administrativa områden där presidenten bestämde; användningen av begreppet extremism så att det kunde innefatta varje handling som misshagade myndigheterna, samt en allt större makt till polis, säkerhetstjänst och militär.

På frågan om varför Anna Politkovskaja fortsatte att skriva trots dödsshot svarade hon att det innebar en dödsdom för barnbarnen att inte stoppa Putin nu. Hennes rapportering från Tjetjenienkriget uppfattades av myndigheterna som opatriotisk och att hennes sökande efter sanning stred mot Rysslands intressen. Hon fokuserade också på frågor som bostadssituationen och luft- och vattenföroreningar – alltså vardagens politik, som ofta saknats hos tidigare dissidenter.

Mordet på Politkovskaja har betecknats som krossandet av den ryska demokratin, slutet på Rysslands utveckling mot att bli ett vanligt land, en rättsstat. Ofta kan man inte utreda vad som hänt när någon av Putins kritiker försvinner. Så var det med Politkovskaja. Flera dömdes för mordet, men vem som beställt det kom aldrig fram.

När Putin blev tillfrågad om Aleksej Navalnyj undvek han alltid att nämna dennes namn, för att förminska hans betydelse. Navalnyjs politiska program var länge ganska torftigt. Det var riktat mot Putin och mot korruptionen och han kallade Putins maktparti för "ett parti av skurkar och tjuvar". Han ville att Ryssland skulle göras om till en parlamentarisk demokrati. Han var själv övertygad om att hans avståndstagande mot den ryska invasionen av Ukraina var ett skäl till att han förblev i fängelse.

Aleksej Navalnyj ville tidigare i sin karriär tvinga kaukasierna

CIVILKURAGE



Anna Politkovskaja blev skjuten i sitt trapphus den 7 oktober 2006, på Putins födelsedag.

FOTO: EPSILON/GETTY IMAGES

som bodde i Moskva att lämna staden. Han benämnde sig själv patriot och stod på Rysslands sida i Georgienkriget 2008. Han ansåg att annekteringen av Krim var riktig och ändrade här sin inställning först de sista åren av sitt liv. Det var istället i sin benhårda kamp mot Putin och korruptionen som han hade sin styrka. Om Solzjenitsyn hade krävt mer sanning, krävde Navalnyj mer hederlighet.

Den kristna tron blev viktig för honom i fängelset. Att Navalnyj återvände till Ryssland efter att ha överlevt förgiftningen, trots att det fanns en uppenbar risk för hans liv, anses av vissa ha bidragit

till att han bevarade sin relevans till skillnad från dissidenter som Michail Chodorkovskij, som lever i exil. Navalnyj var farligare i fångläger än om han hade stannat i Berlin.

Solzjenitzyn, Sacharov, Politkovskaja och Navalnyj är dissidenter från fyra skilda tidsperioder. Deras liv var olika, liksom deras yrken, familjeförhållanden och status i samhället. De hade en viktig sak gemensam: civilkurage.

Per-Arne Bodin är professor i slaviska språk med litterär inriktning vid Stockholms universitet.

Skildrade en blaserad era

I år är det 100 år sedan F. Scott Fitzgeralds *Den store Gatsby* utkom. Romanen skildrar ”det glada tjugotalet”, men människorna i den är allt annat än lyckliga.

Av Torsten Rönnerstrand

I USA var åren kring 1920 en tid av dramatiska förändringar. Viktigast var nog den omprövning av amerikanernas självbild som framtvings av korruptionen och de finansiella svindlerierna. Förvissningen att leva i ett rättfärdigt samhälle – byggt på fromhet och viktoriansk moral – efterträddes av en mindre troskyldig bild. Nu framstod USA istället som ett land av cynism, girighet och kulturell förflackning.

Dramatiken kring denna förvandling har skildrats i några av epokens mest omtalade böcker. Dit hör bland annat Sinclair Lewis *Babbitt* (1922), Upton Sinclairs *Olja* (1927) och John Dos Passos *Stora pengar* (1936).

Det mest minnesvärda vittnesmålet är likväl Scott Fitzgeralds roman *Den store Gatsby* (1925), som i april utkom för exakt 100 år sedan. Här skildras det nya USA med en intensitet som gjort berättelsen till ett ödesdrama med många paralleller till vår egen tid.

Om berättelsens aktualitet vittnar inte minst den dramatisering som hösten 2024 uppfördes på Göteborgs stadsteater. Det var inte utan skäl som man i förhandsreklamen konstaterade att *Den store Gatsby* är ”gripande och träffande” och dessutom ”lika aktuell nu som för hundra år sedan”.

Scott Fitzgerald (1896–1940) kom från en familj från Mellanvästern som – för att använda hans egna ord – sjunkit från högborgerlighet till småborgerlighet. Efter halvhjärtade studier vid Princetonuniversitetet blev han inkallad, men i motsats till flera av de unga männen i hans berättelser blev han aldrig sänd till striderna i Europa. Istället lärde han under inkallelsetiden i Alabama känna den kvinna som på gott och ont skulle bli hans öde, den utlevande societetsvampen Zelda Sayre (1900–1948).

Efter kriget förlovade sig Scott med Zelda, men lyckan blev kort. De tilltänkta svärföräldrarna såg förbindelsen som en mesallians och satte sig på tvären. Zelda slog därför upp förlovningen och började se sig om efter någon mer kapitalstark fästman. Scott gav dock inte slaget förlorat. I hopp om att en litterär framgång skulle göra honom mer gångbar som friare och make skrev han det första

utkastet till sin debutbok, collegeromanen *En skymt av paradiset* (1920). När förlaget efter många omarbetningar antagit boken gick Zelda till slut med på att gifta sig med honom. Några dagar efter bokens publicering vigdes de i New York.

En skymt av paradiset är en nyckelroman. Liksom flertalet av Scott Fitzgeralds böcker bygger den på självbiografiskt stoff.

Berättarens alter ego, den unge Amory Blaine, har lämnat sitt hem i Mellanvästern för studier vid ett mondänt college på östkusten. Här hoppas han få framgångar hos kvinnorna men blir snabbt desillusionerad. Hans förhoppningar om amorösa triumfer blir gång på gång krossade av klass-samhällets brutala realiteter. Skolans rika flickor låter sig gärna smekas av fattiga pojkar, men de reserverar en del av sig själva för mer ståndsmässiga kavaljerer.

Fokuseringen på det självbiografiska hindrar inte att *En skymt av paradiset* också är ett tidsdokument. Här skildras den narcissistiska ”jazzåldern” med dess cyniska jakt på glamour, nöjen och lättförtjänta pengar. Som barn av sin cyniska tid förknippar Amory sålunda godhet med dumhet och intelligens med förmågan

att vara ond.

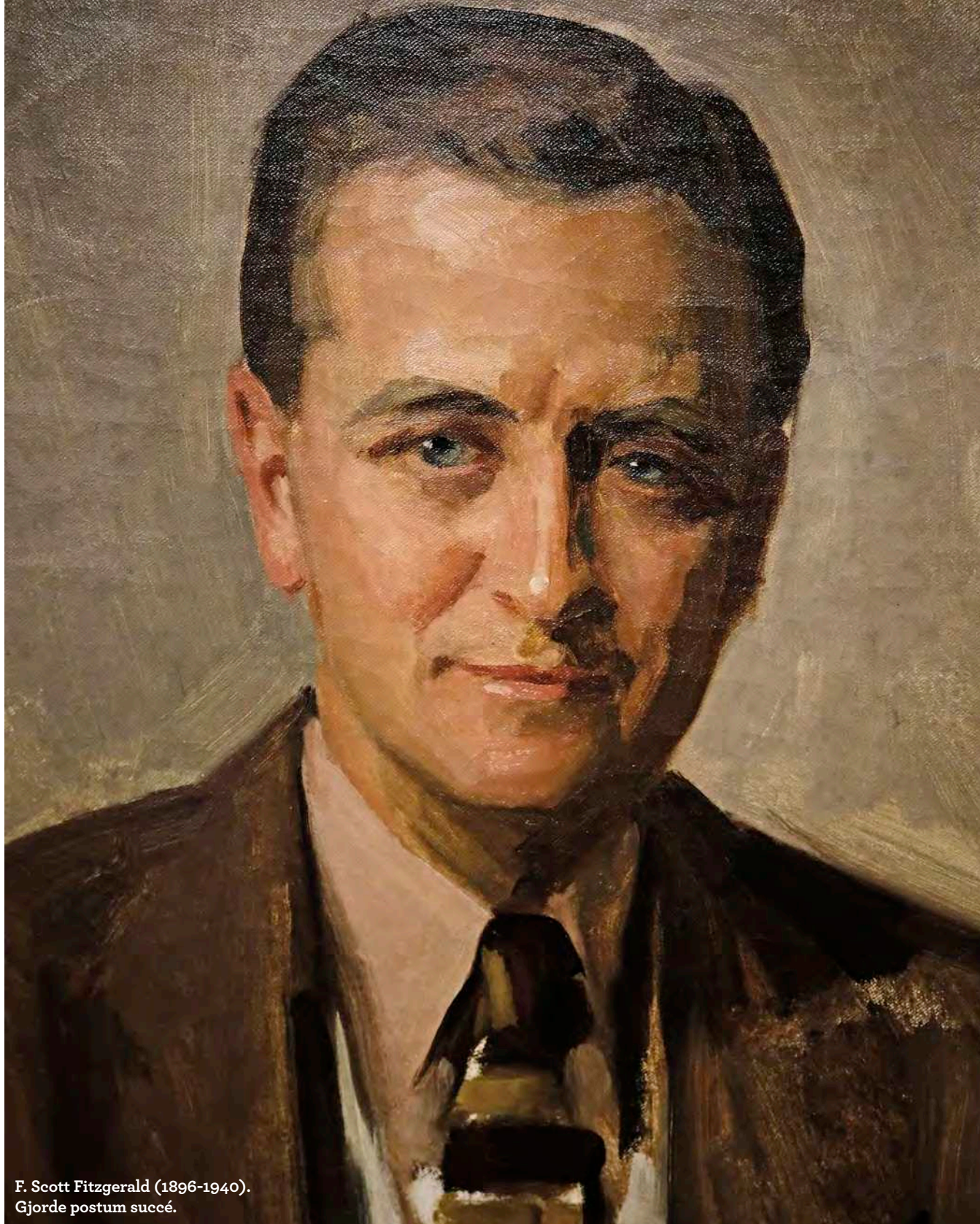
Men här finns också människor som inte låter sig ryckas med av cynismen. En av dem är Amorys karismatiska mentor Thayer Darcy, ett porträtt baserat på Fitzgeralds biktfar, den katolske prästen Sigourney Fay.

En skymt av paradiset gav Scott Fitzgerald inträdesbiljetten till ett glamoröst societetsliv som inledningsvis kunde te sig förtrollande. På sikt skulle det likväl leda till personliga katastrofer. Dit hörde äktenskapet med Zelda Sayre.

DET ÄR DESSA DYSTRA erfarenheter som Fitzgerald bearbetar i *Den store Gatsby*. Liksom många andra av hans texter handlar denna roman om förlusten av en illusion – det som brukar kallas *The American Dream*. Med detta avses som bekant den fromma tron att alla hyggliga amerikaner med lite ansträngning kan uppnå framgång, rikedom och lycka. Hos Fitzgerald slås denna dröm i spillror.



Torsten Rönnerstrand
är docent i litteraturvetenskap. Hans senaste bok är *Kärleksinvider i litteraturen. Från Bibeln till Millennium* (2019).



F. Scott Fitzgerald (1896-1940).
Gjorde postum succé.

Gång på gång berättar han om människor vars strävan efter framgång leder till besvikelse, misär och inte sällan en för tidig död.

Den store Gatsby utspelar sig 1922. Vi befinner oss alltså i den epok som brukar kallas ”det glada tjugotalet”, men romanens människor är allt annat än lyckliga.

När boken börjar har dess berättare, den unge börsmäklaren Nick Carraway, flyttat från New York City till en lantlig bungalow, inklämd mellan väldiga villor längs en strand på Long Island. Kort tid efter ankomsten blir han bjuden till släktingar i trakten, syslingen Daisy och hennes stormrike make Tom Buchanan. I deras

magnifika herrgårdsbyggnad lär han känna en raljant skönhet – Jordan Baker – som uppges vara framstående en golfspelare. Av henne får Nick höra att syslingen Daisy trots sin rikedom är mycket olycklig. Skälen till detta är flera, men viktigast är att hon bedras av sin cyniske make.

Baker berättar också om Nicks granne Jay Gatsby, en hemlighetsfull affärsman som arrangerar överdådiga fester i sin gigantiska villa. Nick blir längre fram vän med Gatsby, och får på så sätt veta att denne före första världskriget haft en kort kärlekshistoria med Daisy. Han blev dock dumpad, främst på grund av motstånd från flickans familj. >>

GATSBYS SYFTE med de storslagna fester han arrangerade i sitt stora hus var att återuppväcka Daisys kärlek och förmå henne att lämna sitt olyckliga samliv med den notoriskt otrogne Tom Buchanan. Till en början tycks det som om planen skulle kunna gå i lås. Efter att ha återförenats i Nick Carraways anspråkslösa bungalow återupptar Gatsby och Daisy sitt kärleksförhållande.

Lyckan blir emellertid kort. När Daisys make Tom Buchanan förstår att hon vill lämna honom agerar han för att hålla henne kvar. Under ett möte på ett lyxhotell i New York, där alla romanens huvudpersoner är närvarande, avslöjar Tom att Gatsby är en bedragare, som har tjänat snabba pengar på förfälskade värdepapper och illegal drogförsäljning. Därmed förmår Tom sin hustru att stanna kvar i deras olyckliga äktenskap.

På hemvägen från New York orsakar Daisy en dödlig bilolycka. I beruset tillstånd kör hon över en kvinna som visar sig vara Toms älskarinna. När hennes efterlämnade make vill hämnas leder Tom hans misstankar till den i just detta avseende oskyldige Gatsby. Resultatet av detta bedrägeri blir att Gatsby mördas och att den skyldiga – den svekfulla Daisy – kan svära sig fri från alla anklagelser.

Vid Gatsbys begravning är ingen av hans många bekanta närvarande. Hans älskade Daisy visar inte heller några tecken på att sörja sin forne fästman. Genom hans död blir det ju också lättare för henne att undandra sig ansvaret för bilolyckan.

Efter begravningen inser Nick Carraway att Gatsby trots sin stora förmögenhet och sitt gigantiska hus har varit en mycket olycklig människa. Denna insikt fyller honom med avsmak inför den giriga och korrumperade värld han ser omkring sig. Luttrad lämnar han sin karriär som börsmäklare och återvänder till den mera oskulsfulla miljö i Mellanvästern där han har vuxit upp.

Mycket i *Den store Gatsby* kan förstås ur ett socialpsykologiskt perspektiv. Liksom hos många andra i hans generation var Fitzgeralds avsmak inför samtiden en reaktion på första världskriget. Av hans brevväxling framgår att krigshändelserna gick honom djupt till sinnes. Han upprördes särskilt starkt av rapporterna från striderna vid den belgiska byn Passendale, som mellan den 31 juli och 10 november 1917 kostade över en halv miljon människor livet.

Mycket talar dessutom för att Fitzgerald direkt eller indirekt tagit intryck av epokens många civilisationskritiker. Hos D. H. Lawrence hade Fitzgerald mött en kritik av den västerländska industrialismen som har många beröringspunkter med hans egen. Ännu viktigare var nog Oswald Spenglers *Västerlandets undergång* (1918–1922). Genom den boken tillägnade sig Fitzgerald den tidstypiska föreställningen att hela den västerländska civilisationen var på väg mot förfall och upplösning.

Det fanns också högst privata skäl till Fitzgeralds avsmak inför samtiden. Trots en tämligen god utbildning och ett fördelaktigt utseende framstår hans kärleksliv som en lång rad av misslyckanden. Detta kulminerade med det dysfunktionella äktenskapet med Zelda. Hustruns otrohet och tilltagande alkoholism bidrog till Fitzgeralds depressioner och missbruk som på sikt skulle hindra honom från att skriva.

Zelda Fitzgerald hade i början av 1920-talet gjort sig känd som ”den första flappern”. Hon var med andra ord den mest kända av de många kvinnor som klädde sig i kort kjol, hade bobfrisyr och lyssnade på jazz. Den äregiriga Zelda ville också slå igenom som succéförfattare. På den punkten blev hon dock aldrig lika framgångsrik som sin make. Hennes enda bok – den självbiografiska romanen *Save me the waltz* (1932) – väckte föga uppmärksamhet i samtiden. Då den kom ut, hade Zelda redan haft nervösa sammanbrott, och snart nog skulle hon diagnostiseras som schizofren. Under resten av sitt liv blev hon därför föremål för psykiatrisk vård, mestadels på mentalsjukhus.

Paret Fitzgeralds dysfunktionella äktenskap speglas i den sista bok som Scott fullbordade, den till stora delar självbiografiska *Natten är ljuv* (1934). Här ser vi hur en ursprungligen stark och ädelmodig människa urholkas och går under på grund av den förfälskning av alla värden som sägs följa i rikedomens kölvatten.

När berättelsen börjar har Fitzgeralds alter ego, psykiatrikern Dick Diver, gift sig med en av sina patienter, den tidvis sinnessjuka Nicole. Hon är en rik amerikanska, som blivit schizofren på grund av ett incestuöst förhållande med sin pappa. Medan Nicole långsamt tillfrisknar byts maken Dick ner av hennes rikedom. Han töms efter hand på sina talanger, sin vitalitet och sina vetenskapliga ambitioner. Och när Nicole till sist är botad är hon också färdig att lämna honom för en annan man. När boken slutar har Diver förvandlats till ett mänskligt vrak. Härjad av sprit och narkotika återvänder han till Mellanvästern.

Detta låter dramatiskt nog, och det överraskar därför inte att *Natten är ljuv* har blivit långfilm och tv-drama. Likväl ligger berättelsens kärna inte i den yttre handlingen utan i människornas psyken.

Genom Zeldas vistelse på ett mentalsjukhus i Schweiz blev paret Fitzgerald väl förtrogna med de tankevärldar som utgått från Sigmund Freud och dennes efter hand alltmer självständiga lärjunge Carl Gustav Jung. Inflytandet från Freud ser vi framförallt i några av bokens tillbakablickar. I en av dem får vi veta att den unge Diver mitt under brinnande världskrig reste till Wien för att träffa ”den store Freud” innan denne fallit offer för flygbomber.

Lärdomarna från Freud utnyttjar Diver när han längre fram låter förstå att Nicoles schizofreni skulle ha berott på att hon våldtagits av sin pappa. Det var ett inslag i romanen som väckte starka motreaktioner hos Nicoles förebild Zelda Fitzgerald. Hon hävdade bestämt att något sådant aldrig inträffat.

I skildringen av Dick Divers psykiska kollaps visar dessutom Fitzgerald, inspirerad av Freud, hur hans alter ego går under, därför att han förlorat kontrollen över den ömtåliga balansen mellan Detet, Jaget och Överjaget.

Den betydelsefullaste inspirationskällan var likväl inte Freud utan C. G. Jung. Då Diver är på väg till en psykiatrisk kongress i Berlin förväntar han sig att ”Freuds män från Wien” ska överglänsas av ”den store Jung”. ”Det skulle finnas cyniska sydeuropeiska herrar och en och annan av Freuds män från Wien. Mest välformulerad bland dem alla skulle den store Jung vara, urban, hyperaktiv på sina turer mellan antropologins skogar och skolpojkers neuroser.”

DENNA BILD AV C. G. Jung går tillbaka på en händelse, som år 1909 fick en avgörande betydelse



FOTO: ALAMY

Leonardo DiCaprio spelar titelrollen i *Den store Gatsby* (2013).



FOTO: TT

Hustrun Zelda Fitzgerald, 1931.

för utvecklingen inom den amerikanska psykologin. Tillsammans med Freud deltog Jung detta år i en psykiatrisk konferens vid Clark University i USA. Konferensen ledde till en schism mellan Jung och Freud, men den blev också ett formidabelt genombrott för den jungianska psykologin. Anledningen till detta ska ha varit att den gladynte Jung för de amerikanska psykiatrikerna framstod som betydligt mer karismatisk än den surmulne Freud.

I *Natten är ljuv* framstår huvudpersonen Dick Diver som en hybrid mellan Jung och Scott Fitzgerald själv. Liksom Jung var Diver en begåvad prästson från en mindre framgångsrik gren av en framstående släkt, som under sin studietid är tvungen att förlita sig på stipendier och längre fram på ekonomiskt bistånd från en förmögen hustru.

Viktigare än det rent biografiska är dock de många anspelningarna på den jungianska tankevärlden. Ett exempel får vi då Diver inför den psykiatriska kongressen tänker på Jungs ”turer mellan antropologernas skogar och skolpojkers neuroser”. Denna koppling mellan antropologi och psykiatri hänger samman med det mest berömda inslaget i den jungianska psykologin – teorin om arketyperna.

Den utgår från de likheter mellan olika kulturers föreställningsvärldar som antropologerna säger sig ha upptäckt. Dessa likheter skulle enligt Jung bero på att det i människans psyke skulle finnas ett för alla mänskliga varelser gemensamt skikt – det kollektivt omedvetna – som skulle bestå av medfödda föreställningsmöjligheter, arketyper. Jungs teori har haft ett enormt inflytande på litteraturen och litteraturkritiken. Hos Fitzgerald ligger detta inflytande i öppen dag.

I *Natten är ljuv* ser sig berättelsens kvinnliga huvudperson, Nicole Diver, som en sentida motsvarighet till den grekiska gudinnan Pallas Athena. Att se samtida kvinnor som grekiska gudinnor var visserligen vanligt vid denna tid – James Joyces *Ulysses* (1922) är bara det mest kända exemplet – men i *Natten är ljuv* ligger det närmast till hands att associera till Jungs arketypteori. I den jungianska litteraturen tolkas Pallas Athena som en manifestation av arketyperna ”Anima”, en symbol för det kvinnliga element som antas finnas nedärvt i varje mans omedvetna.

Det jungianska är en viktig men ofta förbisedd komponent i *Natten är ljuv*. Genom det arketyppiska ville Fitzgerald ge sin berättelse en allmängiltighet som hans tidigare författarskap till följd av fokuseringen på den amerikanska överklassen hade saknat.

Natten är ljuv blev dock inte den framgång som Fitzgerald hade hoppats på. Försäljningen gick inte lika bra som förväntat, och arvodet kunde därför inte täcka hans skulder till förlaget. Därtill kom att recensenterna hade invändningar mot bokens komposition och mot

dess barlast av djuppsykologiskt tankegods.

Dessa motgångar var anledningen till att Fitzgerald under de sista åren av sitt liv försökte dra sig fram som manusförfattare i Hollywood. Men hans dagliga intag av alkohol var så stort att han aldrig lyckades prestera något manus som producenterna ville satsa på.

Fitzgeralds stora tema – överklassens vanor och ovanor – hade inte längre nyhetens behag. Det kunde till och med framstå som ett hån mot de arbetslösa massor som på grund av depressionen förlorat sin försörjning och tvingats ut på vägarna. När Fitzgerald 1940 dog i hjärtinfarkt var han en bortglömd författare. Hans sex böcker samlade damm på förlaget. Arvodet under hans sista år i livet uppgick därför inte till mer än 13 dollar och 13 cent.

Steget från obemärkthet till ikonstatus skulle dock visa sig vara kort. En bit in på 1950-talet hade Fitzgerald plötsligt intagit den väl-förtjänta plats i den amerikanska litteraturens Pantheon som han alltjämt åtnjuter. Ett viktigt skäl var att det intellektuella klimatet hade förändrats. Romanernas fokusering på amerikanska överklassmiljöer sågs inte längre som en belastning. Därtill kom att Fitzgerald hade fått en rad inflytelserika läsare.

Egentligen hade det väl börjat redan med Gertrude Steins kulturbok *Alice B. Toklas självbiografi* (1933), där det hävdades att Fitzgerald skulle komma att bli läst långt efter det att hans mer berömda samtida hade glömts bort.

Efter sin död skulle Fitzgerald dessutom få uppbackning av en gammal skolkamrat – den mycket inflytelserike kritikern Edmund Wilson. Därmed startade en rehabilitering som på sikt skulle ge världsrykte åt *Den store Gatsby* och *Natten är ljuv*. Wilson prisade Fitzgerald i sina essäer, men han såg också till att ett ofullbordat manuskript – romanutkastet *Den siste magnaten* – kunde ges ut postumt.

Att boken inte var färdig hindrar inte att den för eftervärlden kunnat framstå som en av de intressantaste skildringar av filmbranschen som någonsin har skrivits.

Wilson var inte den enda av Fitzgeralds forna vänner som skulle ägna sig åt vården av hans minne. Det gjorde också Budd Schulberg, ett ungt snille som varit Fitzgeralds medarbetare under dennes tid som misslyckad manuskrivare i Hollywood. Schulbergs hyllade roman *The Disenchanted* (1950) handlar i lätt förklädnad

om deras havererade samarbete.

Boken bidrog starkt till det nyväckta intresset för Fitzgeralds författarskap. Det gjorde också Arthur Mizeners biografi *The Far Side of Paradise* (1951) och Ernest Hemingways postumt utgivna Parisskildring *En fest för livet* (1964). Tillsammans skulle dessa böcker göra Fitzgerald till en ikon som satt otaliga spår i den amerikanska populärkulturen.

ETT VITNESMÅL om detta är Woody Allens film *Midnatt i Paris* (2011). Där gör regissörens alter ego en serie tidsresor till 1920-talets Paris. På så sätt lär han inte bara känna sin idol Ernest Hemingway utan också Scott och Zelda Fitzgerald. I filmen kan makarna i förstone framstå som glansfulla representanter för det som brukar kallas det glada tjugotalet. Likväl finns här också antydningar om de katastrofer som ska komma. Liksom i Hemingways *En fest för livet* framstår Zelda som inkarnationen av ett decennium som bakom den glättade fasaden rymde fröet till kommande olyckor.

Hustrun överlevde sin make med åtta år. Men hennes psykiska hälsa blev efter hand så dålig att hon bedömdes som farlig både för sig själv och för sina anhöriga. Därtill kom att hon i likhet med sin landsman Ezra Pound blev hängiven fascist. Hösten 1947 internerades Zelda Fitzgerald på mentalsjukhuset Highland Hospital i North Carolina. Där blev hon följande år innebränd i en eldsvåda som förmodligen var anlagd.

På hennes gravsten står slutorden från *Den store Gatsby*: ”Som båtar mot strömmen kämpar vi framåt och drivs ständigt tillbaka till det förflutna.” ❀

Ett långfinger åt terroristerna

År 2015 angrep terrorister satirtidningen *Charlie Hebdo* och sköt ihjäl tolv personer. Nu finns Richard Malkas två böcker kopplade till attacken i svensk översättning.

Ida Englund Westin har läst dem.

I OKTOBER FÖRRA året ägnade *Charlie Hebdo* ett helt nummer åt Simon Fieschi, som just hade hittats död på ett hotellrum i Paris. Texten på omslaget lød: "10 år av att ge långfingret åt terrorism."

Den 7 januari 2015 klev bröderna Kouachi in på *Charlie Hebdo* och avfyra sina kalasjnikovar. En av de första kulorna träffade Fieschis nyckelben, gick igenom ryggraden och förlamade stora delar av hans kropp. Han vistades i nio månader på sjukhus. Efter ännu en tid lyckades han mirakulöst nog resa sig och kunde följande år ta sig fram på kryckor. Fieschi, som hade varit webbansvarig, orkade bara utföra sina tidigare arbetsuppgifter några timmar om dagen.

Även för *Charlie Hebdo*s advokat Richard Malka finns det ett före och ett efter januari 2015. På några få minuter miste han flera vänner och kolleger på satirtidningen. Han hade som 23-åring skrivit tidningens stadgar när den återuppstod i början av 1990-talet.

Under rättegången som hölls i Paris den 4 december 2020 mot de 14 inblandade i terrorattentaten pläderade Richard Malka för att strängaste straff skulle utdelas. Han påpekade: "Attentaten mot *Charlie Hebdo* och Hyper Cacher [en judisk livsmedelsbutik där en annan terrorist tog gisslan och dödade fyra personer] är inte enbart ett våldsbrott. De har även en politisk, filosofisk och metafysisk betydelse."

Judar och *Charlie Hebdo* är på samma sida, konstaterar Malka. För bröderna Kouachi och Coulibaly, som utförde attentaten i Paris i januari 2015, var det logiskt att utse dem som måltavlor. De är Den Andre. De som inte tror på rätt Gud ska utplånas, enligt Kouachis och Coulibalys monstruösa visioner.

Numera finns Malkas böcker *Rätten att jävlas med Gud* och *Traktat om intoleransen* på svenska, i översättning av Cecilia Franklin. I *Rätten att jävlas med Gud* påminner

Malka om vad *Charlie Hebdo* ännu står för – förvisso på hemlig adress och under ständigt polisbeskydd. Det är att få "skratta, teckna, älska och njuta av våra friheter och leva med huvudet högt inför de fanatiker som vill påtvinga oss sin neurotiska och frustrerade värld, understödda av akademiker som tvångsmatats med anglosaxisk identitetspolitik och av intellektuella arvtagare till dem som beundrade 1900-talets värsta diktatorer, från Stalin till Pol Pot".

Charlie Hebdo använder humoristiska och respektlösa teckningar mot dem som inte förtjänar vår aktning; mot dem som luras och suger ut. Det var tidigare en vänsterhållning. Men nu har Melenchons extremvänster tagit avstånd från tidningen. Vänstern i Frankrike kämpar för rätten att bära slöja, samtidigt som kvinnor dödas om de inte bär slöja i Afghanistan och Iran. Malka frågar varför man inte anser sig ha viktigare slag att utkämpa.

Malka försvarade tidningen 2007–2008



Antika rådet: vin och vallmo

64 Henrik Nilsson läser sig sömnig

Boktips för européer

66 Jakob Sjövall läser om EU

Ordvalet avslöjar allt

68 Moa Ekblom ser tv-serien *Rivals*

Forskning förenad med fara

70 Jacob Rudenstrand om att forska om Koranen

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson lyssnar på Led Zeppelin

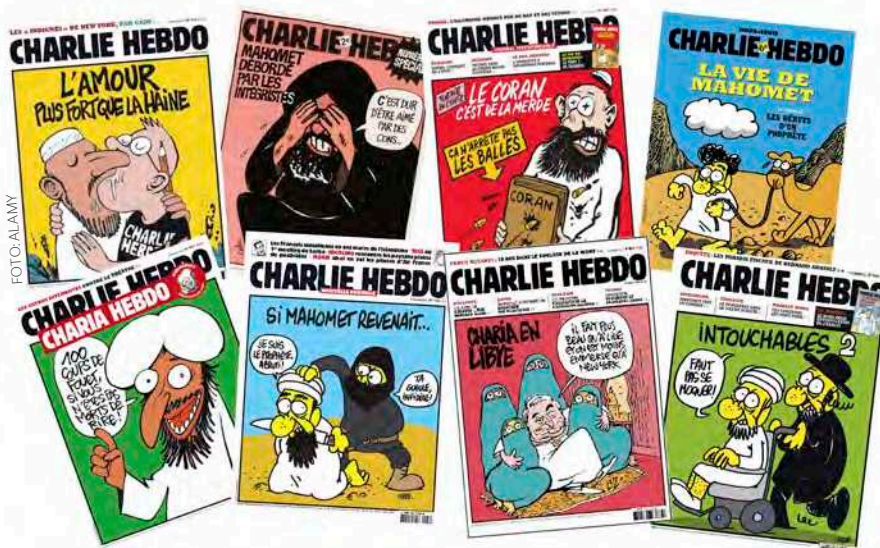
I korthet

71 Katarina O'Nils Franke studerar svarta hål



Richard Malka.

FOTO: ALAMY



Ett urval omslag av *Charlie Hebdo*.

när den ställdes inför domstol för att 2006 ha återpublicerat *Jyllands-Postens* satirteckningar av Muhammed. Han lyfter något som han tycker att alla bör känna till: det falska tillägget. Danska imamer med kopplingar till Muslimska brödraskapet lade nämligen till tre mycket grövre teckningar som de hittat på internet och som inte hade något alls med islam att göra – i ett fall var det inte ens Muhammed som hade avbildats i förstone. Imamererna begick alltså själva blasfemi. En av imamererna har gjort avbön och publicerat en bok om affären.

EFTER FRIANDET för Muhammedkarikatyrerna upprepades hoten från både radikala samfund och enskilda missdådare. År 2011 utsattes *Charlie Hebdo* för en mordbrand där lokalen totalförstördes. Genom åren har Malka hört många som vill förstå eller rentav försvara kränktheten hos förövarna. Däri ser han ett sluttande plan mot underkastelse. Han riktar tacksamhet mot den judiska studentorganisationen UEJF som aldrig vikit från *Charlie Hebdo*s sida. Och han hyllar den nye imamen för Paris moské, Chems-Eddine Hafiz, som är talesperson för en ny fransk islam, där man erkänner att rätten att teckna karikatyrer är en del av Frankrikes yttrandefrihet.

Att kalla *Charlie Hebdo* för islamofobisk är bara dumheter, påpekar Malka. Mordoffren var engagerade i den antirasistiska kampen tillsammans med SOS Racisme och de judiska studenterna i UEJF. Två av dödsoffren var muslimer: en av poliserna och en av redaktörerna, Mustapha Qurrad. Malka lyfter fram att enbart 1,5 procent av alla tidningens framsidor sedan 1992 har drivit med islam. Långt fler av *Charlie Hebdo*s förstasidor häcklar extremhöger och vänstermakthavare, högborgerliga politiker och katolska representanter.

Charlie Hebdo använder humoristiska och respektlösa teckningar mot dem som inte förtjänar vår aktning; mot dem som luras och suger ut.

Den 17 oktober 2022 höll Richard Malka en slutplädering i Voltairesalen i Högsta domstolen, eftersom två av de dömda hade överklagat sina domar. Liksom Voltaire nästan 300 år tidigare anklagar Malka *religionen*. Han talar om tro, inte om troende. Han talar om en syn på islam, inte om muslimer. Detta eftersom de enda motiven som de åtalade anför under rättegångarna är diffust religiösa uppfattningar. Att ta religiös vidskepelse i örat var vad Voltaire gjorde i sin *Traktat om toleransen* som trycktes 1763 (och förstas sedan förbjöds, men blev en bästsäljare igen 2015). Han utpekade på 1700-talet den dogmatiska katolicismen, tolkad av de män som avrättade Jean Calas, en köpman i Toulouse, för ett mord han inte begått, bara för att han inte trodde på ”rätt” kristendom.

Malkas effektiva plädering är en lärorik introduktion till islam. Mot slutet sammanfattar han att ”det finns ett upplyst islam och ett mörkt islam, vars största fiende är det upplysta islam. Det finns ett filosofernas islam och ett förkunnarnas islam, ett eftertänksamt islam och ett förfalskat islam, ett mutaziliternas islam och ett salafisternas islam, ett tankandets islam och ett bröderna Kouachis islam”. Om fler advokater uttryckte sig så här tankemässigt och sti-

listiskt klart, skulle pläderingar kunna bilda en egen litterär genre.

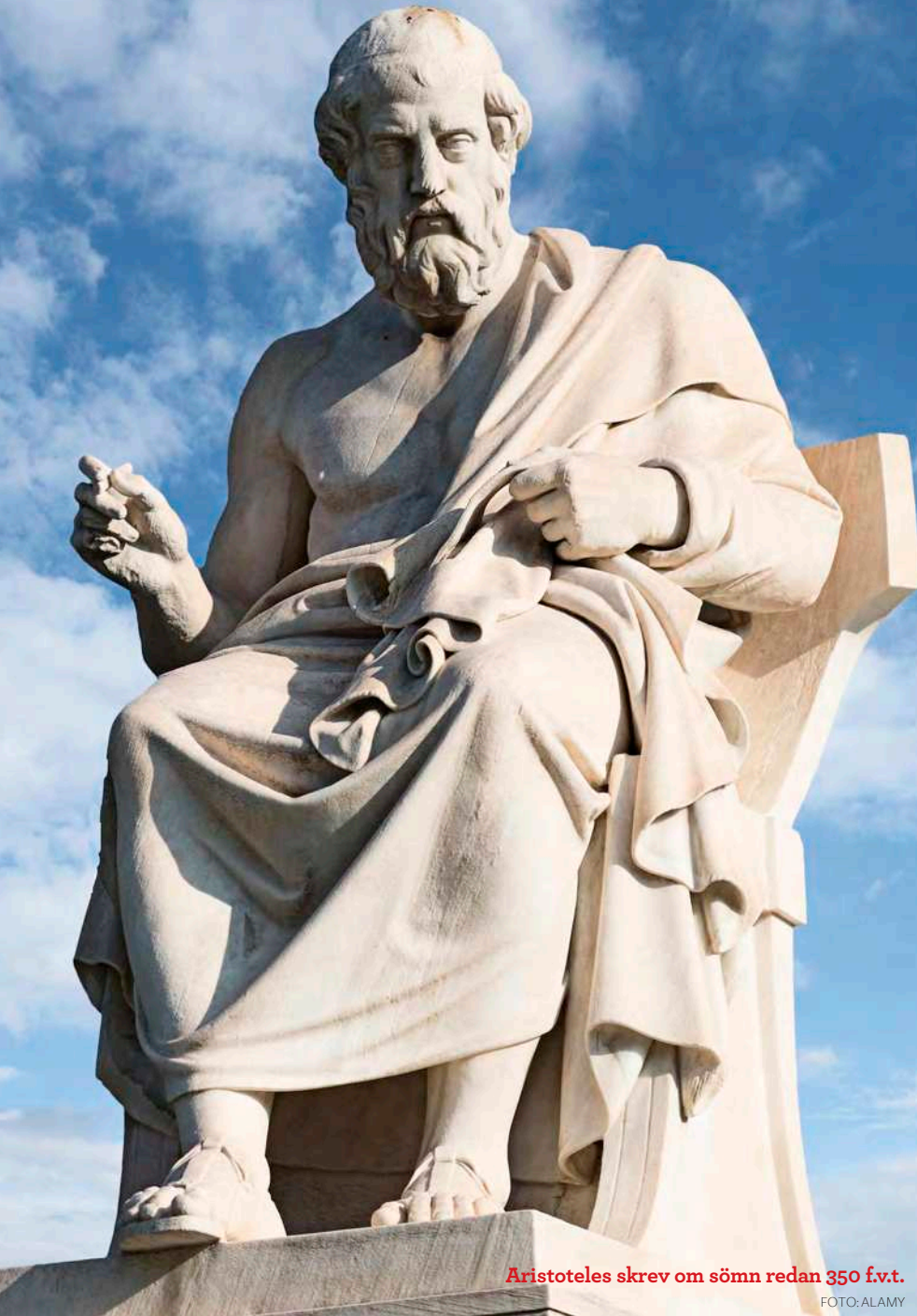
Han citerar Thomas Mann från 1936: ”I all humanism ligger ett element av svaghet, som hänger ihop med dess förakt för fanatismen, dess tolerans och dess förkärlek för tvivlet, kort sagt: med dess naturliga godhet, och som ibland kan bli ödesdiger. Vad som behövs är en militant humanism, en humanism som upptäckte sin mandom och uppfylldes av insikten, att frihetens, toleransens och tvivlets princip inte får låta utsuga och övertrumfa sig av en fanatism utan blygsel och tvivel.”

Den gren av islam som har vunnit mark är tyvärr Muslimska brödraskapets version, den som tror att Koranen är ”oskapad” och inte får analyseras eller sättas i kontext. Den gör sig mer hörd än kunskapens och tvivlets islam – den som de allra flesta muslimer vill se; bland andra Adonis, andra intellektuella muslimer som Malka citerar, tillika de poetiska sufierna. Fanatismen orsakar död, förtryck och lidande för andra muslimer utanför Europa och försöker tysta fritt undervisande lärare och andra människor även här.

DET HEDRAR DET nya förlaget Nopolar Publishing att man ger ut de fysiskt tunna, men intellektuellt tunga, böckerna. I Sverige tror vi kanske att rätten att jävlas med Gud är något vi kan leva utan. Men anpassar vi oss till de bokstavstroga islamisterna sviker vi de miljonårliga muslimer som vill leva i fred och frihet med sin tro. Dö för rätten att uttrycka sig? Nej, det är mycket smartare att ducka, tycks vara många svenska politikere och journalisters hållning idag. Jag hoppas att alla de som sagt att det är onödigt att provocera islamisterna får dessa två vettiga böcker i sina händer. Valet står mellan å ena sidan förnuft och frihet, å andra sidan dogmer och underkastelse.

Efter rättegångarna 2020 och 2022 har det hållits ännu en år 2024, mot Peter Charif. Han var hjärnan bakom attacken den 7 januari 2015. Simon Fieschi var där bredvid Richard Malka, och han vittnade ännu en gång – med ord och kropp – om den skada terrorn har gjort och gör. Han hade nog även hoppats på att förstå något om varför hans vänner och kolleger mördades. Men terrorister har aldrig några meningsfulla förklaringar.

Simon Fieschi dog alltså bara några veckor efter att livstidsdomen hade förkunnats. Hans egen berättelse om tiden som förlamad på sjukhuset, med det trauma det innebär att se vänner och kolleger mördas, är bland det mest smärtsamma vittnesmål som existerar om vad terrorismen innebär. ✖



Aristoteles skrev om sömn redan 350 f.v.t.

FOTO: ALAMY

SÖMN

Antika rådet: vin och vallmo

Sömnlöshet har inspirerat till både konstnärliga verk och facklitteratur. **Henrik Nilsson** har läst några aktuella böcker.

LINA WOLFFS SENASTE ROMAN *Promenader i natten* (Bonniers) börjar med att berättaren ligger sömnlös på grund av romanen hon försöker skriva på dagarna. Hon oroar sig för boken och hur hon ska klara

sig som författare. När gryningen kommer har hon bestämt sig för att sluta skriva. I en fantasifull vändning dyker då stoikern och kejsaren Marcus Aurelius upp vid berättarens säng och uppmanar henne att under

fyrtio dygn skriva ner sina drömmar och återknyta kontakten med sina inre, nattliga landskap.

Gränslandet mellan vakenhet och sömn har onekligen resulterat i en hel del minnesvärda konstnärliga uttryck – från vissa passager i Marcel Prousts romansvit *På spaning efter den tid som flytt till de plågade scenerna* i Ingmar Bergmans film *Vargtimmen*.

De ökade sömnproblemen i vår tid har dessutom föranlett en uppsjö av fackböcker som på ett eller annat sätt kretsar kring sömnen. Den aktuella antologin *Sömn. Hälsans hörnpelare* (redaktör Kerstin Brismar, Bokförlaget Stolpe), rymmer bidrag av en rad olika forskare på området. Till de mer läsvärda hör Lennart Wetterbergs kronologiska genomgång av olika upptäckter som har haft betydelse för den moderna sömnforskningen. Här finner man den skotske läkaren och forskaren James Clerk Maxwell som i mitten av 1800-talet beskrev hur vi blir varse färger och ljus genom sinnescellernas stavar och tappar i ögonen. Detta rön kompletterades för tjugofem år sedan när även melanopsin, en ljusreceptor som aktiveras av specifika våglängder av blått ljus, lokaliserades i människans näthinna.

MÅNGA BÖCKER OM sömn – såväl svenska som utländska – kännetecknas av ett torftigt språk och instrumentellt upplägg. Det relativt unga men livaktiga forskningsområdet skulle vara betjänt av ambitiösare stilgrepp och lekfullare infallsvinklar. I vissa avseenden kunde Ulf Ellerviks nya bok *Nattens gudar. Den kemiska sömnen och vakenhetens dilemma* (Fri Tanke) tjäna som förebild. Ellervik är professor i bioorganisk kemi och författare till en rad populärvetenskapliga böcker som sätter in kemiska fakta i mänskliga sammanhang.

Även om de flesta viktiga vetenskapliga rön om sömnen gjorts under de senaste 200 åren har grundläggande frågor ställts om sömnens natur under betydligt längre tid. Om det vittnar exempelvis Aristoteles "Om sömn och sömnlöshet". Denna text, som tillkom 350 år f.v.t., blir utgångspunkt för Ellerviks resonemang i bokens första del, som heter "Sömnens kemi". Aristoteles begränsade sig inte till människan i sina spekulationer. Men än idag vet vi ganska lite om hur sömnen fungerar hos organismer som skiljer sig mycket från oss själva. Mycket tyder emellertid på att de flesta djur, även insekter och maneter, har någon form av rytm som reglerar deras aktivitet under dygnet.

Att vissa växter, så kallade heliotroper, öppnar sina blad mot morgonen och sedan stänger dem under natten, observerades redan av antikens greker. Carl von Linné knöt an till den sortens förlopp när han

skapade sin så kallade växtklocka, *Horologium Florae*, som ordnar 43 olika växter kronologiskt efter vilken tidpunkt på dygnet som de öppnar sina blad. Den franske naturfilosofen Jean Jacques d'Ortous de Mairan kunde under sina experiment på 1700-talet se att växten *Sensitiva* följde en liknande rytm även när den placerades i totalt mörker. Längre fram delade amerikanerna Jeffrey C. Hall, Michael Rosbash och Michael W. Young på 2017 års Nobelpris i fysiologi eller medicin för upptäckten av molekylära mekanismer som styr den "cirkadiska rytmen", alltså den biologiska klocka som utifrån planetens växlingar mellan ljus och mörker reglerar levande organismers funktioner på cellnivå. Dessa insikter har berett marken för ett nytt forskningsområde, kronofarmakologin, som undersöker hur effekten av olika mediciner kan optimeras beroende på när på dygnet vi tar dem.

Till de faktorer i det moderna samhället som rubbat den cirkadiska rytmen hör industrialismens skiftarbete, det artificiella ljusets intåg och – närmare våra egna dagar – jetlag och ökad skärmtid på kvällen. Den utvecklingen har åtföljts av ett ökat behov av att både skjuta upp och hjälpa sömnen på traven med kemiska ämnen. Sådana fenomen är emellertid långt ifrån nya. Aristoteles listar några av antikens sömnmedel – däribland vin, opiumvallmo och alruna. De resterande delarna av Ellerviks bok är en fascinerande genomgång av olika psykoaktiva substanser som vi har använt för att försöka motverka eller framkalla sömnen genom historien fram till våra dagar.

ARISTOTELES NÄMNER faktiskt inte några hjälpmedel för att hålla oss vakna. Kanske fanns inte behovet lika mycket då som nu, spekulerar Ellervik. För många gissar jag

dock att det faller sig naturligt att under läsningen av den här boken hålla upp en kopp kaffe, som är den socialt mest accepterade psykoaktiva drogen – särskilt på våra breddgrader där konsumtionen hör till världens högsta.

Johann Sebastian Bachs relativt okända kaffekantat "Schweigt stille, plaudert nicht" handlar om en far som oroar sig för dotterns rikliga intag av drycken – men hon svarar att hon skulle känna sig som "ett torrt stycke grillad get" utan den. Komedin som vittnar om 1700-talets snabbt framväxande kaffekultur framfördes på ett av Leipzigs kaffehus, och är bara en av många utvecklingar som förgyller Ellerviks framställning. I en tidigare bok, *Magnifika frukostar för kemister och andra livsnjutare* (2018), skildrade han ingående kafferostningens kemi. Nu får vi lära oss mer om vad koffeinet uträttar i hjärnan – som att blockera adenosinreceptorerna, vilket får oss att känna oss mindre sömniga.

DET FINNS FÖRSTÅS också substanser med besläktade effekter som inte är lika utbredda eller accepterade. I Sydamerika har kokaplantan under lång tid varit känd för sina uppiggande egenskaper. Efter att den blivit känd i Europa lyckades man på 1800-talet framställa kokain. Drogen hylades av bland andra Sigmund Freud, som beskrev den som mycket mindre skadlig än alkohol. Sedan dess har kokainet haft sina konjunkturer. Enligt *European Drug Report 2024* är det idag den mest använda illegala drogen efter cannabis i Europa. Vid det här laget vet vi att kokain är starkt beroendeframkallande och snabbt tas upp av hjärnan där det påverkar upptaget av dopamin och noradrenalin. Sådana signalsubstanser ökar också vid intaget av amfetamin, vars framställning bär på ett stycke intressant kemihistoria, där inte minst de

Men än idag vet vi ganska lite om hur sömnen fungerar hos organismer som skiljer sig mycket från oss själva.

vetenskapliga banden mellan Tyskland och Japan spelar en viktig roll.

Även sömnmedlens historia förtjänar att berättas. Med tanke på de jässta dryckernas långa historia i många kulturer, torde många vid det här laget känna till att alkoholen kan påskynda insomningen men ofta stör sömnen senare under natten. I likhet med de flesta både äldre och nyare sömnmedel fungerar alkoholen som en agonist till så kallade GABA-receptorer i hjärnan. Efter att kroppen först anpassat sig till de förhöjda halterna av etanol i blodet, vaknar vi lättare när alkoholen avtar men GABA-nivåerna fortsatt är låga.

Under sömnmedlens historia har ständigt nya preparat mottagits med optimism. På 1960-talet välkomnades bensodiazepinerna som överlägsna barbituraterna och kloralhydrat, som i sin tur framstod som effektivare än opium och alkohol. Ellervik är nyanserat skeptisk mot dagens rikliga utskrivning av sömnmedel – nästan en miljon svenskar tar dem – och poängterar att deras effekt tenderar att avta även om de initialt är effektiva. Klart är att försöken att tämja sömnen kommer att fortsätta och med all säkerhet finna nya vägar. Ulf Ellerviks bok fördjupar förståelsen av både sömnens och vakenhetens natur – dessa grundläggande tillstånd som de flesta av oss ändå vet alltför lite om. 🌸



Lina Wolff.

FOTO: GUSTAV BERGMAN



Ulf Ellervik.

FOTO: FREDDY BILLQVIST



Ja-sidan jublar på valvakan i Stockholm 1994.

Boktips för européer

I Sverige finns en ytlig, instrumentell inställning till EU-medlemskapet. Några aktuella böcker kan fördjupa förståelsen, skriver **Jakob Sjövall**.

I ÅR ÄR DET 30 år sedan Sverige gick med i Europeiska unionen, efter att det blivit ja i folkomröstningen i november 1994. I Sverige tenderar vi att se instrumentellt på EU. Genom att vi blev medlemmar fick vi tillgång till den inre marknaden och en extern skjuts till reformer som tog oss ur 1990-talets ekonomiska kris. Vi har sedan fortsatt att ha en pragmatisk attityd till samarbetet, inte minst på marken i det dagliga förhandlingsarbetet i Bryssel. Vi uppfattas av andra som seriösa men knappast som passionerade partner. Och hemma är stödet för EU-medlemskapet numera brett – inget av riksdagspartierna förespråkar längre att Sverige ska lämna EU. Men intresset är inte så stort.

Att inta en något mer intellektuell attityd till EU vore egentligen inte svårt. Det

finns en rik litteratur – främst på andra språk men i stigande grad även på svenska – som på ett varierat sätt belyser den egentligen mycket intressanta frågan om hur det kan komma sig att Europa hyser världens mest långtgående samarbete någonsin mellan suveräna stater.

En hel del är tämligen spekulativt och abstrakt. Det förefaller som om varje tysk eller fransk intellektuell med självaktning någon gång under sin karriär känner sig manad att skriva en bok om Europa. Annat är förstås tvärtom sakligt akade-

miskt på ett sätt som knappast kommer att attrahera läsare utanför kretsen av yrkesverksamma. Ett försök att ta sig an EU i romanform kom i och med Robert Menasses *Die Hauptstadt* (2017), som recenserades av Martin Lagerholm i Axess nr 4/ 2018.



Det finns också en populär genre i en lite essäistisk stil, kanske bäst exemplifierad av två böcker som kommit på svenska de senaste åren: *Europa. En personlig historia* (2023) av Timothy Garton Ash och *Drömmen om Europa. Resor i det*

tjugoförsta århundradet (2023) av Geert Mak. Dessa är oakademiska verk som blandar anekdoter och reflektioner.

Mer stringenta historiska skildringar finns förstås också. Det har gjorts många försök att klarlägga hur och när Europa började framträda som något mer än en

vagt definierad geografisk region, när det blev någon sorts egen kulturkrets eller civilisation. Det är en intressant fråga i sig och självklart viktig för att förstå den vidare bakgrunden till EU:s tillblivelse.

HISTORIKER HAR försökt placera denna "Europas födelse" i allt från antiken till efterkrigstiden. Att svaren ofta skiljer sig så dramatiskt åt är en fingervisning om att problemet inte är helt löst. Ett av de kanske mest övertygande försöken (som placerar framväxten av en särskild europeisk kultur till medeltiden) är Robert Bartletts *The Making of Europe* (1993). Ett

Utmaningar mot rättsstaten i vissa medlemsstater är inte det enda problem EU står inför idag.

annat exempel på att frågan kan angripas från oväntade och underhållande vinklar ges i Katharina N. Piechockis *Cartographic Humanism* (2019), som argumenterar för att det var den moderna kartografins framväxt under renässansen som gjorde oss till medvetna européer.

Uppgiften att skildra EU:s historia är på många sätt förstås lättare. Ämnet kan tyckas vara helt skilt från det föregående. Dessutom kan man avgränsa det på ett tacksamt sätt; det uttalas ofta nästan som ett axiom att EU uppstod som ett fredsprojekt i reaktion mot andra världskrigets fasor. Även här finns en rik litteratur. Många av dem som var med och formade dagens institutioner skrev också själva om ämnet. Bland det mest läsvärda som getts ut på området de senaste åren är Annika Ström Melins biografi över Jean Monnet, *Monnets blindas fläck* (2023).

I historikern Anthony Pagdens *The Pursuit of Europe* (2022) tas ett ovanligt och uppfriskande grepp. Utgångspunkten kan synas självklar men är ofta förbisedd: EU har en lång intellektuell förhistoria. Planerna på att skapa någon form av institutionaliserat samarbete med övernationella inslag i Europa var inte något plötsligt infall. Pagden visar att idén, ibland kanske snarare drömmen, om ett organiserat samarbete mellan Europas länder är nästan lika gammal som idén om Europa. Han går ända tillbaka till renässansen och

visar att det har skrivits en stadig ström av appeller och pamfletter med frusturerade vädjanden om samarbete, i synnerhet i sviterna av ovanligt blodiga krig på kontinenten och åtminstone sedan sjuårskriget i mitten av 1700-talet.

Pagden pekar på upplysningen som den tid då tanken att Europa utgör en egen kultur verkligen tog fäste. Mot slutet av 1700-talet var det redan en etablerad tanke bland tidens intellektuella att de europeiska länderna levde i beroendeförhållanden gentemot varandra, att det fanns gemensamma europeiska intressen, och att samarbete självklart vore att föredra framför konflikt. Montesquieu, Gibbon, Voltaire, Burke och Herder uttryckte sig alla i denna riktning. Den förste som insåg att ett effektivt samarbete inom Europa också skulle kräva förändringar i staters förhållande till varandra var inte Robert Schumann eller Jean Monnet, utan Immanuel Kant.

THE PURSUIT OF EUROPE förtjänar lite extra uppmärksamhet eftersom boken på ett klart och seriöst sätt klarlägger denna djupare förhistoria till EU. Den tar också upp den viktiga frågan om folkrättens framväxt och utveckling, en förutsättning som ibland tas för given. EU är i främsta rummet ett rättsligt samarbete, och för att förstå det fullt ut behöver man förstå dess rättsliga historia. Det är också därför rättsstatsfrågan är så central i dagens EU.

Utmaningar mot rättsstaten i vissa medlemsstater är inte det enda problem EU står inför idag. Kriget mot Ukraina är förstås det mest omskakande. Donald Trumps valseger kommer, hur man än vrider och vänder på det, att innebära så kallade utmaningar för EU. Dessutom har EU halkat efter i global konkurrenskraft så till den grad att även detta börjar framstå som en akut kris.

Det brukar bland statsvetare och andra EU-expertter ofta sägas att

unionen har växt genom sina kriser. Under den senaste lagstiftningscykeln, perioden mellan valen till Europaparlamentet 2019 och 2024, har man behövt hantera klimatkrisen, coronakrisen, kriget mot Ukraina, den därpå följande energikrisen och inflationen. EU har på många sätt faktiskt också stärkts av dessa kriser: kommissionen har fått nya arbetsuppgifter och tjänstemän som tidigare mest kanske ägnade sig åt att fastställa regler för geografisk ursprungsbeteckning av livsmedel sitter idag och beställer artilleriammunition åt Ukraina.

VID ALLVARLIGA KRISSER av det här slaget väcks också ofta frågan: Kommer EU att klara det? Det beror förstås i hög utsträckning på tidens sakförhållanden och på politisk vilja. Inte oviktig är dock frågan om hur väl rotat samarbetet är.

Grunt murade institutioner tenderar att krackelera när kriser uppstår. De institutioner och statsbildningar man skapade på kommunistisk grund i Sovjetblocket under efterkrigstiden visade sig exempelvis vara ihålliga och bräckliga, och rasade snabbt ihop efter Berlinmurens fall.

Hur bra är EU:s institutioner? Hittills har de visat sig vara flexibla och segare än kanske många har trott. Om de kommer att stå sig återstår förstås att se. Med vår pragmatiska blick har vi i Sverige nog ofta betraktat institutionerna som funktionella. Att se dem i ett större sammanhang kräver förstås lite mer historisk nyfikenhet än vad som brukar prägla EU-debatten. Men kanske kan det ge grund för större tillförsikt om framtiden, för oss själva och för våra grannar – och för relationerna oss emellan. ✨



Annika Ström Melins
biografi *Monnets*
blinda fläck; Europa.
En personlig historia
av Timothy Garton
Ash; Drömmen om
Europa. Resor i det
tjugoförsta århund-
radet av Geert Mak.



Ordvalet avslöjar allt

Jilly Cooper i hemmet.

Tv-serien *Rivals* är en välgjord skildring av det brittiska klassamhället, skriver **Moa Ekblom**.

ÄNTLIGEN HAR DEN brittiska författaren Jilly Cooper fått en värdig filmatisering, som tar fasta på det mest kittlande i hennes verk, och det är inte sexet, utan klassskildringarna. Tv-serien *Rivals* hade premiär i oktober. (Första säsongen kan streamas på Disney+ och en andra är planerad.) Serien inleds visserligen med ett osedligt samlag men följs snabbt under de första minuterna av sociolingvistiska klassmarkörer. Ordparet "toilet" och "loo" får i dialogen avslöja klassklyftan mellan seriens två antagonister, tv-magnaten Tony Baddingham respektive rytaren och parlamentsledamoten Rupert Cambell-Black.

Jilly Cooper är en av skaparna av *bonkbustern*, en genre som hade sin storhetstid på 1980-talet och kännetecknades av utförliga sexskildringar i välbärgade miljöer. Dock ska man komma ihåg att en faktor är att dessa även beskriver dåligt och

slentrianmässigt sex och erotiska besvikelser, ofta på ett tragiskt realistiskt vis. Här definierar sig bonkbustern i motsats till genren *romance*, där sex mestadels är relationsbyggande, himlastormande och trofast. Bonkbuster-genren hade många företrädare (exempelvis Judith Krantz och Jackie Collins) och lästes brett, men Jilly Cooper skiljer sig från de övriga med sitt mycket engelska sätt, samt en rejäl dos humor och klassanalys.

Cooper var till nyss mer eller mindre bortglömd i Sverige, trots stora upplagor av henne i svensk översättning under 1980- och 90-talen. I Storbritannien har hon aldrig tappat i aktualitet, och en av de sista saker Rishi Sunak gjorde som premiärminister var att erkänna sin förkärlek för hennes romaner, han kallade henne till och med för sin favoritförfattare. Hon lär även ha flera läsare i brittiska kungahuset. Det är inte konstigt med tanke på att Coopers antihjälte, härads-

betäckaren Rupert Cambell-Black, sägs ha Andrew Parker-Bowles, mer känd som drottning Camillas exman, som förlaga.

Den tv-serie som nu föreligger tar sig an boken *Rivals*, andra delen i Coopers romansvit om intriger och otrohet i det fiktiva grevskapet Rutshire. ("To rut" är, precis som "to bonk", en munter omskrivning för att idka samlag.) Denna följetong omfattar till dags dato 11 böcker. Den första delen *Riders* kom ut 1985. Flera av romanerna i *Rutshire Chronicles*-serien (en medveten anspelning på Antony Trollopes *Chronicles of Barsetshire*) är långa som Tolstojverk och har flersidiga *dramatis personae*, där även alla förekommande hästar och hundar listas. De är på inget sätt bra litteratur, men de är fruktansvärt underhållande.

FÖR DEN SOM inte orkar med dessa tusentals sidor, som till stor del består av skildringar av hästar, kom Cooper turligt nog med ett slags programförklaring redan 1979. Hon samlade då sina vassaste observationer om det brittiska klasssystemet i boken *Class. A View from Middle England*.

De fadäser och markörer som uttrycks i böckerna och i tv-serien finns redan här.

För att återvända till motsättningen mellan "loo" och "toilet", så är Cooper på intet vis den första som noterar detta. Det finns en lång tradition av engelsk klassatir, med specifik tyngdvikt på det språkliga.

Coopers mest illustra föregångare är Nancy Mitford, aristokratisk författare med bitande humor. I artikeln "The English Aristocracy" (1956) populariserade hon förkortningarna "U" och "Non-U", där U står för "upper class" och "non-U" för dem som inte är det. Het och indignerad debatt utbröt i brittiska pressen. Det blev senare en förtjusande antologi, *Noblesse Oblige. An Enquiry Into the Identifiable Characteristics of the English Aristocracy* (1956). Där ingår bland annat ett strängt svar från Evelyn Waugh. John Betjeman avslutar med en dikt som häcklar ordet "lounge" och fiskkniven (ett numera rätt obsolet bestick utan egg), vilket tydligen ledde till att brittiska antikaffärer övervämmades av inlämnade sådana.

I antologin hittar man även en förklarad version av den akademiska uppsats som Mitford utgick ifrån, "Linguistic class-indicators in present-day English" av lingvisten Alan S. C. Ross. Mitford hade fått kännedom om den eftersom forskaren använt hennes romaner som källa. (Ross är alltså den som myntat "U" och "non-U".) Hursomhelst, redan Mitford (och Ross) invänder å det starkaste mot just "toilet" och Cooper noterar i *Class* att "all upper class loos smell of asparagus pee in June". Tesen som drivs av såväl Mitford som Ross som Cooper är att det finns en klar överlappning mellan

överklassens och arbetarklassens språk. Överklassens språkbruk färgas av att man har uppfostrats av *nannys* och tjänstefolk och att man dessutom vill särskilja sig från den förhatliga medelklassen.

Lika laddat i tv-serien *Rivals* är ordet "lounge". Det är en synnerligen anstötlig beteckning för vad vi på svenska kallar vardagsrum eller salong. Det som det finare folket säger är "drawing room" eller "sitting room". Cooper kallar amerikanismen "living room" för "a gashly modern compromise och extremely vulgar" och menar att "front room" och "parlour" är lika illa. Lingvisten Ross vill att "hall" eller "dining hall" ska vara U för "lounge", men påpekar att samtliga klasser finner det acceptabelt när det gäller hotell. Jag skulle gissa att dagens användning på flygplatser också är godtagbar.

ETT ANNAT SPRÅKLIGT dilemma är hur man benämner efterrätten. I ett avsnitt av *Rivals* utbryter en mindre kris om man ska kalla den "pudding" eller "dessert". Den socialt klättrande värdinnan utbrister att dessert ju är franska och sålunda borde vara finare, men den luttrade inhyrda tjänsteanden konstaterar att "pudding" är rätt eftersom det är vad man lär sig på internatskolan. Mitford och Ross lyfter fram "sweet" som "Non-U"-alternativet. En bra tumregel, påpekar Cooper sarkastiskt, är att man annars ska undvika de franska låneorden, som framstår som tillgjorda och streberaktiga. I Coopers universum föredras "napkin" framför "serviette" ("perhaps the best known of all the linguistic class-indicators of English" enligt Ross), och att använda "pardon" istället för "what" är värre än att

säga "f*ck" i bättre sällskap.

Cooper visar också i *Class* hur övre medelklassen i sin strävan uppåt och sin tro att man kan läsa sig till lösningar mangrant plockat upp Mitfords regler och sålunda gjort dem förlegade. Vissa ord byts därför

De är på inget sätt bra litteratur, men de är fruktansvärt underhållande.

ut. Cooper exemplifierar detta med bland annat "wireless" istället för "radio", och hur "pink" för den röda ryttarrocken blivit sådant allmängods att man helt enkelt nu säger rött inom "U"-klassen.

Rivals är mycket sevärd. Mycket av den mer slentrianmässiga rasism, sexism och homofobi som finns i böckerna har tonats ner i tv-dramatiseringen, men låter sig ändå lätt skönjas för att påminna om att 1980-talet ändå var en tid med andra värderingar än dagens. Aids får skymta förbi, likaså Thatcher, Nordirland och lady Diana.

Serien är enormt genomarbetad i fråga om kläder och scenerier, med fantastiska färgskalor. Man får en tydlig bild av hur ett bohemiskt hem 1986 skulle vara inrett, vad för stök en stressad småbarnsmamma skulle omges av samma år, och hur ett sovrum hos nyrika skulle möbleras, samt hur de ärvda möblemangen dominerar hos de äldre och förment äldre förmögenheterna. Kläderna är valda med stor expertis, med motsättningen av naturfibrer och syntet i kläderna. Tweed och de intrikata knäppningarna på ridbyxorna är, liksom mängden hundar, indikatorer på klass-tillhörighet. Men mycket av detta är bakgrund, som bara finns där, även när det pekas ut – som hur färgvalen (och trädgårdstomtarna!) i den uppåtsträvande Valeries trädgård häcklas, eller hur vissa klädval får ge upphov till spe (samma Valeries lilafodrade cape). Dessa markörer gör i hög grad sitt, men vad som verkligen slår igenom i tv-formatet är förstas ord och handlingar.

Språket och de avslöjande och konfliktfrämjande ordvalen för handlingen framåt och lämpar sig för filmatisering. De klassmarkerande orden som diskuteras ovan är alltså chockerande, fortfarande publicerar brittiska medier listor på "Non-U"-begrepp som man bör undvika. Att bonkbusterns drottning Jilly Cooper ännu håller och kan iscensättas så väl beror på klasskännedom och förmågan till satir. ✨

David Tennant i *Rivals*.



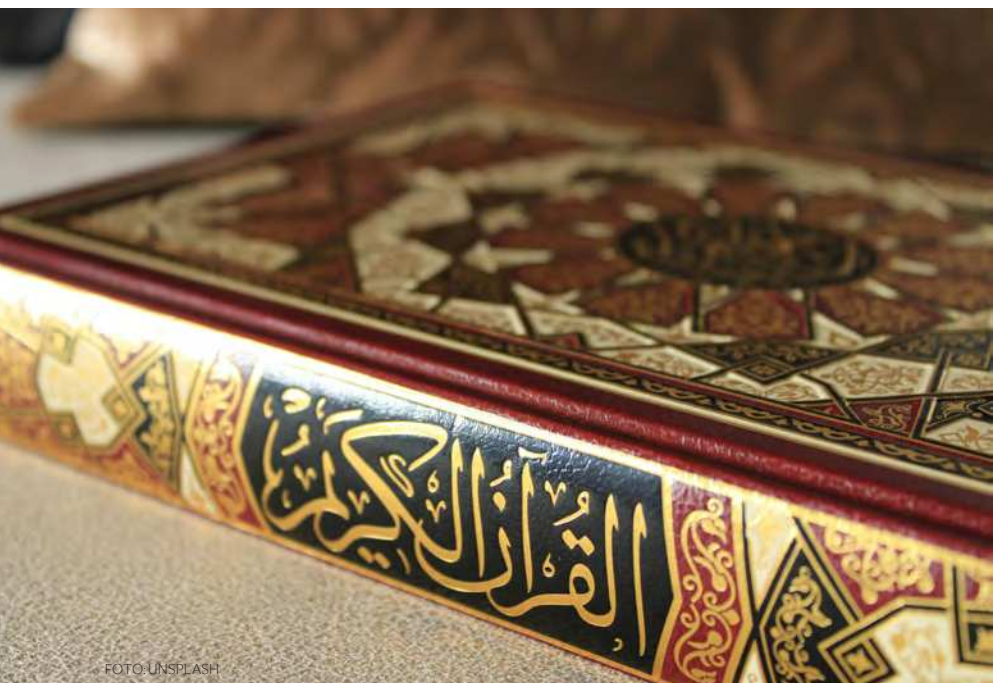


FOTO: UNSPASH

Råder akademisk tystnad om Koranen?

Forskning förenad med fara

Det borde vara möjligt att forska om Koranen på samma sätt som man traditionellt gjort med Bibeln, anser **Jacob Rudenstrand**.

BÅDE ISLAM OCH kristendomen utger sig för att vara historiska religioner, vilket innebär att de gör anspråk på att utgå från verkliga händelser – som därmed också bör vara möjliga att verifiera och falsifiera. Enligt aposteln Paulus skulle hela den kristna tron falla om den tomma graven inte var orsakad av Jesu fysiska uppståndelse. I Första Korintherbrevet skriver han att ”om Kristus inte har uppstått, då är er tro meningslös, och ni är ännu kvar i era synder”.

Samtidigt ser den akademiska granskningen av de båda religionerna väldigt olika ut. Sedan upplysningens dagar har Bibeln utsatts för kritik i västvärlden och forskarna har ställt sig alltmer skeptiska till dess historiska trovärdighet. Under 1900-talet hävdade den framstående teologen Rudolf Bultmann att Jesu uppståndelse enbart skulle förstås symboliskt och metaforiskt, och än idag är den så kallade historisk-kritiska forskningen av Bibeln den dominerande metoden vid teologiska och religionsvetenskapliga institutioner.

När det gäller Koranen har det däremot varit ganska tyst. Den vanligaste uppfattningen bland muslimer är att den är perfekt bevarad ända från Muhammeds dagar. En av de mest välkända forskare som till-

lämpar den historisk-kritiska metoden på de kristna texterna, Bart Ehrman vid University of North Carolina och författare till den uppmärksammade och bästsäljande *Misquoting Jesus* (2005), har beklagat bristen på motsvarande studier av Koranen och Muhammeds liv. Och i Sverige har exempelvis Jonas Svensson, professor i islamologi vid Linnéuniversitetet, efterfrågat mer inhemsk forskning om Koranen som historisk text.

Inte sällan har forskningen om islams tidiga historia varit förenad med fara. När Tom Hollands dokumentär *Islam. The Untold Story*, baserat på hans bok *In the Shadow of the Sword*, som också diskuterar islams historiska ursprung, skulle sändas i brittiska Channel 4 sommaren 2012 mottog han flera dödshot. Och som skribenten Sofie Löwenmark påpekade i en krönika i *Expressen* 15/8 2024 är det inte ovanligt att personer som granskar fenomen och rörelser inom islam utsatts för smutskastningskampanjer.

En av dem som på senare tid har bidragit till att vända utvecklingen när det gäller bristen på historisk forskning är Stephen J. Shoemaker. I sin bok *Death of a Prophet* (2011) granskar han källorna kring Muhammeds biografi. Han menar att mycket pekar på att religionsgrundaren fortfarande var i livet när Palestina invaderades 634–635, medan han enligt den traditionella uppfattningen dog 632. Shoemaker konstaterar att flera forskares tilltro till den muslimska traditionen står i skarp kontrast till den ”radikala form” av skepticism som riktas mot Nya Testamentet. Medan den äldsta källan till Muhammeds liv sammanställdes mer än 100 år efter själva händelserna skrevs det äldsta evangeliet bara 30 år efter korsfästelsen, under lärjungarnas livstid. Källorna till Muhammeds liv är på det hela taget sämre.

DEN TIDIGASTE TEXTEN vi har idag är från början av 800-talet, nästan 200 år efter Muhammeds död. Olika varianter av Koranen fanns fortfarande under den nionde kalifen Abd al-Maliks regeringstid (685–705) och mycket av textmaterialet kan härledas till källor från före Muhammeds liv, bland annat kristna apokryfiska texter.

Kunskap om platser, kultur, växtliv och namn är viktigt för att avgöra om en text bygger på ögonvittnen. Koranens skildring av Meckas invånare som jordbrukare stämmer dock inte in på det vi vet om dess landskap, enligt Shoemaker. Detsamma gäller omnämnandet av sjöfarare och fiskare. Invånarna i Mecka och Medina var knappast bekanta med dessa yrken. Båda städerna ligger 100 respektive 200 kilometer inåt landet, i mitten av en öken. I *Creating the Qur'an. A Historical-Critical Study* (2022), som är den första systematiska redogörelsen i ämnet, argumenterar Shoemaker för att detta är en stark ledtråd om att delar av Koranens textmaterial har ett annat geografiskt ursprung än Mecka och Medina.

Enligt Shoemaker saknas det belegg för någon kristen närvaro i det område där Muhammed verkade, vilket innebär att de av Koranens texter som förutsätter kännedom om kristendomen inte kan ha tillkommit där. Hans slutsats är att Koranens kanon fastställdes först runt början av 700-talet under Abd al-Malik, känd också för att ha byggt Klippmoskén i Jerusalem, cirka sjuttio år efter Muhammeds död.

Kan man hoppas på en ny och mer förutsättningslös forskning gällande Koranens och hadithernas historiska tillförlitlighet framöver? ❀

Samtidigt ser den akademiska granskningen av de båda religionerna väldigt olika ut.

Femtio nyanser av svinerier

MAN KAN SLITA sitt hår när man tänker på all musik och litteratur som saknas i ens inre referensbibliotek. Sånt som har gått en helt förbi, och sånt som man doppat tårna i men inte hunnit bekanta sig närmare med, trots att man har på känn att man skulle älska det.

Det kan vara allt från Edgar Allan Poe till Grateful Dead.

Jag fick av en slump tillfälle att fylla i en sån lucka. Den senaste tiden har jag lyssnat mig halvt fördärvad på de engelska 70-talsgiganterna Led Zeppelin, och även läst hårdrocknestorn Mick Walls biografi om bandet, en bok med den kongeniala titeln *When Giants Walked the Earth* (2008).

Det är en skräckblandat vemodig återblick på en era när rockmusiken sprängde alla hedonistiska ramar; när elefanterna åt sig så tjocka och trumsolona växte sig så långa att en generation blivande punkare började knyta näven i fickorna.

Allt började i slutet av 1960-talet när gitarristen Jimmy Page kallades in för att blåsa liv i avsomnade Yardbirds, under namnet The New Yardbirds. Medlemmar föll bort, och in kom sångaren Robert Plant, basisten John Paul Jones och trumminen John Bonham. Och ett välbehövligt namnbyte.

Men det var den hårdføre managern Peter Grant som lyfte Led Zeppelin till skyarna, tog över dem till USA och lät dem spela sig samman. I likhet med många som blir profeter utanför sina hemstäder sågs Led Zeppelin därefter med misstro i England, framförallt av musikpressen.

Sen bar det bara uppåt. Större och större arenor, miljoners miljoner sålda album, egna jetplan. Peter Grant trissade upp summorna, livvakterna klubbade ner alla som kom i närheten av gudomarna, med undantag för de mer eller mindre omyndiga groupies som trädde in i kokaindimorna.

DET HÄR VAR BILDEN AV EN "rockstjärna" när jag var liten. Femtio nyanser av svinerier. Glam-rockarna Sweet som smetar avföring i sina loger på Gröna Lund. En metoo-rörelse under den här tiden hade haft för mycket att stå i; telefonväxlarna hade brakat ihop.

En annan kliché som Led Zeppelin förkroppsligade ut i varje tum var de vita slynglarna som bygger sina omätliga förmögenheter på fattiga svarta blueslegenders riff och harmonier. Men i biografen påpekar Mick Wall att även blueslegendernas låtar ofta byggde på "lån". Men där fanns inga miljoner som hägrade i civilmålen.

Till slut tog drogerna ut sin rätt. Paranoian och osämjan började spira. Robert Plant kraschade med en bil på Rhodos och fick gå med käpp. Hans sjuårige son Karac dog i en sjukdom medan pappan var på turné. Jimmy Page förrirade sig in i ockulta studier; möjligen logiskt att man som "gud" tycker sig stå i ögonhöjd med Hin håle.

I september 1980 gav John Bonhams kropp vika efter en hård dag i studion, och en "frukost" bestående av ett helrör vodka, fördelat på X antal Bloody Mary, och Led Zeppelin hade den goda smaken – och kanske självisikten – att inse att bandet inte fanns längre.

Det finns goda skäl att himla med ögonen åt bandet. Men lyssna på liveplattan *How the West Was Won*, inspelad 1972. De hade full täckning för sitt självbelåtna prålade. ✨

I korthet Knäckte formel för svarta hål

I första kapitlet av *Mörkret och människan. Om svarta hål och vår plats på jorden* (2024) utlovar Jonas Enander att läsaren ska få veta hur svarta hål fungerar, "var de kommer ifrån och vilken roll de spelar i universum. Du kommer också att få veta hur astronomerna överhuvudtaget kan slå fast att svarta hål finns trots att de är helt mörka."

Enander har disputerat i fysik och forskat om Albert Einsteins allmänna relativitetsteori men arbetar idag som forskningskommunikatör. En viktig person i hans bok är den tyske astronomen Karl Schwarzschild (1873–1916). Schwarzschild anmälde sig som frivillig när första världskriget bröt ut. Då var han ändå 40 år och framstående astronom. Men han hade utsatts för antisemitism och ville att han och andra judar skulle bemötas med större respekt.

Schwarzschilds kunskaper visade sig bli efterfrågade i armén. Han behövde inte delta i några markstrider, utan räknade istället ut hur väderleken kan påverka artilleriprojektionernas banor.

Han ägnade sig emellertid inte bara åt militära beräkningar. År 1915 skrev han att han "som söndagsnöje studerat Einsteins gravitationsteori". Detta ledde till att Schwarzschild, på Einsteins uppmaning, publicerade två vetenskapliga artiklar som analyserade det möjliga gravitationsfältet inuti och utanför en stjärna. Tragiskt nog fick han aldrig veta betydelsen av sin nyupptäckta formel. Han blev svårt sjuk och dog i maj 1916.

Einstein deltog vid begravningen och hyllade Schwarzschilds vetenskapliga gärning. Till en vän skrev han dock att Schwarzschild skulle ha varit "en pärla, om han hade varit lika anständig som han var klipsk". Einstein ogillade att han hade deltagit i kriget. Och så vägrade Einstein acceptera att materia kan koncentreras i en så liten volym att ett svart hål uppstår. Men Schwarzschild blev en viktig historisk person på detta område.

Mörkret och människan lär oss – bland annat – att vetenskapsmän sällan fungerar som enskilda genier, utan forskning sker bäst i grupp och som fortsättning av tidigare upptäckter.

Jag sugs in och bläddrar hungrigt framåt, noterar fina liknelser som görs på en närmast poetisk prosa. Jonas Enander är uppenbarligen en skicklig forskningskommunikatör. ✨

Katarina O'Nils Franke



Bengt Ohlsson

Detta nummers recensioner:

Lars Åke Augustsson tar politiskt och moraliskt ansvar; **Karin Henriksson** lyssnar till kärlek och sorg; **Mats Fält** följer en uppkomling; **Helena Granström** spanar efter den verklighet som flytt; **Bengt G Nilsson** står i kö med konflikter; **Eddy Nehls** grunnar på vetenskap och slump; **Erik W Larsson** sitter i vänt-rummet; **Kim Salomon** blickar långt bakåt; **Fredrik Sixtensson** studerar klassiskt.





FOTO: ALAMY

Hannah Arendt (1906–1975): Mitt i den politiska debatten.

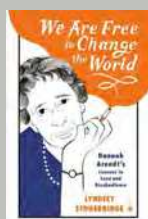
Verklig frihet

Hon var kanske inte så mycket för politisk eller filosofisk renlärighet. Verkligheten, menade Hannah Arendt, krävde snarare gensvar än dogmer. Lars Åke Augustsson porträtterar en filosof med skarp blick och svaga punkter.

**HANNAH
ARENDT**
THOMAS
MEYER
Piper 2023



**WE ARE FREE
TO CHANGE
THE WORLD**
**HANNAH
ARENDT'S
LESSONS IN
LOVE AND
DISOBEDIENCE**
LYNDSEY
STONEBRIDGE
Hogarth 2024



FILOSOFI/BIOGRAFI

Av Lars Åke Augustsson

Vad skulle Hannah Arendt ha sagt? Om terrorangreppet den 7 oktober 2023 då Hamas i ett väl förberett anfall gick från Gaza in i Israel, mördade cirka 1 200 människor och tog 240 människor som gisslan? Om Israels svar som har krävt tusentals liv i Gaza och förstört stora delar av dess infrastruktur och även blotat en stor del av det tunnelsystem som Hamas byggt upp sedan man 2007 tog makten i Gaza, ofta under skolor, sjukhus och moskéer?

Antagligen skulle hon ha ställt oväntade frågor om både konflikten, dess ursprung och de ansvariga, inte minst om de extre-

mister i Israels regering som redan före terrorangreppet hade kastat in landet i en kris. Antagligen skulle hon av somliga anklagas för svek, som då hon skrev om processen mot Adolf Eichmann, möjligen skulle hon komma med problematiska yttranden, som hon också gjorde när det gällde Eichmann. Men vi kan räkna med att hon skulle ha fullgjort sin intellektuella plikt att tänka och fråga.

Hannah Arendt, född 1906, växer upp i det Königsberg som en gång hyste ett av hennes filosofiska föredömen, Immanuel Kant (staden som efter andra världskriget blev en del av Sovjetunionen, döptes om till Kaliningrad och blev en yttring av den totalitarism som hon ägnade en av sina viktigaste böcker). Hon blir student i Marburg och Heidelberg, med filosofen Martin Heidegger som viktigaste influens och tid-

vis även som älskare. Hon skriver avhandling om kärleksbegreppet hos Augustinus, innan hatet och mörkret sänker sig över Tyskland i 1930-talets början. Heidegger hyllar de nya maktthavarna, medan Arendt flyr till Frankrike där hon engagerar sig i arbetet för att hjälpa judiska ungdomar på flykt till en ny tillvaro i Palestina, tills andra världskriget bryter ut och hon tillsammans med sin man, poeten och filosofen Heinrich Blücher, flyr vidare, nu till USA.

Hon erövrar engelska språket för att kunna föra komplicerade resonemang såväl om sionismen, som hon har kritiska synpunkter på, som om de totalitära system som hon ägnar en klassisk studie, *The Origins of Totalitarianism*, utgiven 1951. Från och med den befinner hon sig mitt i debatten som politisk filosof, med bland annat *The Human Condition*, 1958, med *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*, 1963, *On Revolution*, 1965. Samtidigt med otaliga framträdanden och föreläsningar arbetar hon på ett grundläggande filosofiskt verk, men hinner inte slutföra det innan hjärtat upphör att slå år 1975; *Life of the Mind* utkommer postumt 1978. Men hennes viktigaste verk lever vidare. Under Donald Trumps första tid vid makten efter segern i presidentvalet år 2016 ökade försäljningen av boken *Origins of Totalitarianism* med över 1 000 procent på amerikanska Amazon.

Bästa stället att börja leta bland det rika material som Hannah Arendt lämnade efter sig är Library of Congress digitaliserade samling *Hannah Arendt Papers, Articles and Essays*. För den som vill se Arendt i intellektuell aktion finns på Youtube en mycket viktig intervju med Günter Gaus från 1964 (på tyska men med engelsk undertext) betitlad "What Remains?" Där finns också, med engelsk text och referat på franska, hennes sista tv-intervju, från 1973.

Bland alla böcker om Arendt och olika sidor av hennes verk är det egentligen bara en som fått karaktären av standardverk: *Hannah Arendt. For Love of the World*, 1982. (Återutgiven 2004, med nytt förord men oförändrat huvudinnehåll.) Författaren Elisabeth Young-Bruehl var personlig vän till Arendt och hade även en bakgrund som psykoanalytiker. Denna biografi utgör vad jag kan se huvudkällan för den enda studie som finns på svenska, Ann Heberleins *Hannah Arendt. Om kärlek och ondska*, 2020, en visserligen okritisk men lättläst introduktion. Nu kommer dock, hack i häl på varandra, två nya böcker om hela gestalten Arendt.

Hannah Arendt. Die Biografie är skriven av idéhistorikern Thomas Meyer, som också ansvarar för Piper Verlags nyutgivning av Arendts verk i kritiska utgåvor. Han ger nya detaljer vad gäller Arendts ungdom i Königsberg, Marburg och Heidelberg och framförallt vad gäller tiden i Frankrike mellan oktober 1933 och sommaren 1940. Dessa år, av Meyer betecknade som "en blind fläck" i Arendts biografi, utför hon alltså ett omfattande och hängivet arbete för judiska ungdomar, ett arbete som dementerar de anklagelser om bristande solidaritet som senare framfördes av andra judiska debattörer.

Meyer visar också hur hon under 1940-tal arbetade i en kommission, Jewish Cultural Reconstruction, för att söka rädas över vad som återstod av judisk kultur efter nazismens härjningar.

Samtidigt arbetar hon under hela 1940-talet med att försöka urskilja de skeenden och tänkesätt som hade drevit henne i exil, lett till Förintelsen och till att en helt ny typ av samhällsordning hade etablerats, den totalitära. Resultatet blir det storverk som av dess amerikanska förläggare ges titeln *The Origins of Totalitarianism*. Titeln är något vilseledande eftersom den för tankarna till ett historiskt

verk, medan boken har en högst aktuell och närvarande politisk-filosofisk inriktning. Titeln på den tyska utgåvan från 1955 stämmer mera med dess innehåll: *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*.

Verket har tre avdelningar. I den första diskuterar Arendt antisemitismens former i Europa under de senaste seklen, i den andra imperialismens framväxt från sena 1800-talet och dess användning av rasism för att bygga sina herraväld, för att i dess tredje del visa hur samma tankegångar i tidens fullbordan används inom Europa och omskapar Tyskland under Hitler och Sovjetunionen under Stalin. Innehållet är historiskt och deskriptivt när det handlar om antisemitism och imperialism, psykologiskt och analytiskt ifråga om totalitarismen, och när det gäller just totalitarism blir de flesta av våra politiska och moraliska kategorier meningslösa. Som det heter i ett numera klassiskt citat: "I en hela tiden föränderlig och obegriplig värld hade massorna kommit dithän att de på samma gång trodde på allt och på inget, tänkte att allt var möjligt och ingenting var sant."

Meyer ger mera materiel kring Arendts komplicerade hållning gentemot Martin Heidegger (1889–1976), en gång den uppåtgående stjärnan inom den tyska filosofin och hon en av hans mest lysande studenter och hans älskarinna under några år på 1920-talet. Att Heidegger under 1930-talet gick med i nazistpartiet, alltså lärer sig med dem som strävade efter att utrota sådana som Arendt, tycker man borde ha gjort vidare kontakter omöjliga. 1946, i en viktig essä om existensfilosofi, nämner hon både Heideggers nazistiska engagemang och även hur han som rektor för Freiburguniversitetet utestängde sin forne mentor, filosofen Edmund Husserl från all undervisning för att denne var jude – men typiskt är att hon nämner det bara i en fotnot som hon sedermera stryker innan essän publiceras på tyska.

Och Arendts fascination inför filosofen Heidegger håller i sig livet igenom. Den färgar hennes kanske skarpsinnigaste bok, något av hennes livsfilosofi, *The Human Condition*, 1958. Meyer ser både stark påverkan och samtidigt kritik: "Det hon gjorde var i viss mening något oerhört: att göra Heidegger, som strävade efter att upplösa den traditionella filosofin i sitt tänkande, till ett instrument för sin avsikt att överskrida filosofins opolitiskhet [...] Arendt kritiserade inte, utan destruerade Heidegger." Ändå finns det en både filosofisk och erotisk laddning i det brev hon skriver till Heidegger om boken:

"Du kommer att se att det i boken inte finns någon tillägnan. Om det någonsin skulle ha gått rätt till oss emellan – jag



menar oss emellan, varken dig eller mig – så hade jag vågat fråga om jag fick tillägna den dig; den har sitt omedelbara upphov i de första dagarna i Freiburg [dvs i relationen mellan professorn Heidegger och studenten Arendt] och står i varje avseende i skuld till dig. Men som det nu står till förföll detta för mig omöjligt; men på något sätt ville jag åtminstone tala om för dig den nakna sanningen.”

Trots att Heidegger inte svarar utan tiger i många år är det Arendt som återknyter den personliga kontakten och hyllar Heidegger då han fyller 80, jämför honom med såväl Kafka som Braque och Picasso och berör bara hans nazistiska förflutna genom en jämförelse med Platons relation till tyrannen Dionysios på 400-talet f.Kr. Arendt, som i andra sammanhang utmanade genom att säga obekväma sanningar, fortsätter att förblinda sig.

Men vid det laget befinner vi oss på sidan 397 i det 480-sidiga verket (minus register och fotnoter). Det återstår således inte mycket utrymme för Meyer att behandla Arendts övriga verk, som han grupperar något osystematiskt, dels kring teman som hennes tidiga medarbetarskap i tidskriften *Aufbau*, som riktade sig till judar i amerikansk exil, hennes hopp om en demokrati stödd på medborgarråd som hon formulerade i artiklar om det ungerska upproret 1956. Mycket summariskt avhandlas *On Revolution*, 1965, en vital om än ofullständig diskussion av vad man kan lära av USA:s självständighetskamp, något mera diskuteras *Eichmann in Jerusalem*, 1963, denna rappt och journalistiskt skrivna bok som fortfarande är läsvärd både för sina påminnelser om den tyska befolkningens medansvar till vad som skedde och för den diskussion om judiska misstag

”Arendt läxar upp den begynnande medborgarrättsrörelsen för dess inriktning på desegregation av skolorna och inte det i många delstater fortfarande gällande förbudet mot äktenskap över rasgränserna.”

som också var nödvändig men som Arendt själv ofta saboterar med ett ofta sarkastiskt tonläge.

Huvudproblemet med Meyers bok är att den ägnar sig så mycket åt Arendts tidiga historia att dess senare och väl så intressanta skeenden får på tok för litet utrymme. Att *The Origins of Totalitarianism* fick en missvisande titel berodde ju på förlaget och kanske är förlaget också förklaringen till att Meyers bok har undertiteln *Die Biografie* när den mera passande borde den heta *Eine Biografie*. Att ett helt annat



FOTO: GETTY IMAGES

Elizabeth Eckford i Little Rock 1957, blev en symbol för civilt motstånd.

sätt att diskutera Arendt är möjligt visar Lyndsey Stonebridge, professor i humanities and human rights, som tidigare bland annat skrivit om flyktingfrågor och om litteratur, med sin studie *We Are Free to Change the World*.

Stonebridge inleder sin bok med att besöka Arendt i en sjukhussäng år 1963, där hon hamnat efter en trafikolycka och ligger utmattad efter den och efter den storm av kritik som mötte henne efter publiceringen av *Eichmann in Jerusalem*. Hennes studie

engagera dem direkt i 'övertygandets, förhandlingens och kompromissens utdrag-na och tröttsamma processer, som också är lagens och politikens processer' (*On Revolution*), med andra ord i handling, att ta politiskt och moraliskt ansvar i en bristfälligt värld.”

Men Hannah Arendt kan också göra nytta som en påminnelse om att människor som litar på sitt eget tänkande och därför vågar gå mot strömmen ibland kan bli så självtillräckliga att de inte inser sin egen okunnighet och fördomsfullhet i vissa frågor. Hon är entusiastisk för den amerikanska demokratin fast hon undviker under 1940- och 1950-talen att resa dit där demokratin inte fungerar, nämligen i de segregerade sydstaterna. Ändå tar hon sig för att kommentera något som händer i Arkansas år 1957 och som dokumenteras av medierna: Elizabeth Eckford är en svart tonåring som av en hop vita, såväl ungdomar som vuxna, jagades bort från en skola där hon hade laglig rätt att studera. Med sitt personliga mod blir Eckford en symbol för det civila motstånd som krävdes för att övervinna rasismen.

Men inte för Arendt. I en essä "Reflections on Little Rock" talar hon, som varken är mor eller svart, om frågan "Vad skulle jag göra om jag vore mor till en neger?" Hon läxar upp den begynnande medborgarrättsrörelsen för dess inriktning på desegregation av skolorna och

>>

inte, vilket Arendt anser viktigare, det i många delstater fortfarande gällande förbudet mot äktenskap över rasgränserna. Kort sagt framstår hon som både inskränkt och okunnig.

Betydligt mera skärpt och nyanse-
rat formulerar hon sig under 1960-talet, bland annat då hon i ord riktade till den svarte författaren James Baldwin var-
nar för att blanda ihop kärlek och poli-
tiska rättigheter. "Alla de karaktärsdrag
som ni betonar hos negerbefolkningen:
deras skönhet, deras förmåga till glädje,
deras värme, deras mänsklighet är de väl-
kända karaktärsdragen hos alla förtryckta
människor. De växer ur lidande och de är
all parias stoltaste ägodel. Tyvärr har de
inte ens i fem minuter överlevt frihetens
timme. Hat och kärlek hör samman och
de är båda destruktiva; man kan hålla sig
med bara som privatperson och, som ett
folk, bara så länge man inte är fri." Trots
den nedlåtenhet som ligger i hennes sätt
att se "negerbefolkningen" som ett kol-
lektiv med gemensamma egenskaper är
det en tänkvärd utveckling av Arendts
insikt om att man inte kan grunda en poli-
tik på kärlek eller hat.

Men tyvärr går hon inte ut i offent-
ligheten med dessa ord, utan skri-
ver dem i privatbrev till Baldwin. 1965
skriver hon till en annan svart författa-
re, Ralph Ellison, och yttrar självkritiskt
att hon inte hade förstått vad saken gäll-
de i Little Rock år 1957, nämligen att våga
offra sig för en sak, "och denna oförmåga
till insikt ledde mig verkligen till att gå åt
helt fel håll [...] jag förstod helt enkelt inte
situationens komplikationer". Men också
dessa rader står i privatbrev, och man för-
står att varken Baldwin eller Ellison svar-
ar henne.

Denna blindhet hos Arendt är desto
märkligare mot bakgrund av hennes skar-
pa blick för hur rasismen drabbar, inte
bara den som tillfälligt befinner sig i

Stonebridge har sina brister. Ibland
hamnar hon i klichéer om byråkratin
inom EU, eller snubblar utan att mär-
ka det över potentiellt viktiga frågor som
Arendts misstro mot majoritetsstyre
utan att gå vidare och fördjupa diskussio-
nen. Liksom många andra som skriver om
nazismen tycks hon tro att det var på en
konferens i Wannsee år 1942 som man tog
beslutet att genomföra "den slutgiltiga
lösningen". Men som Arendt visar är icke-
formella metoder något typiskt för nazis-
men, liksom för alla totalitära system;
Wannsee var endast en bekräftelse och
sammanfattning av vad som redan skedde.

Svag är hon också i diskussionen av
historien med Heidegger. Hon ställer vis-



Martin Heidegger:
Gjorde Arendt förblindad.

serligen frågan: "Hur kan vi lita på omdö-
met hos en kvinna som inte bara förlät sin
älskare, som en gång var nazist (Heidegger
gick med i Nationalsocialistiska partiet år
1933) men sedan också fortsatte att hylla
hans böcker och ansvarade för samlings-
verk och översättningar, som återupprä-

ningar och med dunkelt tal. Så tidigt som
1949 genomskådades hans operationer av
Isaiah Berlin, som då skrev om Heideg-
gers världsåskådning att den "räddar sig
från den konkreta skuldens börda genom
att obestämt avhandla dess allmänna
natur". Djupet av Heideggers engage-
mang har på senare år ytterligare doku-
menterats av forskare som Victor Farias
och Richard Wolin (senast i dennes *Hei-
degger in Ruins. Between Philosophy and
Ideology*, 2022), något som jag gott tyck-
er kunde ha nämnts av både Meyer och
Stonebridge.

Men dessa brister till trots är Lyndsey
Stonebridges bok en mycket välkommen
introduktion till Arendts politiska filosofi
och dess relevans idag. "När man talar om
en viss synvinkel som 'Arendtsk' menar
man ofta att envist hävda att historiska
realiteter är röriga. Samma envishet bety-
der också att det är svårt att ur hennes
verk härleda en politisk eller filosofisk
renlärighet. Hon menade att verklighet
krävde gensvar och inte dogmer."

Som då Arendt på ett produktivt sätt
ställer frågan om hur man kan stärka
demokratiska institutioner mot aukto-
ritära och populistiska krafter. Tänk om
vi istället skulle utgå ifrån det bräckli-
ga i människors relationer till varandra
som politikens villkor? Om vi skulle göra
mänsklig sårbarhet till en utgångspunkt
och inte till en eftertanke?

Stonebridge refererar den Arendt som
i essän "What is Freedom" skriver:
"Om människor önskar att bli fria så är
det just suveräniteten de måste förkas-
ta." Ett citat som kanske inte är så popu-
lärt i en tid då det så mycket talas om att
återta kontrollen, säkra gränserna, åter-
vinna den forna storheten. Men Arendt
gör mera än att upprepa filosofen Tho-
mas Hobbes dystra teori, i *Leviathan* från
1651, att det enda sättet att säkra freden
är att folket underordnar sig statsmak-
ten med alla dess befogenheter. Hela tan-
ken att frihet är lika med suveränitet stör
henne faktiskt. "Politiska institutioners
ryktbara suveränitet har alltid varit en
illusion som dessutom endast kan vid-
makthållas med våldsamma medel, det
vill säga: väsentligen icke-politiska ända-
mål." Verklig politisk makt skapas enbart
med folkets medverkan. Den tomhetens
makt som auktoritära krafter, nationalis-
tiska fanatiker erbjuder kan bara upprätt-
hållas med våld.

Lyndsey Stonebridge sammanfattar:
"Verklig frihet – och jag har kommit fram
till att detta är Hannah Arendts centra-
la politiska insikt – kräver andras närva-
ro, så att vi kan pröva vår uppfattning om
verkligheten mot deras synpunkter och liv,
döma, pröva och lära." ✨

*"Att Heidegger under 1930-talet gick med i nazistpartiet,
alltså lierade sig med dem som strävade efter att utrota
sådana som Arendt, tycker man borde ha gjort vidare kon-
takter omöjliga."*

minoritet, utan alla: "Rasismen kan fak-
tiskt innebära domedagen för Västerlan-
det och för den delen hela den mänskli-
ga civilisationen. Ty vad än lärda forskare
må säga är ras, i politiska ordalag, inte
mänsklighetens begynnelse utan dess
slutpunkt, inte folkens ursprung utan
deras undergång, inte människans natur-
liga födelse utan hennes onaturliga död."
(*The Origins of Totalitarianism*).

tade hans rykte?" Men hon ger sig sedan
inte på allvar i kast med detta intressan-
ta problem, utan lämnar det med ett blekt
referat.

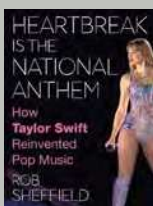
Faktiskt saknar jag både hos Stone-
bridge och Meyer en diskussion om de
moraliska implikationerna av Arendts
överslätande av Heideggers djupa enga-
gemang för nazismen, något som han
efter kriget sökte dölja under halvsan-



Taylor Swift:
Går sina egna vägar.

Mjuk makthavare

**HEARTBREAK IS
THE NATIONAL
ANTHEM
HOW TAYLOR
SWIFT
REINVENTED
POP MUSIC
ROB SHEFFIELD
Day Street
Books 2024**



MUSIK

Av Karin Henriksson

Siiffrorna talar sitt tydliga språk: 149 föreställningar, 21 länder, över två miljarder dollar i biljettintäkter, totalt 484 timmar på scenen, en bok, en cd, en film, en ny pojkvän...

Experter bekräftar att Taylor Swift bidrar till ekonomisk tillväxt där hon drar fram, nu senast under den nästan två år långa globala turnén, Eras Tour. Samtidigt fortsätter hon att utmana rådande maktförhållan-

den i nöjesbranschen. Hon vägrade länge att strömma sin musik för att hon tyckte att artisterna inte fick rimligt mycket betalt. Hon satte skräck i elgitarrtillverkarna när hon började spela akustisk gitarr. Hon rata- de filmbolag och vände sig direkt till en biografjätte när filmen om turnén hade premiär. Hon tvingade fram en granskning i kongressen av monopoltendenser i biljett- försäljningsbranschen. Hon gav ut en bok om turnén på egen hand, med ensamrätt för varuhuskedjan Target (som räknar med att stärka den annars sviktande lönsamheten).

”Inget som Taylor Swift har någonsin inträffat förr. Det finns ingen parallell till henne i historien”, skriver musikjournalisten och författaren Rob Sheffield med fortsättningen att det är vilseledande att säga att hon står på toppen av sin artistiska och kommersiella karriär 2024. För, menar han, den nyligen fyllda 35-åringen har befunnit sig på den nivån i 18 år med sin ”unika talang att skriva sångtexter där människor hör sig själva”.

Överord? Nej, troligen inte. Rob Sheffield är mångårig rock- och popkritiker i *Rolling Stone*, som förblir inflytelserik i den

flyktiga populärmusikbranschen nästan 60 år efter grundandet. Han har skrivit flera bästsäljande böcker, varav en om Beatles (som i alla fall hittills har sålt några hundra miljoner fler album än Taylor Swift) och en om musik som känslomässig kraft.

Sheffields nya kompakta *Heartbreak is the National Anthem* är inte en biografi i ordets normala betydelse. Inte kronologisk, inte ett utifrånperspektiv, inte en dissekering av familjeförhållanden, utan en symbios där han väver in sina egna upplevelser av henne och hennes alltmer omfattande produktion.

Minsta lilla Swiftie kanske har tillbringat mer tid tillsammans med sin idol i flickrummet och kan sjunga med i alla hittar. Men Sheffield har å tjänstens vägnar bevisat otaliga konserter, vägt låtarna mot varandra och analyserat texterna i jakt på dolda budskap. Taylor betraktar sina fans som ”detektiver, kodknäckare, medkonspiratörer”, och ”swiftologer” kan leta ledtrådar i almanackan. Men budskapen hörs, som hos andra singer-songwriters, i låtar där den narcissistiska, snarstuckna och ibland småaktiga Taylor ger igen.

Man behöver inte känna till alla popkulturens stora för att få en och annan aha-upplevelse, men läsningen kan säkert få en extra dimension för den som gör det. Här omnämns den något äldre kvinnliga megartisten Beyoncé som är av någorlunda

>>



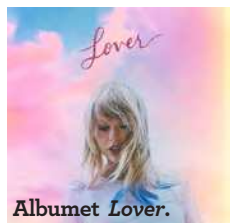
Travis Kelce, Tight End i Kansas City Chiefs: När Taylor Swift presenterar en ny pojkvän är det en världsnhet.

samma superformat, till exempel, liksom paret Kanye West–Kim Kardashian som Taylor Swift hade en konflikt med, vidare hennes egna idoler, som Joni Mitchell. Men framförallt: Paul McCartney, som återkommer mycket ofta på boksidorna.

Både han och hon vet hur kärlek och sorg uttrycks i musik och de tycks ha bildat ett eget litet sällskap för inbördes beundran. Taylor Swift intervjuade McCartney i *Rolling Stone* och han syntes på en Eras Tour-konsert i London tillsammans med fru och döttrar.

Rob Sheffield har haft roligt under skrivandet, som i formuleringen om hur det låter inne på arenorna: ”dessa ogudaktiga mättade nivåer av flickskrik på flygplansmotorvolym i två timmar”. Den typiska Swift-hjältinnan är ”den blyga tjejen som försöker göra sig tuffare än hon är, prata tuffare än hon är, låtsas tills hon lyckas”. Han beundrar Taylor Swifts förmåga att ständigt förändra sig, från country till pop och indie-pop, men också hennes omtanke om fansen och fäblessen för det lilla ordet *nice*.

Det är aningen tunnsatt med djuplodande slutsatser gällande Swifts magnetism (men det var troligen inte heller hans avsikt med boken), förutom konstaterandet att det är tonårsflickor som är hemligheten bakom de allra största popartisternas succé. Alla i branschen är ”vettförskrämda av tonårstjejer”, menar han med fortsättningen att andra grupper kan bli strukna medhårs, lurade eller tas för givna. Det finns massor av popstjärnor som har försökt att ta steget till en mer vuxen publik utan att lyckats. Inte Taylor, dock, hon började sin bana just som tonårsflicka och har aldrig övergett dem. Fans som Sheffield talar med säger att det viktigaste med Taylor är att hon aldrig ljugar.



Albumet *Lover*.

Enligt Sheffield är albumet *Lover* hennes mest framgångsrika och *Fearless* det artistiskt mest fulländade. Med det senare skapade hon den Taylor Swift som gjorde henne till stjärna, med alla ingredienserna: ”bilar, fönster, grus, klänningar, regn, så mycket regn, hinkar med regn, fotoalbum, tårar, dörröppningar... blir alltid förälskad, alltid pinad av pojkfolket, får spänningen och sveket efter en veckolång högstadieromans att lysa lika bländande som ett av Patsy Clines äktenskap... och flickan som mödosamt målar mascara på fransarna för att hon planerar att gråta bort alltsammans”.

Så, varför recensera en bok om en popstjärna, om än en global superpopstjärna i *Axxess*? Jo, för att Taylor Swift visar att amerikansk kultur förblir världsledande och att den amerikanska mjuka makten måste vägas in i allt prat om att USA:s inflytande minskar. Och för att hon, som framgått, på egen hand utmanat skivbolag och producenter, som i fallet med managern som sålt hennes inspelningar för mångmiljonselopp. Det fick henne att skapa nya egna versioner, med etiketten *Taylor's Version*. I efterhand framstår denna hämndaktion som en ”mästerlig triumf”, konstaterar Sheffield.

Rob Sheffield redogör i detalj för kontroverser i ”Taylorversum” eller ”swiftieversum” och för hur Swift är en feministisk rebell, *girls-to-the-front energy*, för en del; en självvisk, intrigerande hycklare för en del; en kapitalistisk symbol och rampljussökande ragata för åter andra. Men, de här så

vitt skilda reaktionerna ingår i det som gör henne så speciell, menar han.

Nämnas kan att hennes föräldrar, båda med ett förflutet på Wall Street, figurerar i bakgrunden som rådgivare, och dottern är numera dollarmiljardär. Konsert-

publiken får också mer av henne än av de flesta, hon sjunger och dansar i olika paljetterade scenkläder i mellan tre och tre och en halv timme utan paus. Samma hårda arbete ligger även i övrigt bakom framgångarna, i såväl toner som texter.

I tolkningarna av titeln på senaste albumet, *The Tortured Poets Department*, ingår att Taylor syftar på döda poeter och att övergivna pojkvänner döljer sig lite varstans, fast själv lade hon ut en lista över olika känslostadier hon belyser med sin musik: förnekelse, ilska, köpsläende, depression och acceptans.

Inrikespolitiskt står Swift på samma sida som så många andra (särskilt kvinnliga) artister. Sheffield drar upp att hennes maning RÖSTA 2016 blev ett lågvaltenmärke när det tolkades som stöd för Donald Trump. Att inte öppet ställa sig bakom Hillary Clinton var hennes ”mest korkade misstag”, påpekar Sheffield. Senare engagerade sig Swift för hbtq-frågor (vilket fick Trump att säga att han gillade henne ”25 procent mindre”), Black Lives Matter, hårdare vapenlagar, aborträttigheter, klimatet med mera. Korta meddelanden från henne till miljoner följare på sociala medier förra året uppgavs ha fått över 400 000 fans att registrera sig i vallängden.

Inför valet 2020 stödde hon Joe Biden och lät en demokratisk kongressledamot från Kalifornien använda protestlåten *Only the Young* i sin reklam riktad till just unga. Fyra år senare backade Swift Kamala Harris med en inlindad attack mot Trump och dennes vicepresidentkandidat JD Vance som föraktfullt talat om kvinnor i politiken som *childless cat ladies*, däribland kandidaten Harris. Swift poserade då med en katt för att visa att barnlösa kattkvinnor kan vara stolta.

Men Taylor Swift uteblev från det sistta Harris–Walz-rallyt i Philadelphia dagarna före valdagen. Det är givetvis omöjligt att veta om hennes närvaro skulle påverkat utgången, men draghjälp från andra storheter i medie- och musikvärlden hjälpte ju inte mycket.

Intressant nog befann sig Taylor då på ett annat evenemang med stor betydelse i amerikansk kultur, nämligen inne på vip-läktaren på en NFL-match med sin nya partner Travis Kelces lag Kansas City Chiefs. Allteftersom romansen fortskred hördes klagomål från tv-publiken över att kamerorna sökte sig till Taylor alldeles för ofta – men troligen ökade därmed antalet unga tjejer bland fotbollsfansen. Inte för inte tillhörde ”swiftiepappa” nyorden 2024 och åtskilliga sådana skyntade på sociala medier tillsammans med små lyckliga döttrar i glittrande swiftie-utstyrselar och kommenterar av typen ”inte så svårt att bli världens populäraste pappa”.🌸

”Taylor Swift visar att amerikansk kultur förblir världsledande och att den amerikanska mjuka makten måste vägas in i allt prat om att USA:s inflytande minskar.”

Jordan Bardella växte upp i en utsatt förort.



FOTO: T

Marine Le Pens kronprins

POLITIK

**CE QUE JE
CHERCHE**
JORDAN
BARDELLA
Fayard
2024



Av Mats Fält

Jag tänker på två personer när jag läser Marine Le Pens kronprins Jordan Bardellas bok *Ce que je cherche* – America Vera-Zavala och Benjamin Dousa.

Dramatikern och debattören Vera-Zavala var en av grundarna av den svenska avdelningen av den vänsterradikala Attackrörelsen. Denna rörelse kände ofta en frustration över att inte tas på allvar i debatten, deras perspektiv räknades inte riktigt när de vuxna i rummet skulle debattera ekonomi och utrikespolitik. Missnöjet stod inte i rimlig proportion till den omfattande uppmärksamhet som den lilla elitrörelsen faktiskt fick, men känslan av att inte få komma till tals var säkert genuin. Budskapet om att en annan värld är möjlig fick inte plats i alla SVT:s sänd-

ningar och i "Sommar i P1" kunde Vera-Zavala bara vara med en gång per år.

Jordan Bardella uttrycker en liknande frustration. Även han tycker att en annan värld borde vara både möjlig och väl värd att diskutera. En värld utan tolererad religiös extremism, öppet stöd för terror på gatorna och hundratusentals illegala invandrare som lever i ett farligt parallellsamhälle vid sidan av det vanliga Frankrike. Bardella upplever att medierna länge försöker mörka problemen och allt som oftast stämpla dem som vill ta upp dessa som korkade extremister. De får inte heller vara med när de vuxna i rummet ska prata om nationens framtid. När Nicolas Sarkozy vill gå från att vara "landets tuffaste polis" och justitieminister till president 2007 talar han faktiskt om problemen, men resultaten blir mycket magra. Det var även för honom mest ett vapen att använda mot de politiska motståndarna. Inte heller Sarkozy orkade ta sig an problemen på allvar.

Bardella vet att problemen är på riktigt. Liksom vår nye handels- och biståndsminister Benjamin Dousa är han uppvuxen i ett utpräglat utanförskapsområde – i Seine-Saint-Denis norr om Paris centrum. Det tar tretton minuter att åka tunnelbana till de fina kvarteren längs med Seine. Bardellas kvarter präglas av gängvåld och öppen droghandel.

Det har bara blivit värre under hans snart tre decennier på klotet. Under de perioder då kravaller rasat har varje expedition till närmaste butik varit ett äventyr. Litet längre bort ligger katedralen där nästan alla franska kungar har sina gravar. Området runt katedralen är mer välordnat; det ser nästan ut som ett kvarter i Frankrike.

Boken består av tre delar. Grunden är historien om Bardellas uppväxt och konfrontation med ett Frankrike som inte längre fungerar. Ett Frankrike där lagen inte gäller och de mest utsatta lämnas åt sitt öde. För Bardella blir vägen framåt studiedisciplin och privatskolor, med stöd av en visserligen splittrad men ändå fungerande familj. Han ägnar en del av sin tid åt att försöka lära nya invandrare franska i en ideell organisations regi. Det går inget vidare men känns ändå som ett sätt att försöka göra saker lite bättre.

Den andra delen handlar om dagspolitiken och de senaste årens kamp om makten i Frankrike. Bardella är numera ordförande i partiet Nationell Samling (RN) – den renoverade nya versionen av Jean-Marie Le Pens betydligt mer extrema Nationella Fronten – och har varit den ledande kandidaten i två val till Europaparlamentet. I somras var han partiets kandidat till posten som premiärminister.

>>

Bardella skildrar ett numera professionellt drivet parti som inte längre möts av samma kompakta motstånd från etablissemanget. Det är svårt när RN numera är landets överlägset största politiska parti. Vilket inte hindrar att han ibland anser sig bli utsatt för klassiska drev i medierna som inte drabbar andra politiker. Ofta är det nog helt korrekt att partiet grillas på ett sätt som inte motsvarar granskningen av konkurrenterna. Sedan finns det förstås fortfarande kandidater med ett komplicerat förflutet och partimedlemmar som inte riktigt har accepterat Marine Le Pens grundliga makeover av sin fars skapelse. De blir problem som medierna älskar att lyfta upp.

Den tredje delen är det Bardella hävdar att boken inte är och inte ska vara – en programförklaring. Han håller sig också i princip till den inriktningen. På några

”Bardellas kvarter präglas av gängvåld och öppen droghandel.”

punkter är han dock tydlig om var partiet står, på andra kan man indirekt dra slutsatser av resonemang om händelser och politiska motståndare. Någon detaljerad bild av partiets program ger dock inte *Ce que je cherche*. Vad som är Bardellas prioriteringar blir dock tydligt – det han i titeln på boken söker.

Några saker reds ut väldigt tydligt i texten. Det gäller bland annat Ryssland. Bardella ställer sig tydligt på Ukrainas och Europas sida i konflikten med Putins Ryssland. Här finns få reservationer. Frankrike måste ge sitt stöd till Ukraina och Ryssland får inte gå segrande ur kriget. Man kan alltid fundera på hur bokstavligt budskapet ska tolkas men det betyder rimligen något när partiets ordförande lägger ut texten så tydligt.

Lånen från banker med kopplingar till Moskva är ett annat ämne. Enligt Bardella hade man verkligen inget val. Utan pengarna från öst hade partiet gått under. Inga andra var villiga att låna ut de miljoner som krävdes för att hålla verksamheten igång. Idag, med stora delegationer i både Europaparlamentet och Palais Bourbon i Paris, är ekonomin inte längre något problem. En av de första saker Bardella gjorde som ordförande var att avveckla de kritiserade finansiella kopplingarna österut.

Även i frågan om antisemitismen är författaren väldigt tydlig. Han fördömer inte bara företeelsen i sig utan erkänner också att partiet har ett skamligt förflutet. Bardella försöker inte komma runt att visa av Jean-Marie Le Pens uttalanden gick långt över gränsen. Det finns en anledning

till att Marine uteslöt sin far ur det parti han en gång bildat tillsammans med en blandning av nyfascister, rasister och andra som även om de inte alla var extremister åtminstone stod långt ifrån den franska politikens centrum.

I sommarens val till nationalförsamlingen blockerades Nationell Samlings väg till makten av en ”republikansk front” bestående av alla partier utom just Bardellas eget. I fronten ingick även Jean-Luc Mélenchons Det okuvade Frankrike (LFI) som är ett öppet antisemitiskt parti vars representanter har vägrat att ta avstånd från Hamas terror. LFI har mycket tydligt allierat sig med extrema islamistiska grupper för att vinna ökat stöd i val, vilket har varit mycket framgångsrikt. Hur det ”republikanska” Frankrike får denna ekvation att gå ihop är en gåta. Den blir inte mindre svårförståelig av att president Macron efter

valet har vägrat att släppa in LFI i regeringen. Det är alltså inte bara de Gaulles 258 olika ostvarianter som gör Frankrike svårt att styra.

En aktuell fråga som kan få betydande konsekvenser är rättsprocessen om hur partibidragen från Europaparlamentet har använts av Bardellas parti. Resultatet kan under våren bli att Marine Le Pen inte kan ställa upp i presidentvalet 2027. Idag är hon favorit i opinionsundersökningarna.

Bardella konstaterar att han själv inte är inblandad – han klarar sig delvis på grund av ”den sena födelsens välsignelse”, som Helmuth Kohl ibland talade om kopplat till andra världskriget. Samtidigt ser han pro-

cessen som ett exempel på lawfare – alltså juridik använd som ett politiskt maktmedel. Det vore i så fall inte första gången det händer i Frankrike. Extra pikant blir det hela eftersom den politiske veteranen François Bayrou just har tillträtt som premiärminister. Han fick tidigare avgå som justitieminister eftersom hans lilla mittenparti Modem hade anklagats för precis samma form av fiffel med bidragspengar från Bryssel som nu har drabbat Nationell Samling. En av Modems tidigare kandidater till att bli EU-kommissionär har tvingats bort av samma skäl.

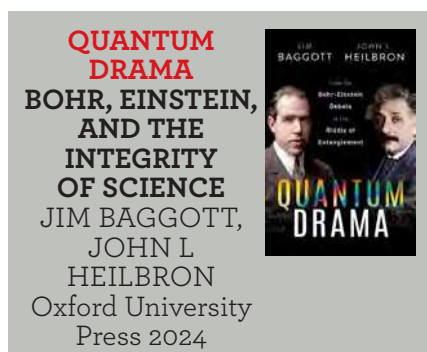
Jordan Bardellas bok kombinerar inblickar i aktuell politisk historia med en ganska intim skildring av en ung mans väg från den problematiska förortens baksidor till de gyllene salarna i toppolitikens mitt. Han har kommit långt på kort tid. Inte utan motgångar på vägen, men efter en tid lyft till tunga poster av partiets fortfarande klarast lysande stjärna – Marine Le Pen. Han är utan tvekan en kompetent person och en skicklig kampanjpolitiker som behåller den nya tidens redskap för att brett få ut sitt budskap.

Problemet med Jordan Bardella är hans partis historia och den brist på ekonomisk logik som återkommer i många sammanhang. Idag inser de flesta att segregering, extremism och kriminalitet är problem som måste tas på allvar – det gäller också att faktiskt göra det. Han verkar dela Trumps naiva tro på tullar, subventioner och osund samverkan mellan stat och kapital som vägen till en bättre värld. Rättvisa villkor för handel är en sak, men med dessa resonemang riskerar en framtida regering med ministrar från Nationell Samling att köra av vägen. ✨



Månen: Somliga undrar om den faktiskt existerar också när ingen tittar på den.

Rafflande forskardrama



FYSIK

Av Helena Granström

I huvudrollerna har vi: En dansk profet som levererar sina kryptiska budskap om verklighetens oåtkomlighet inifrån ett moln av rök.

En promiskuös österrikare med förkärlek för unga flickor och en grundmurad uppfattning om fysikvetenskapens uppgift.

Och, en radikal tänkare som, efter att ha kullkastat snart sagt alla mänskliga för-givettaganden om tid och rum, åldras till en konservativ skeptiker som krampaktigt klamrar sig fast vid idén om en fast yttre verklighet.

Men Niels Bohr, Erwin Schrödinger och Albert Einstein är förstås långt ifrån ensamma på scenen – en mängd andra aktörer, med namn som Werner Heisenberg, Wolfgang Pauli, David Bohm och Paul Dirac gör strax sitt inträde. Det är ett skådespel vars konflikt djupnar allt eftersom handlingen utvecklar sig: Från att till en början ha rört meningsskiljaktigheter om ljusets natur – våg eller partikel? – kommer det så småningom att handla om något långt mycket mer fundamentalt än

så, nämligen om huruvida verkligheten existerar oberoende av om någon observerar den eller ej. Eller mer konkret, för att parafrasera en klassisk artikel i ämnet av fysikern David Mermin: om huruvida månen är där också när ingen tittar på den.

Som titel på en bok som skildrar kvantmekanikens framväxt och de därpå följande striderna om hur den ska tolkas är *Quantum Drama*, med andra ord, en titel med fog för sig. Dramats två nedtecknare, Jim Baggott och John Heilbron, är vetenskapsjournalist med forskarbakgrund respektive fysiker och historiker. Heilbron är numera avliden men var före sin död inbegripen i forskning som involverade flera av bokens centrala aktörer, och gammal nog att också ha mött dem medan de ännu var i livet.

Dramatiken står att finna såväl i formuleringen av nya omstörtande teorier som i forskarnas inte sällan stormiga mellanhavanden, och alltihop utspelar sig under en minst lika omvälvande tidsepok. Mindre än ett decennium efter Einsteins arbete om den fotoelektriska effekten tar första världskriget sin början, och som författarna konstaterar präglar de politiska förhållandena också fysikens tänkare: "Den klassiska fysiken [...] återspeglade den politiska och sociala stabilitet som rådde under dess glansdagar. Kvantmekaniken, med sitt avvisande av normerna hos den regim som var krigets upphov, och med sin betoning av mikrovärldens okontrollerbara, icke-kausala, osäkra beteende", stämde väl överens med den övergripande osäkerhet som var ett såväl politiskt som socialt faktum under det 1920- och 30-tal då teorin utvecklades.

Och det som för fysikernas vidkommande stod på spel under denna turbulenta tid var alltså ingenting mindre än verklighe-

ten, eller åtminstone vetenskapens möjligheter att beskriva denna verklighet. Ett kvantmekaniskt system kunde uppenbarligen representeras av lösningen till den vågekvation som Erwin Schrödinger formulerade 1925 och som bär hans namn – men exakt vad innebar det? Att det kvantmekaniska systemet var en våg? Att dess rörelse i tid och rum styrdes av en våg? Eller förhöll det sig så som Niels Bohr gjorde gällande, att denna våg liksom kvantteorin som helhet skulle förstås som "fullständigt symbolisk", att den var ett redskap för fysikern att förutsäga utfallet av experiment och observationer, varken mer eller mindre än så? Denna hållning – att alla frågor om den verklighet som underliggerysikens ekvationer och mätresultat är meningslösa – utgör grunden för det som så småningom kom att bli känt som Köpenhamnstolkningen, och vars främste förespråkare var just Bohr.

En fråga kom så småningom att bli central för förståelsen av den kvantmekaniska teorin, nämligen vad som sker i det ögonblick då fysikern utför en mätning i laboratoriet. Mätprocessen är det sätt på vilket vi kan försätta oss i kontakt med den subatomära verkligheten, men denna handling är i ett kvantfysikaliskt sammanhang allt annat än neutral. Schrödingers vågfunktion, som på ett fullständigt deterministiskt sätt beskriver elektronens utveckling i tiden som en fluktuerande summa av möjligheter, kollapsar i mätögonblicket till ett enda fastställt faktum, och den gör det på ett till synes helt slumpmässigt sätt.

Det är ett faktum som väckte, och fortsätter att väcka, många frågor. En av dem: Vilket var i så fall egentligen elektronens tillstånd innan vi mätte? Befann den sig i alla sina möjliga tillstånd? Eller i inget av

>>

"Och det som för fysikernas vidkommande stod på spel under denna turbulenta tid var alltså ingenting mindre än verkligheten, eller åtminstone vetenskapens möjligheter att beskriva denna verklighet."

dem? Bohrs, och Köpenhamnstolkningens, svar: Dessa frågor saknar mening. Verkligheten kommer för alltid att undfly våra beskrivningar. Vi har en matematisk apparat som fungerar, och vi har våra vardagliga språkliga begrepp som troligen inte har någonting alls med den subatomära existensen att göra, men det är med deras hjälp som vi har att försöka hitta ett sätt att tala om det vi faktiskt kan observera – mer än så kan vi inte begära, och detta är också just vad kvantmekaniken erbjuder oss.

Som svar på alla de gåtor och paradoxer som kvantmekaniken tycktes framställa formulerade Bohr den så kallade komplementaritetens principen, en idé som för honom själv så småningom kom att växa till en hel filosofi, möjlig att applicera också på andra skenbara motsättningar, som exempelvis den mellan determinism och människans fria vilja. Enligt kollegan Leon Rosenfeld ska han till och med ha yttrat att komplementariteten "bättre än någon religion [...] skulle kunna erbjuda människor den vägledning de behöver". Ljuset framträder ibland som våg, ibland som partikel – vilken skepnad vi ser det i beror på med vilka medel vi betraktar det, och det väsentliga är att ingen verklig motsägelse någonsin uppstår, eftersom det alltid är det ena eller det andra, aldrig båda på en gång. Hur världen framträder för oss beror på ur vilken vinkel vi betraktar den, var Bohrs budskap, oavsett om det gäller kvantmekaniska partiklar eller det mänskliga sinnet.

En dramatisk höjdpunkt i bokens oavbrutet rafflande skådespel är den femte Solvaykonferensen 1927, under vilken ett berömt utbyte mellan Bohr och Einstein äger rum. Bohrs Köpenhamnstolkning kom, med sitt avvisande beträffande fysikens möjligheter att nå fram till tingens kärna, så småningom att bli dominerande

inom fysikersamfundet, även om aktörer som Schrödinger såg den som "en smärtsam begränsning av vår rätt till sanning och klarhet". En som med fruktansvärd kraft vägrade att acceptera att kvantmekaniken skulle utgöra det sista ordet om verkligheten var emellertid just Einstein, och han lade avsevärda ansträngningar på att försöka besluta teorin med motsägelser eller logiska felslut. Ett arbete som alltså pågick intensivt under nämnda konferens, här i målande referat av kollegan Paul Ehrenfest: "Einstein hela tiden med nya exempel [...] Bohr som bland sina filosofiska rökmoln konstant söker efter redskapen för att krossa ett exempel efter ett annat. Einstein som gubben i lådan: hoppar upp med nya försök varje morgon. [...] Hans attityd mot Bohr är exakt densamma som [relativitetsteoriens motståndare] anlägger mot honom själv." "!!!!!!BRAVO BOHR!!!!!!"

Det flöde av exempel med vilka Einstein under denna och senare konferenser ansatte Bohr kom så småningom att leda fram till ett av den moderna fysikens mer berömda experiment. I en artikel författad tillsammans med kollegerna Boris Podolsky och Nathan Rosen, också den ämnad att visa på kvantmekanikens ofullständighet, använde sig Einstein av det faktumet att en kvantmekanisk partikel har vissa egenskaper som är komplementära i Bohrs mening, och vars värden således inte kan bestämmas exakt på en och samma gång. Det är egenskaper av detta slag som beskrivs av Heisenbergs osäkerhetsrelationer: Om vi känner ett exakt värde för en elektrons rörelsemängd, till exempel, vet vi i princip ingenting alls om dess värde, och tvärtom.

Genom att använda sig av ett partikelpar i det som senare skulle komma att bli känt som ett sammanflätat tillstånd, och som kännetecknas av att kännedom om den ena partikelns egenskaper medför kunskap också om den andras, ansåg sig EPR ha visat att den kvantmekaniska ortodoxin att en partikel inte samtidigt kan vara i besittning av en bestämd rörelsemängd och ett bestämt läge var felaktig. Vi kan ju, argumenterade de tre författarna, få kännedom om den första partikelns egenskaper genom att utföra en mätning på den andra, också om de två partiklarna befinner sig långt ifrån varandra och inte längre kan påverka varandra på något sätt. Och eftersom den första partikeln omöjligt kan

veta vilken egenskap vi kommer att efterfråga hos den andra, måste den helt enkelt ha haft bestämda värden på samtliga sina egenskaper hela tiden: "Om vi, utan att på något sätt påverka ett system, med säkerhet [...] kan förutsäga värdet på en fysikalisk storhet, måste det existera ett element av verkligheten som svarar mot denna fysikaliska storhet."

Det visade sig emellertid vara en felaktig slutsats. 1964, knappt trettio år efter publiceringen av EPR:s artikel, kunde nordirländaren John Stewart Bell visa att en variant av EPR:s tankeexperiment kunde användas för att avgöra frågan om huruvida Einsteins "element av verkligheten" faktiskt existerar innan vi utför en mätning. Och ytterligare knappt 20 år senare kunde frågan anses vara avgjord tack vare de experiment för vilka fransmannen Alain Aspect tilldelades Nobelpriset i fysik 2022. Svaret var nej.

Det måste sägas vara kulmen på det drama mot vars spelplats Baggott och Heilbron skickligt riktar sina strålkastare: Att "strävan efter att använda det naturliga språket för att beskriva ständigt mer sofistikerade experiment på mikrovärlden", som författarna uttrycker det, "tycks ha gjort världen renons på ting". Om tillvarons minsta beståndsdelar inte är någonting alls innan vi med våra mätningar tvingar dem till att vara det, vad är det i så fall för en värld vi lever i? Av vad kan den då sägas bestå? Och ännu mer oroande: Hur ska vi förstå det faktum att gränsen mellan mikrovärld och makrovärld ännu inte är funnen? Under tillräckligt ostörda omständigheter tycks också makroskopiska, till och med levande, objekt kunna fås att existera i kvantmekanikens på djupet obestämda tillstånd. Kanske är det bara en tidsfråga innan Schrödingers katt – den tankefigur med vars hjälp Erwin Schrödinger en gång sökte påtala kvanteoriens orimlighet – faktiskt sitter i en låda och är levande och död på samma gång.

Baggotts och Heilbrons bok låter sig, med sin sällsynta kombination av vetenskaplig klarhet, språklig finess, teknisk detaljrikedom och sociologisk insikt, verkligen läsas som ett drama – fängslande lika mycket på grund av forskarnas sammandrabbningar och personliga vändor, som på grund av den teori som så småningom skulle komma att bli summan av deras kamp. Men fängslande i ännu högre grad på grund av den undflyende verklighet som deras experiment och ekvationer hela tiden sträcker sig mot, men av vilken de som bäst tycks förmögna att fånga blott en bråkdel. Den, som i själva verket innehade huvudrollen hela tiden, märktigt tiggande, medan fysikerna larmade och gjorde sig till. ✱



Katten i lådan: Ser ut att leva.

FOTO: INSPIRE LASH

Etiopien och Eritrea hamnade i blodigt krig strax före millennieskiftet.



Krig och fredspris

THE ABIY PROJECT
GOD, POWER AND WAR IN THE NEW ETHIOPIA
TOM GARDNER
Hurst & Company 2024



AFRIKA

Av Bengt G Nilsson

Etiopiens forne regent Haile Selassie var 83 år gammal när han mördades av en kuppmakare 1975. Hans döda kropp grävdes ner under en toalett i palatset. Det blev ett grymt och nesligt slut för denne man som enligt den etiopiska författningen var helig. Hans

makt var absolut och i den etiopiska konstitutionen fastslogs det att kejsaren härstammade utan avbrott från Menelik I, son till drottningen av Saba och kung Salomo, som enligt legenden levde på 900-talet f Kr.

Han kallades kungarnas kung, lejonet av Juda. Han var Ras, alltså kejsare, och föddes som Tafari Mekonnen. Anhängare av den jamaicanska religionen rastafari ser honom som en gud och hänvisar till en text i Bibelns Uppenbarelsebok, tolkad som en profetia om Haile Selassie.

Han var bara drygt en och en halv meter lång och styrde Etiopien i 44 år. Genom krig, genom svält, uppfylld av tron på sitt gudomliga uppdrag. Han var en levande anakronism och när han mördades var det inte bara han som gick ur tiden, utan hela monarkin och allt vad den representerade. Etiopien skulle aldrig mer bli sig likt, så som landet hade sett ut i årtusenden under den salomoniska dynastin. Ett feodalsamhälle med

rika jordägare och plågade bönder, fast förankrat i en urgammal kultur formad av kristendom och judendom.

Men samtidigt lever arvet efter Lejonet av Juda. Det är ett arv som ingen av hans efterträdare har kunnat frigöra sig helt ifrån. ”Kungen vet vad som är bäst för folket”, sa Haile Selassie till den italienska journalisten Oriana Fallaci. ”Vi är födda av kungligt blod och en regent får aldrig tveka att använda sin makt.”

Den inställningen finns kvar och förklarar till viss del den ohyggliga grymhet som etiopiska härskare har visat sina ofta upproriska undersåtar. Det gäller till och med den man som tog emot Nobels fredspris för fem år sedan, Abiy Ahmed, sedan 2018 etiopisk premiärminister.

Boken *The Abiy Project. God, Power and War in the New Ethiopia* tar läsaren med på en hisnande vandring genom Etiopiens nutidshistoria, en vandring som varar i 400 kompakta sidor skriv-

>>



FOTO:ALAMY

Haile Selassie (1892–1975): Etiopisk kejsare och släkt med kung Salomo och drottningen av Saba, sägs det.

na av journalisten Tom Gardner. Han var under många år baserad i Addis Abeba som korrespondent för den brittiska tidningen *The Economist*. Han bevittnade tövädret mellan Etiopien och Eritrea – vilket renderade Abiy Ahmed fredspriiset – men också den avbrutna perestrojkan i Eritrea och från 2020 det hastigt uppblossande inbördeskriget i Etiopien. 2022 förvisades Gardner från landet efter att ha kommit på kant med myndigheterna, men innan dess hann han samla på sig intervjuer och fakta som han sammanfattar i sin bok. Den bör betraktas som obligatorisk läsning för den som vill känna sig uppdaterad om de senaste decenniernas etiopiska politiska utveckling.

Etiopien är ett land som inte låter sig beskrivas och definieras så enkelt. Många hävdar att det egentligen inte är ett land, utan flera länder som är tvingade till samexistens under det gemensamma namnet Etiopien. Den urgamla, ortodoxa kristna kyrkan har präglat samhällslivet ända sedan en kejsare lät döpa sig av en skeppsbruten missionär på 300-talet. Dock inte överallt, oromofolket är den största folkgruppen i landet och de är till stor del muslimer.

Abiy Ahmed kommer från regionen Oromia men är kristen, trots sitt muslimsk klingande namn, närmare bestämt pingstvän. Pingströrelsen växer snabbt i Afrika. Med sin evangelikala profil och maning till andlig pånyttfödelse attraherar den proselyter i större utsträckning än den etiopiska ortodoxa kyrkan, som är starkt förknippad med dess traditionella utöva-

re, människor hemmahörande i norr.

Det var en grupp arméofficerare som störtade Haile Selassie. Därefter vidtog en omfattande omstöpning av hela landet. Under många år hade USA varit en trogen bundsförvant, men på grund av att den styrande juntans politik blev alltmer marxistisk till sin karaktär skedde en politisk rockad på Afrikas horn. USA övergav Etiopien till förmån för Somalia, som samtidigt förlorade stödet från Sovjetunionen. Moskva steg in som den etiopiska militärjuntans stöttepelare varvid förföljelsen av regimotståndare ökade. Den utvecklades till det som kom att heta Den Röda

tionella samfundet och biståndet ökade i volym. De vänskapliga banden till USA återknöts. Men det fanns ett problem som omvärlden inledningsvis inte såg, eller inte förstod. Det var att TPLF först som sist var en rörelse skapad i Tigray, för Tigray. Och Tigray var inte stort. Där bor cirka 5 miljoner människor och Etiopiens befolkning uppgår totalt till omkring 113 miljoner. Med TPLF vid roret, vårdande sina särintressen, var det bäddat för konflikt.

Konflikterna stod på kö, kan man säga. Det började nog så fredligt med att grannlandet Eritrea fick sin självständig-

”Omvärlden gjorde det omvärlden alltid gör i ett sådant läge. Den prisade Abiy, utnämnde honom till en framtidsman, en ny afrikansk ledare, höjde honom till skyarna.”

Terrorn och i slutet av 1970-talet hade flera juntafientliga rebellgrupper bildats. Bäst organiserad var befrielsefronten för Tigrays folk, TPLF, baserad i regionen Tigray som gränsar till Eritrea.

1991 störtades militärjuntan och TPLF tog makten i Etiopien. Som premiärminister framträdde en energisk men även enigmatisk man vid namn Meles Zenawi. Han möttes genast med stor respekt från det internationella samfundet. En visionär intellektuell pragmatiker, något av en social ingenjör. Fast besluten att modernisera Etiopien och att förpassa berättelserna om svältkatastrofer till historieböckerna.

Förtjusta rop hördes från det interna-

het efter att dess rebellarmé EPLF hade stridit mot både Haile Selassie och den marxistiska militärjuntan. Men relationen mellan de båda länderna surnade snabbt. Strax före millennieskiftet exploderade den dåliga grannsämjan i öppet krig. Det handlade formellt om en gränstvist i ett kargt, närmast ökenlikt område kring staden Badme. Det blev ett ohyggligt blodigt skyttegravskrig som skördade uppemot 100 000 dödsoffer. Omvärlden ruskade på huvudet och muttrade att det var som två flintskalliga män som slåss om en kam.

Kriget förstärkte de redan starka inrikespolitiska spänningarna i Etiopien.

Meles Zenawi stramade åt sin kontroll över landet, den visionära intellektuelle pragmatikern förvandlades alltmer till en normal afrikansk diktator. Han dog av sjukdom 2012 och lämnade ett stort politiskt tomrum efter sig.

Hur skulle den styrande eliten, som till största del bestod av män från Tigray, kunna slå vakt om sitt maktinnehav? En ny premiärminister tillträdde, ett slags kompromisskandidat vid namn Hailemariam Desalegn. Han hade sina rötter i den södra delen av Etiopien och betraktades som en lite torr teknokrat, ofarlig men också oförmögen att hantera de starka motsättningarna i landet.

Han var en stolvärmare, det var uppenbart. 2018 försvann han ut i kulisserna och in på scenen steg Abiy Ahmed.

Som blev en ledare som aldrig tidigare hade skådats i Etiopien. Ung, snabb med blicken riktad utåt, mot hela världen. Han hade gjort politisk karriär i Oromia och klättrat snabbt inom landets säkerhetstjänst och började med det som alla hade trott var omöjligt: att charma Eritreas legendariskt hårdföra president Isaias Afewerki. Denne hade i årtionden förbannat och fördömt sin granne och nu möttes Isaias och Abiy (man omnämner människor med deras förnamn) glatt leende, till och med kramande varandra. Slut på konflikten, gränsen öppnades, nya konstruktiva diskussioner om att Etiopien skulle kunna få tillgång till hamnar i Eritrea. Och människor jublade i de båda länderna.

Omvärlden gjorde det omvärlden alltid gör i ett sådant läge. Den prisade Abiy, utnämnde honom till en framtidsman, en ny afrikansk ledare, höjde honom till skyarna. Vid prisceremonin i Oslo framhölls hans centrala bedrift, fredsuppgörelsen med Eritrea, men även de inrikes-

politiska reformerna. Tusentals fångar hade släppts och politiska oppositionsgrupper som varit förbjudna kunde nu återvända hem. Pressfriheten blomstrade som aldrig förr, Abiy var en frälsare.

Djupt rörd sa Abiy att krig utgjorde ett helvete för alla inblandade, han visste för han hade upplevt det. Drygt ett år senare brakade ett våldsamt krig ut i Tigray.

”Abiy”, skriver Tom Gardner, ”var inte ensam skyldig till det. Men han var utan tvivel mer skyldig än någon annan. Han kan mycket väl bli hägkommen som den mest kontroversiella mottagaren av det 123 år gamla priset sedan Henry Kissinger fick det 1973.”

Abiy Ahmed hade vandrat den långa – men i hans fall relativt snabba – vägen från lokalpolitiken i Oromia till ämbetet som premiärminister med löften om liberaliseringar och förstärkt demokrati. Det gick hem väl i de flesta folklager, men som alltid i sådana situationer föddes då också tankar på revolt mot centralmakten. Etiopien är av tradition ett mycket auktoritärt samhälle, mer så än de flesta afrikanska länder, och när kuppet slackar något vaknar genast tanken på frigörelse. Det skedde i såväl Tigray som i Oromia och i regionen Amhara.

Ledargarnityret inom TPLF såg sin ledande ställning hotas. De hade fortfarande en stark position inom landets krigsmakt men fler och fler officerare från Tigray manövrerades ut och ersattes med militärer från andra regioner. Det var upplagt för krig.

Runt omkring i Etiopien, i näst intill varje region, fanns det väpnade grupper som krävde autonomi eller större representation i landets centrala styre. Så har det varit under väldigt lång tid och de ständigt närvarande separatistgrupperna

utgör ett konstant problem för regeringen. Omkring 2020 exploderade det i öppet våld i flera delar av Etiopien. I Oromia och Amhara, och allra mest våldsamt i Tigray. TPLF som fortfarande var intakt gick till anfall mot regeringsinstallationer vilket utlöste motåtgärder från den etiopiska armén som inte längre dominerades av officerare från Tigray. Premiärministern Abiy Ahmed fick stöd från den mest osannolika partnern, nämligen Eritrea vars president Isaias Afewerki nu anade ett gyllene tillfälle att få kväsa dem som han såg som sina arvfienter, de styrande i Tigray. Eritreanska styrkor invaderade och begick våldsamma övergrepp mot civila.

Dödssiffrorna är som oftast i afrikanska krig osäkra, med det rörde sig om cirka en halv miljon, de flesta civila. Tigray isolerades, massvält bröt ut, det blev en katastrof av monumentala mått. Den beräknade kostnaden för att reparera krigsskadorna beräknades till omkring 20 miljarder US dollar. I ett land som under många decennier, rentav sekel, har betraktats som ett av världens fattigaste.

FN:s säkerhetsråd, vars resolutioner har mer symbolisk än konkret betydelse, paralyserades på ett välbekant sätt. Kina och Ryssland stödde Abiy Ahmeds vägran att låta omvärlden lägga sig i det han kallade Etiopiens interna angelägenheter. Det dröjde mer än åtta månader från krigsutbrottet innan situationen i Tigray kom upp på säkerhetsrådets dagordning.

Mot slutet av 2022 var kriget i Tigray så gott som över. Hela regionen låg i ruiner. Massvält härjade, det fanns praktiskt taget inte en enda familj som inte förlorat nära anhöriga. Och Abiy Ahmed satt fortfarande kvar vid makten.

”Folk hatar honom”, sa en affärsman intervjuad av Tom Gardner. ”Alla förstår att han inte håller vad han lovat. Och det här nonchalanta sättet på vilket han accepterar att folk dör, det är det som är mest upprörande.”

Det är inte bara landets egna medborgare som har förlorat tilltron till Abiy. Tidigare pålitliga allierade, som exempelvis Kenya, har nu dragit örnen åt sig. Gemensamma utvecklingsprojekt har lagts på is, affärsförbindelser har avbrutits. USA under president Joe Biden har markerat mycket starkt mot våldet och Abiy Ahmeds sätt att hantera de revolterande grupperna.

Haile Selassies ande svävar över hela det apokalyptiska dramat. En regent får aldrig tveka att använda sin makt, sa kejsaren. Den bild man får av Tom Gardners bok är att Abiy Ahmed har gått från att vara en fredsapostel till att bli Afrikas svar på Vladimir Putin. ✨

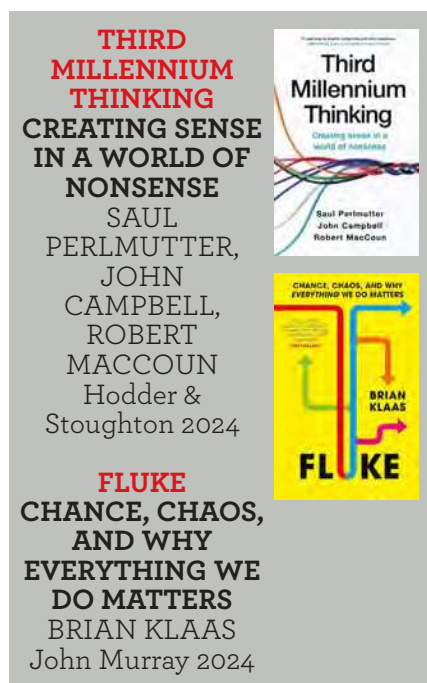


Abiy Ahmed: Från fredsapostel till Afrikas Putin.



Ren slump: Svårförståelig.

Tillfälligheternas spelregler



TVÄRVETENSKAP

Av Eddy Nehls

Vid många anställningsintervjuer ställs varianter av frågan: Var är du om fem år? Alla förstår att man längre fram inte kommer att ställas till svars för vad man säger, genom att svara visar man istället vem man ser sig som och vilka ambitioner man har. Det

finns gott om sådana här, till synes triviala tecken, på hur vi ser på individuell utveckling och samhällsförändring, som något mer eller mindre kontrollerbart och viljestyrt. Tänk om verkligheten inte alls fungerar på det sättet, tänk om slumpen är en långt viktigare förändringsfaktor än vi anar, inte bara på ett personligt och samhälleligt plan? Den frågan kanske uppfattas som filosofisk och vardagsverklighetsfrånvänd, men den rör oss alla och har visat sig vara långt viktigare än många tror.

Problemet är att den kollektiva förståelsen att förstå och hantera tillfälligheternas spel med utgångspunkt i vetenskap istället för i känslor och antaganden lämnar en hel del i övrigt att önska. När nöden är som störst är hjälpen som närmast, brukar man dock säga, och i våras gavs två böcker ut, den ena om slumpen och den andra om vetenskapens förutsättningar att hantera verklighetens fundamentala öppenhet. Av en tillfällighet kom jag att läsa böckerna parallellt och jag fann att tankarna som förmedlas kompletterar varandra på ett synnerligen konstruktivt och dessutom märkligt väl-tajmat sätt.

Fluke. Chance, Chaos, and Why Everything Matters, är skriven av Brian Klaas, professor i global politik, vid University College London, som här förklarar vad slump är och som visar vilken avgörande och genomgripande betydelse den har både för våra individuella och

kollektiva liv, och för livet som sådant. Slumpens roll i kulturella förändringsprocesser och människors oförmåga att förstå fenomenet har intresserat mig länge, men Klaas bok blev ändå en ögonöppnare. Dess inledande exempel, som handlar om varför Kyoto – som av USA:s högsta militära ledning under slutskedet av andra världskriget ansågs vara det optimala målet för den första atombomben – skonades och varför just Nagasaki blev målet för den andra bomben, har stannat kvar i minnet. Anledningen var i korthet att en av president Trumans viktigaste rådgivare varit på semester i Kyoto 20 år tidigare, och staden hade gjort ett outplånligt intryck på honom. Nagasakis öde avgjordes av en oförutsedd förändring i väderleken, just innan bomben skulle släppas.

Svårigheten att acceptera och förstå slumpens roll i våra liv verkar kunna förklaras av att den mänskliga hjärnan är programmerad att söka mening och mönster i omgivningen, vilket gör det svårt att förstå verkligheten på dess egna premisser. Mycket talar för att den här egenskapen har bidragit till att vi har hamnat i den prekära situation som mänskligheten och livet på jorden befinner sig i för tillfället. Inte ens erfarenheten av att alla prognoser för utvecklingen i världen i ett enda slag förändrades radikalt efter att två flygplan flög in i World Trade Center den 11 september 2001 har fått oss att inse och acceptera slumpens

roll i och för samhällsutvecklingen. Övertygelsen om att vägen in i framtiden går att kontrollera verkar snarare ha stärkts av den växande oroligheten i världen efter al-Qaidas attack, Rysslands anfallskrig mot Ukraina samt inte minst pandemin.

Evolutionärt har benägenheten att lita på våra sinnen och hjärnans tolkningar av intrycken vi dagligen och stundligen bombarderas med gynnat mänsklighetens överlevnad. Men i det högteknologiska och globaliserade samhälle vi lever i idag riskerar okunskapen om i hur hög grad perceptionen och kognitionen påverkar vår uppfattning av verkligheten, att utvecklas till ett hot för både oss själva och livsbetingelserna på jorden. Vi är skapade för överlevnad i en typ av miljö, och även om människan uppenbarligen har både en fantastisk anpassningsförmåga och kompetens att tänka rationellt lever vi nu i en helt annan miljö som ställer helt andra krav, där våra egenskaper och oproblematiserade antaganden snarare bidrar till problemen än till lösningarna.

När man väl fått upp ögonen för slumpan och förstår vidden av dess betydelse för livet och verkligheten är det lätt att förlora fotfästet och tappa tron på att ens handlingar och ambitioner spelar någon roll. Den känslan balanseras emellertid upp på ett fint och hoppfullt sätt av: *Third Millennium Thinking. Creating Sense* populär, tvärvetenskaplig kurs som ges vid universitetet i Berkeley. Boken är skriven av fysikern och Nobelpristagaren Saul Perlmutter, socialpsykologen och juridikforskaren Robert MacCoun samt filosofen John Campbell, vilket i sig är intressant eftersom tvärvetenskap är en sällsynt företeelse i dagens akademiska värld, märkligt nog eftersom alla verkar vara överens om hur viktigt det är att forskare möts över disciplingränserna. Och författarna visar verkligen poängen med och styrkan i att människor med olika kompetenser samverkar för att skapa kunskap. Just fysik, psykologi och filosofi visar sig vara en särskilt konstruktiv mix av ämnen, vilken gör det möjligt för författarna att ta ett samlat grepp om både verkligheten, människorna som undersöker den och förmågan att tänka.

Kunskapen om världen vi lever i uppstår och förändras mellan våra kognitiva förmågor och psykologiska egenskaper, och eftersom både verkligheten, psyket och intellektet är komplexa företeelser blir just den insikten en av de

viktigaste att ta till sig om vi ska kunna utnyttja vetenskapens fulla potential. Forskning må vara det bästa sättet som finns att skapa kunskap, men det är fortfarande en verksamhet som bedrivs av människor, för människor, inom ramen för olika kulturella kontexter, med allt vad det innebär. På samma sätt som man brukar säga att demokratin är det minst dåliga styrelsesättet – för att på det sättet betona att det inte finns något per-

fekt system för att hantera en så pass komplex och föränderlig storhet som ett samhälle – kan vetenskapen aldrig ge oss bättre svar än vad vi skapar förutsättningar för och är förmögna att ta till oss.

Third Millennium Thinking diskuterar å ena sidan några av det vetenskapliga tänkandets adelsmärken, nämligen förmågan att stanna kvar i svåra problem även om de känns övermäktiga och övertygelsen om att det finns en lösning någon-

>>



Jan Stenbeck:
Tänkte kritiskt.

”Svårigheten att acceptera och förstå slumpens roll i våra liv verkar kunna förklaras av att den mänskliga hjärnan är programmerad att söka mening och mönster i omgivningen, vilket gör det svårt att förstå verkligheten på dess egna premisser.”

stans, ofta där man minst anar det. Samtidigt är boken å andra sidan fylld av exempel på vetenskapliga misstag. Även kloka och högt meriterade forskare begår fel ibland, vilket enligt författarna gör att forskningen ständigt balanserar på gränsen till pseudovetenskap. En kollektiv och väl spridd förmåga till kritiskt tänkande är därför viktigare än den individuella vetenskapliga excellens som så många idealiserar. En intressant lärdom som läsningen gav mig är insikten om att det finns en poäng för alla att låta sig vägledas av det jag tycker mig ha förstått var Jan Stenbecks mantra: Tänk om det är precis tvärtom?

En anledning till att jag finner boken så viktig är att författarna inte bara pekar på problem och visar på behovet av att övervinna dessa, de förklarar även det vetenskapliga hantverket på ett sätt som är begripligt för de flesta. Ska mänskligheten ha en chans att möta utmaningarna som vi står inför, här i inledningen till den västerländska tideräkningens tredje millennium, måste vi förstå både verkligheten, oss själva och metoderna som vi har till vårt förfogande, liksom problemen som vetenskapen är behäftad med. Ingen människa, inte ens världens mest ansedda forskare, är immuna mot olika former av bias som komprometterar tänkandet och gör det svårt att lära av erfarenheten. Därför betonar författarna vikten av att praktisera det långsamma tänkande som Daniel Kahneman och Amos Tversky med stöd i sin banbrytande forskning visar på värdet med och behovet av.

Den kunskapsresistens som idag förpestar stora delar av det offentliga samtalet och som utgör ett allvarligt och växande hot såväl mot demokratin som mot kunskapen och den långsiktiga hållbarheten, går att härleda till en kom-

bination av bristande förståelse för det vetenskapliga hantverket och svårigheten att se, förstå och acceptera slumpens roll i och dess fundamentala betydelse för alla typer av förändring. För att ha en chans att komma till rätta med problemen behöver vi människor bli bättre på att ställa rätt frågor – och det kan vi bara bli om vi förstår både vetenskapens möjligheter och problemen som det sättet att arbeta för att skapa kunskap är behäftat med, liksom vilka spratt vår hjärna ofta spelar oss. Det enda sanningsenliga svaret på den här recensionens inledande fråga, och på alla andra frågor om framtiden är enligt Klaas: *Jag vet inte.*

Perlmutter, Campbell och MacCoun betonar vikten av att lära sig skilja mellan forskaren som person och resultaten av hans forskning. Författarna visar att det som brukar benämnas gruppens vishet fungerar, men också hur förfärande lätt alla sätt att tänka tillsammans kan komprometteras. Deras lösning på problemet är att när forskare väl har publicerat sina resultat får deras inflytande över tolkningen av resultaten och besluten som ska tas med stöd i forskningen inte vara större än någon annans. Problematiskt nog verkar vi människor dock ha en fallenhet för att lyssna och lita på auktoriteter, vilket gör att efterfrågan på experter växer på kvadraten av osäkerheten i samhället. Och detta problem förvärras av det faktumet att insikten om dessa saker har visat sig ha svårt att haka fast i det allmänna medvetandet. Uppmaningen att vi ska lyssna på forskarna betyder inte att vi därmed kommer att få säkra och entydiga svar på alla våra frågor, av den enkla anledningen att slumpen som Klaas bok handlar om gör verkligheten till en öppen och osäker fråga.

Vi kan och kommer troligen aldrig att kunna kontrollera utvecklingen, men



insikten om att allting vi gör och tänker (och Klaas argumenterar övertygande för att det verkligen gäller *allting*) påverkar verkligheten i allmänhet och tillvaron i synnerhet, är helt avgörande för att vi ska kunna utveckla en syn på och strategier för att möta framtiden som ligger mer i linje med hur verkligheten fungerar än våra antaganden om och representationer av densamma. *Fluke* avslutas med ett intressant resonemang om behovet av ett dialogiskt tänkande, som inte bygger på att verkligheten antingen är helt slump-



FOTO: UNSPLASH

Kyoto: Hade tur 1945.

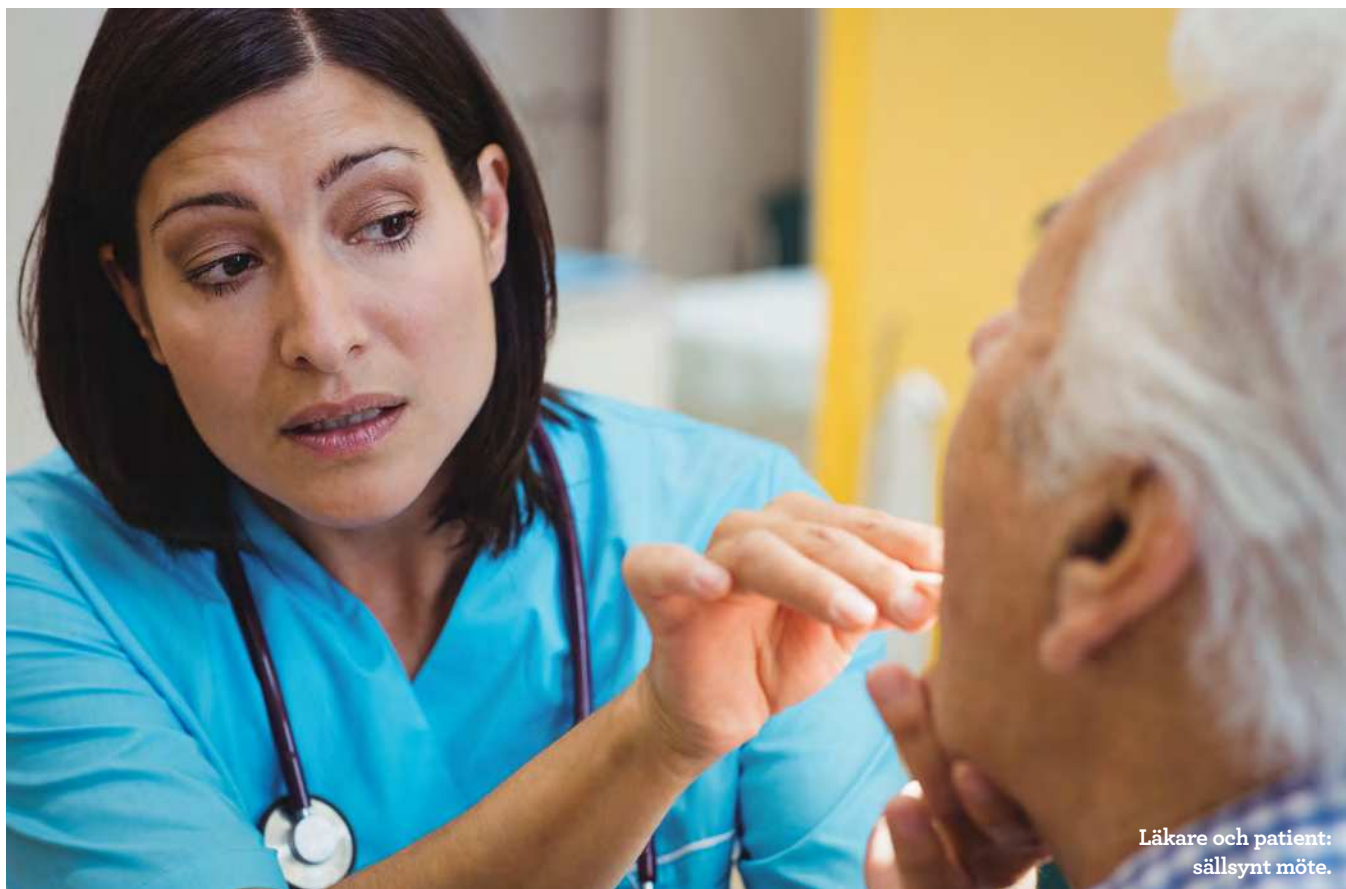
artad eller totalt ordnad, vilket vår kognition och perception så lätt får oss att tro. För att livet på jorden och den värld vi skapat inte ska riskera att gå under krävs samverkan, både på ett praktiskt och teoretiskt plan.

Det finns väldigt många texter om vetenskapligt tänkande och olika forskningsmetoder (jag har själv skrivit ett par böcker i ämnet,) men till skillnad från en konventionell lärobok är *Third Millennium Thinking* mer inspirerande än instruerande, och författarna förkla-

rar pedagogiskt och med hänvisning till belysande exempel hämtade från sina respektive vetenskapsområden varför man ska lita på resultatet av forskning, trots att vetenskapen inte alltid lever upp till våra högt ställda förväntningar.

Kan vi lära oss att förstå både hur lite vi människor vet i förhållande till allt som är möjligt att veta och hur lite som faktiskt går att veta, samt bli bättre på att mötas för att lyssna på varandras olika uppfattningar och

dra lärdom av våra misstag, finns det hopp. Det menar i alla fall författarna till *Third Millennium Thinking*, som förmedlar en positiv bild av framtiden, trots alla problem och hot som riskerar att blockera vårt tänkande. Och med hjälp av insikten om slumpens roll och verklighetens fundamentala öppenhet går det faktiskt lättare att se ljus på framtiden. Om allt vi gör och tänker påverkar utfallet är det nämligen, allt annat lika, bättre att tänka positivt än att tänka negativt. ✨

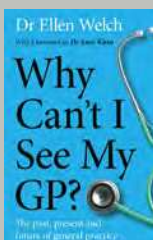


Läkare och patient:
sällsynt möte.

FOTO: ALAMY

En allmänläkares klagan

**WHY CAN'T I
SEE MY GP?
THE PAST,
PRESENT
AND FUTURE
OF GENERAL
PRACTICE**
ELLEN WELCH
Calon 2024



SJUKVÅRD

Av Erik W Larsson

För några veckor sedan stötte jag på en stressad sköterska i korridorerna på vårdcentralen där jag numera arbetar.

”Är det okej om jag dubbelbokar en patient åt dig?” frågade hon ursäktande. ”Det sitter en man i väntrummet som har besvär med sitt öra...”

Det var okej, sade jag. Jouren var dittills ganska lugn, och öronbesvär är sällan särskilt komplicerade. Ett par minuter borde räcka gott. Vad sköterskan underlät att nämna var att mannen i väntrummet

bara talade swahili och att besväret med hans öra bestod i de hotfulla röster som hemsökte honom dag och natt. Besöket tog över en timme och jag blev tvungen att ställa in mitt lunchpass på gymmet.

Historier som denna är ganska vanliga inom primärvården, en gren av läkaryrket där ”den enorma och odifferentierade massan av mänskligt lidande möter den vetenskapliga medicinens teoretiska strukturer”, som en klok person uttryckte det. Vissa läkare ägnar hela sina yrkesliv åt en specifik och avgränsad aktivitet – att operera grå starr eller kika folk upp i ändan med en böjlig slang. Jag är mycket glad att sådana läkare finns, men skulle inte vilja vara i deras skor. Det var delvis längtan efter variation som fick mig att en gång överge psykiatri för primärvården. Att bara syssla med ett enda organ blev i längden för tröttsamt.

Primärvården befinner sig idag i kris, av tidningarnas rubriker att döma. Alla är missnöjda med allt, såväl patienter som personal. Väntetiderna är för långa, administrationen för krånglig och arbetsmoralen låg. Under sådana omständigheter är det alltid lockande att skylla problemen på odugliga politiker. Rimligare är

dock att ta ett bredare perspektiv, bortom den egna regionen, eller rentav nationen. Är primärvårdens kris måhända ett mer omfattande fenomen, som även hemsöker andra delar av västvärlden?

För en sådan överblick kan jag varmt rekommendera boken *Why Can't I See My GP? The Past, Present and Future of General Practice* av den brittiska allmänläkaren Ellen Welch. Boken är ett slags utdraget försvarstal för allmänläkare, i synnerhet för dem som verkar inom det brittiska *National Health Service (NHS)*. Bokens inledande tredjedel är undertecknad Ellen Welch själv, medan övriga kapitel är skrivna av ett dussintal andra läkare inom primärvården.

NHS intar en närmast helig position i Storbritannien, särskilt bland Labour-sympatisörer. Det statliga sjukvårdssystemet grundades 1948 av Clement Attlees regering som ett slags belöning för det brittiska folkets uppoffringar under andra världskriget. Hälsoministern Aneurin Bevan strävade efter att skapa en sjukvård som var tillgänglig för alla, oavsett samhällsklass och utan kostnad. Drygt 70 år senare är NHS, med sina 1,6 miljoner anställda, världens femte störs-

ta arbetsgivare. Vid OS-invingningen i London hyllades NHS med ett storslaget nummer, komplett med dansande läkare och sjuksköterskor.

Liksom i Sverige så lägger den brittiska sjukvården stor vikt vid allmänläkarens centrala roll och övergripande ansvar. Under många år ansvarade husläkare för sina patienter dygnet runt, och förväntades rycka ut på hembesök mitt i natten om så krävdes. En sådan modell utgick från att läkaren, som i princip alltid var en man, hade en hustru hemma som tog hand om hushållet. Brittiska läkare har idag mer hanterbara arbetsscheman, men hembesök betraktas fortfarande

"Alla är missnöjda med allt, såväl patienter som personal. Väntetiderna är för långa, administrationen för krånglig och arbetsmoralen låg."

de som särskilt viktiga, trots de vedermödor och tidsspillan de ofta medför.

Bokens huvudförfattare och redaktör, Ellen Welch, har uppenbarligen tröttnat på att arbeta för NHS. I sin inledande essä beskriver hon hur allmänläkare ofta får bära skulden för allt ifrån nedskärningar och långa värdköer till en ineffektiv organisation. Detta skuldbeläggande nådde sin kulmen under covid-19-pandemin, då allmänläkare som följde statens riktlinjer för social distansering ofta anklagades för att gömma sig från sina patienter. Doktor Welch beskriver stigmat som så utbrett att hon än idag undviker att berätta för folk att hon är allmänläkare. Om hon bara visste hur det är att vara psykiater.

Den arbetsmiljö som brittiska allmänläkare möter verkar inte skilja sig nämnvärt från den svenska, förutom att britten både jobbar och tjänar något mer. Flera läkare i boken beskriver stora svårigheter med att balansera arbete och familjeliv. En till synes enkel lösning vore att dra ner på arbetstiden, men detta bär författarna emot. Enligt dem har deltidsarbete bland

allmänläkare stigmatiserats i medierna, särskilt efter covid-19-epidemin. Även om detta stämmer så begriper jag inte varför läkarna bryr sig så innerligt om vad som skrivs om dem på *Daily Mail Online*. Deras klagovisor påminner mig om patienter jag har träffat som uppger sig vara "förföljda" på sociala medier. Att helt enkelt logga ut från Facebook eller Instagram tycks aldrig falla dem in.

Ett annat klagomål är att brittiska allmänläkare, trots fem års utbildning inom allmänmedicin, inte erkänns som specialister eller consultants, vilket är den brittiska motsvarigheten. I Sverige har vi löst detta problem genom att titulera allmänläkare som "specialister i allmän-

medicin". Författarna anser att titeln *general practitioner* inte speglar samma status som consultant och föreslår ett namnbyte till exempelvis *consultant family physician*. Förhoppningen är att därmed motverka negativa stereotyper om allmänläkare som underlägsna specialister.

Är allmänläkare i själva verket sämre än exempelvis kardiologer eller ortopedier? Det är en svår fråga. Å ena sidan ställer arbetet som allmänläkare särskilt höga krav på mångsidighet och flexibilitet. Å andra sidan så är det lättare för kläpare och vettvillningar att undgå upptäckt i primärvården än på stora sjukhus. En allmänläkare i Stockholm, vars tidigare patienter jag ibland möter, var ökad för att ställa samma diagnos på alla som sökte vård, oavsett symtom. Genom att flytta mellan olika vårdcentraler kunde han verka i flera års tid innan myndigheterna kom ikapp honom. Som hjärtskirurg hade han knappast blivit lika långvarig.

I vilken mån allmänläkare är överbelastade är också svårt att bedöma. Mer än inom någon annan vårdgren så beror allmänläkarens arbetstider av hennes egen förmåga att få saker gjorda och fatta snabba beslut. För vissa tar det en minut att förnya ett recept, medan andra behöver fem. En läkare på min mottagning stannar kvar till sju varje kväll, medan de flesta av oss går hem vid fyra. Vad kollegan egentligen gör på jobbet så sent kan jag inte svara på, men man får anta att han är väldigt noggrann.

I bokens sista kapitel presenteras förslag på hur NHS kan förbättras för att hantera de befintliga problemen. Vissa av förslagen är ganska konkreta och liknar de krav som svenska läkare ibland fram-

för. Man vill ha fri parkering, färre patienter och mer pengar. Andra förslag är mer vaga och ibland motstridiga. Läkarna klagar över ständiga omorganisationer som stör arbetet, men efterfrågar samtidigt att sjukvårdens många datorsystem integreras med varandra – en åtgärd som skulle kräva en jättelik omorganisation.

Desto rimligare – och mer underhållande – är läkarnas förslag till sina patienter. De senare uppmanas att komma i tid, hålla sig till ämnet och inte klä sig i flera lager plagg som tar fem minuter att ta av och på. Författarna ondgör sig särskilt över patienter som listar en mängd olika problem under ett och samma besök. Jag påminns här om en patient som sökte akut för en vrickad fot, men samtidigt passade på att fråga mig om han möjligen hade autism.

Överlag framför Ellen Welch och hennes missnöjda kolleger en del rimliga synpunkter och relevant kritik, varav mycket går att tillämpa på den svenska sjukvården. Deras självpåtagna offerroll har jag dock svårt att ta på allvar. Att få betalt för att hjälpa människor är en ynnest vi borde vara tacksamma för. Läkare som ständigt grubblar över sin status i något slags förment hierarki har missförstått sitt uppdrag.

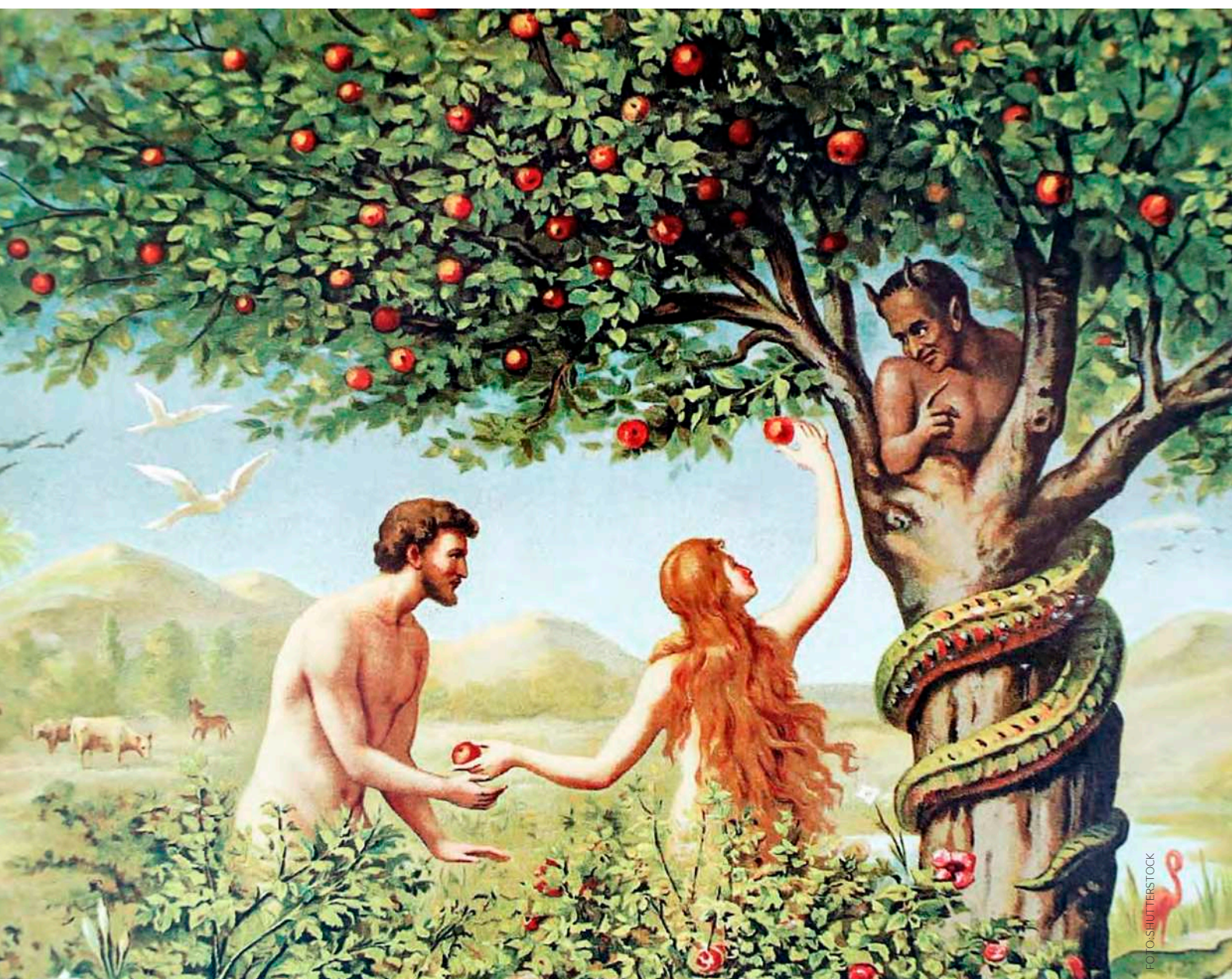
Det sägs att det enda som är säkert här i livet är döden och skatter. Man skulle kunna lägga till missnöje med primärvården och psykiatri. Även i USA, vars system skiljer sig markant från såväl det svenska som det brittiska, hörs ständiga klagomål från både patienter och personal. Varför väcker just dessa vårdgrenar sådant missnöje? Min gissning är att det beror på bredden i deras uppdrag. Senare års medicinska landvinningar har i första hand gynnat den specialiserade vården. Personer med exempelvis cancer eller autoimmuna sjukdomar har idag långt bättre prognos än för 20 år sedan. Men trots dessa framsteg så envisas en stor andel av befolkningen med att må dåligt i största allmänhet. Dessa svårhjälpna människor, som ständigt tycks öka i antal, tenderar att hamna på vårdcentralen eller inom psykiatri.

Why Can't I See My GP? är en läsvärd bok och nyttig påminnelse om att primärvårdens ständigt rådande kris knappast är unik för Sverige. De förslag som läggs fram i boken väcker föga hopp om någon långsiktig lösning eller bot. Som vid kroniska sjukdomar får vi troligen nöja oss med tillfälligt lindrande åtgärder och finna tröst i det faktum att vi inte är ensamma i vårt elände.

Observera: Vissa uppgifter i texten har ändrats för att värna om kollegers och patienters integritet. ✨



London-OS 2012:
Hyllningsnummer till NHS.

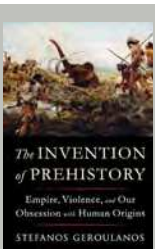


Edens lustgård: Där allting började.

Förhistorien färgas av nutiden

**THE INVENTION
OF PREHISTORY**
EMPIRE,
VIOLENCE, AND
OUR OBSESSION
WITH HUMAN
ORIGINS

STEFANOS
GEROULANOS
Liveright 2024



HISTORIA

Av Kim Salomon

Det var en gång en tid när vi visste varifrån vi härstammade. Allt började med Adam och Eva och platsen var Edens lustträdgård. Egentligen är det inte så många hundra år sedan tanken övergavs. Och fortfarande lär skapelseberättelsen utgöra rättesnöre

för vissa kristna fundamentalister.

Idag vet vi emellertid mer än någonsin om mänsklighetens ursprung: maten de åt, religiösa ritualer, social organisation. Dna och nya arkeologiska fynd har vänt upp och ned på tidigare uppfattningar och avslöjat nya sanningar. En skalle i en ravin på en indonesisk ö, fotavtryck av hominider på en flodbädd i Mexiko. Människoliknande varelser lär ha existerat i ungefär fem miljoner år och de skilde sig ursprungligen från sina närmaste släk-

tingar aporna genom sin upprätta gång. Händerna blev fria, vilket gjorde det möjligt att använda redskap, vilket i sin tur stimulerade uppfinningsförmåga och hjärnverksamhet.

Tanken att människan hade en historia, långt tidigare än det fanns skriftliga källor, uppstod egentligen först med upplysningen kring 1750. Tidens omvälvande tänkande gav näring åt idéer och fantasier om en värld före civilisationen. Frågan om människans ursprung fascinerade, och nya arkeologiska fynd sporrade spekulationerna. Vilka är vi? Var kommer vi ifrån? Hur uppstod vi?

Under de senaste snart 300 åren har forskare försökt besvara frågorna, som fortfarande kittlar och upplevs som angelägna. Men historieforskaren Stefanos Geroulanos ser i sin nya bok *The Invention of Prehistory. Empire, Violence, and Our Obsession with Human Origins* inte förhistorien som särskilt intressant i sig. Istället är utgångspunkten att berättelserna om människans ursprung egentligen aldrig har handlat om det förflutna utan om samtiden de skrevs i. Filosofer och vetenskapsmän som har försökt klarlägga ett fjärran förflutet har främst varit intresserade av att förstå sin egen tids

och Indien och Preussen vann tre krig. Industrialiseringen accelererade, kapitalismen stärktes och proletariseringen av stora delar av arbetarklassen ökade. Amerikanerna utkämpade ett inbördeskrig och fortsatte kriget mot ursprungsbefolkningen. Geroulanos ser en tid där frågan om civilisationens utveckling blev central och flera försökte förklara varför vissa samhällen hade utvecklats mer än andra. Nu föddes ämnet "Prehistory", "Vorgeschichte" eller "Préhistoire" och discipliner som geologi, biologi, antropologi och lingvistik involverades. Teckningar av apmänniskor och grottmänniskor med grova anletsdrag skapade stereotypa föreställningar som överlevde i mer än hundra år. Hade mänskligheten ett och samma ursprung blev en fråga i tiden.

Även jämförelser mellan samtida ursprungsbefolkningar och förhistoriens människor levde kvar och ifrågasattes egentligen först på 1930-talet. Den amerikanska antropologen Ruth Benedict menade att alla människor hade en lika lång förhistoria och tvivlade på att nutida ursprungsbefolkningar var primitiva. Några stammar hade möjligen hållit fast vid gamla vanor, men det var enligt

och utstakade en väg mot bättre och fredligare tider. I blickfånget likställdes de primitivas krigsbenägenhet i förhistorisk tid med samtida antikoloniala gruppers kamp bland annat i Algeriet, Östra Afrika, Vietnam och Afghanistan.

Andra argumenterade omvänt och menade att krig var en modern företeelse, fundamentalt annorlunda än det tillfälliga våldet i förhistoriska samhällen. Väpnade konflikter sågs som en konsekvens av alltmer hierarkiska samhällen som följde i civilisationens spår. Striderna i förhistorisk tid uppfattades inte heller lika förödande som de moderna. Och även om samtida ursprungsbefolkningar i kolonier var krigiska, kunde deras våld inte jämföras med stormakternas. Bland annat konstaterades att den amerikanska ursprungsbefolkningen från början levde fridfullt i samklang med naturen, men att lugnet förstördes av den amerikanska statens expansion västerut. Sammantaget var argumentationen enligt Geroulanos en produkt av en tid med icke-våldsaktiviteter, studentrevolter, besvikelser över Sovjetunionens utveckling och motstånd mot Vietnamkriget.

Frågan om kvinnans roll i förhistorisk tid aktualiserades också under 1970-talet. >>

"Tanken att människan hade en historia, långt tidigare än det fanns skriftliga källor, uppstod egentligen först med upplysningen kring 1750."

civilisation. Än idag formas bilden av ett fjärran förflutet i samklang med det nutida och fungerar som projektyta för vår tid. Geroulanos vill komma underfund med hur och varför vi har tänkt och fortfarande tänker om förhistorisk tid.

Under upplysningen och fram till mitten av 1800-talet betraktades samtida ursprungsbefolkningar runt om i världen som levande representanter för de första människorna på jorden. Primitiva, vidskepliga och barbariska. Det var en tid när västvärlden definierade moderniteten och förhistorien betraktades som synonym med de efterblivna, religiöst utvecklade icke-europeiska kontinenterna. En sådan historieskrivning utmejslade självbilder av den egna nationen som symbol för civilisation och framsteg.

Andra hälften av 1800-talet var i flera avseende en omtumlande epok. Italien enades, britterna segrade i Krimkriget mot ryssarna liksom i konflikter i Kina

hennes mer en gissning.

Benedicts ambition att göra världen "safe for human differences" blev än mer aktuell efter Tredje rikets fall. Nationalsocialismen hade krossat civilisationens historia och hyllat tänkandet om rasistiska hierarkier, vilket bidrog till att frågan om människans ursprung hamnade högt på dagordningen. Socialantropologer försökte etablera en ny tankevärld: mänskligheten uppstod som en ras, inte olika. Andra världskrigets brutalitet innebar också en förändring i synen på förhistorisk tid. Om Europa var kapabel till så ett så barbariskt krig kunde det knappast göra anspråk på att representera civilisationen.

Under efterkrigstiden hävdade några att förhistoriens människor alltid låg i krig, levde ett liv genomsyrat av våldstänkande. Väpnade konflikter utvecklades med mänskligheten men kunde tack vare den moderna västvärldens humanism övervinnas. Civilisationen tämjde våldet



Neandertalaren:
Blir smartare
med tiden.

FOTO: ALAMY

Studier av perioden hade länge handlat om mannen. Jägaren var alltid en han. Men när jämlikhet mellan könen hamnade högt på den politiska agendan började kvinnliga antropologer och arkeologer ställa nya frågor: Hur långt tillbaka i tiden sträckte sig patriarkatet? Vad gjorde kvinnorna och barnen när männen jagade? Uppgiften blev att nedmontera föreställningar om mannen på jakt och kvinnan som samlare, stereotyper som ansågs förmedla traditionella könsroller istället för mångtydigheter i förhistoriens sociala strukturer.

I dagens debatt likställs flyktingar och immigranter många gånger vid horder som översvämmar rika länder. I Europa talar extremhögern om asiatiska horder som likt vattenmassor flödar in i deras länder. Metaforen behöver förstås inte vara inspirerad av förhistorisk tid utan kan självklart betraktas som en enkel form av rasism. Men Geroulanos pekar på att precis som primitiva nomader så stör flyktingar moderniteten, inkräktar både som en annorlunda ras och som vildar från en förfluten tid. Hotbilden är att barbariet återvänder.

Neandertalare har också genomgått metamorfoser. Under 1800-talets senare del fungerade de som en metafor för befolkningen i kolonierna, och därmed som vittnesbörd om de vitas framgång i kampen för överlevnad. Bara för 30–40 år sedan betraktades neandertalare fortfarande som skrämmande varelser, vilda bestar som endast stod ett steg över gorillor i utvecklingen.

I dag är bilden ganska annorlunda. Neandertalare framställs som tankfulla, ibland rödhåriga och ibland även blonda, blåögda och ljushyade, klädda i skinn och med redskap i handen. Samtidigt har den glanslösa blicken försvunnit. Förvandlingen reser enligt Geroulanos frågor om vad det är i vår tid som har skapat en mer positiv bild. Har neandertalarna blivit smarta eftersom de inte längre framställs som mörkhyade? Eller beror det på att de blivit blonda och vita därför att de nu uppfattas som intelligenta? Eller är orsaken insikten om att Homo sapiens även har gener från neandertalare?

I boken *Sapiens* betraktar historikern Yuval Noah Harari kreativitet som en unik mänsklig egenskap, ser den hos forntida hominider som lekte på savannen, byggde verktyg, var skapande och idérika i allmänhet. Och

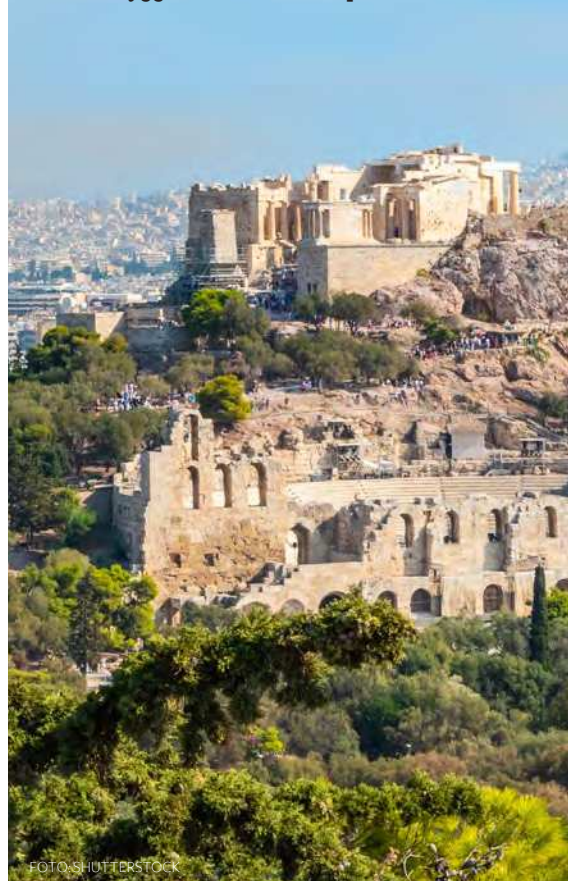
vem uppskattar inte en teori som definierar mänskligt med kreativitet?

Fortfarande råder oenighet om huruvida forntida människor var fredliga och samhällena patriarkaliska. Men oberoende av hur förhistoriens människor framställs handlar dagens bilder om ett samspel mellan historien och nuet. Visserligen är all historieskrivning mer eller mindre en produkt av tiden den skrivs i. Vid studier av det nära förflutna finns också en tydlig medvetenhet om risker för det nutidas intervention i berättelserna. Men studier av förhistorien tycks inte upplevas som lika problematiska. Allt är så fjärran och så mycket annorlunda. Bilden av ett avlägset förflutet kan alltid kompletteras med spekulationer. Förhistorisk tid är som ett okänt landskap, där man navigerar med hjälp av arkeologiska fynd som ger stort tolkningsutrymme. Det finns inga skriftliga källor som kan nyansera resonemangen, endast indiciekedjor som ger spelytor för samtida föreställningar.

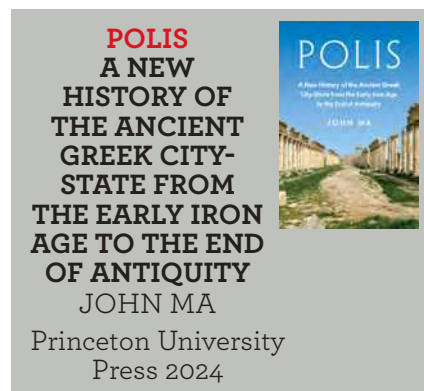
Historien om vårt ursprung tenderar ofta att bli den moderna kunskapens självklara triumf över vidskepelse och sanningens segertåg över myter. Behovet av storslagna berättelser som börjar med de första människorna tycks omätlig. De må vara vilseledande eller bedrägliga. Men Geroulanos anser att om det ska finnas någon framtid för mänskligheten måste vi se till att förhistorien, om än så förtrollande, inte idealiseras. Det är alltså dags att acceptera att vi har föga gemensamt med våra paleolitiska förfäder.

Förhistorien är en populär genre. *The Invention of Prehistory* ger också insikt i själva epoken. Men dess behållning är framförallt Geroulanos övertygande resonemang om hur tidsbunden denna kunskap är sett över tidsaxeln. Sida upp och sida ned av distinkta och välvalda exempel visar hur intrasslade dåtid och samtid är i varandra. Svårigheterna med att frikoppla den egna tidens tolkningsramar från det förflutna ger samtidigt en fascinerande inblick i historiska tankeoperationer. Boken manar därför även mer generellt till eftertanke kring nuets inflytande på historieskrivningen och inte minst till reflektioner kring våra egna bilder av det förgångna. Budskapet är dessutom entydigt. Det krävs varsamhet och uppmärksamhet i umgänget med det förflutna. ✨

Polis: Bebyggelsen runt en akropol.



Mest



HISTORIA

Av Fredrik Sixtensson

Ordet politika, ursprunget till vårt ord politik, betyder på grekiska sådant som hör till polis, alltså till



jämlika var stadsstaterna

den grekiska stadsstaten. Vill man förstå hur vårt politiska tänkande uppkom – och vem vill inte det? – gör man bäst i att studera denna organisationsform. Och nu finns goda förutsättningar: John Ma, till vardags professor i klassiska studier vid Columbia, har författat en bok som sägs vara ämnets nya standardverk.

Självva ordet polis syftade ursprungligen på en fästning, helst belägen uppe på en klippa, dit man i trångmål kunde ta sin tillflykt; senare kom dessa att kallas för *akropoler*, höga polis, medan polis vidgades till att inkludera bebyggelsen runt denna akropol. När glidningen sker är oklart: redan *Iliaden*, den äldsta grekiska text som inte bara är en inventarieförteckning utan också berättar något, låter veta att trojanerna bor i en polis, vilket ju låter som en stad; å andra sidan kan man tänka sig att kriget har fått dem att ta sin tillflykt till sin borg.

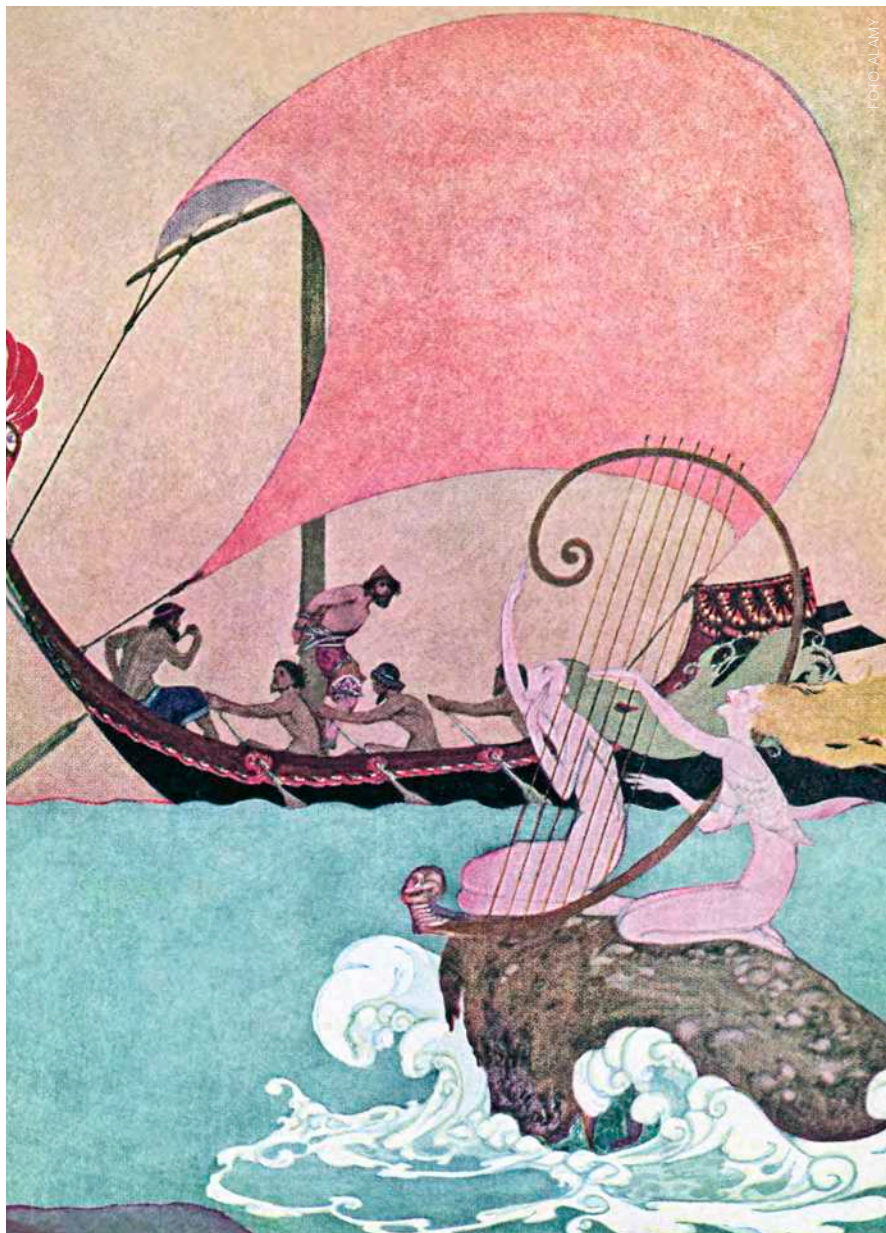
Den grekiska litteraturen i egentlig

mening är alltså något för ung för att spåra stadsstatens tidiga historia. Den måste istället berättas av fysiska kvarlevor, alltså av arkeologin. I vanliga fall brukar det råda viss språkförbistring mellan arkeologer och historiker, som besitter helt olika kompetenser och gärna månar om sina respektive revir. Historikern Ma hanterar dock arkeologisk materia vant och integrerar den utan problem med de litterära källorna. För mig, en textmänniska, är bilden som målas i många avseenden helt ny.

Under bronsåldern dominerades den (så kallade mykenska) grekiska världen av palatsekonomier: all produktion krävdes in av en centralmakt till en distributionsplats – palatset – varifrån allting omfördelades till befolkningen. Sådana ekonomier förknippas med en stark monarki, som förenas med resten av samhället i ett slags patron/klientsystem.

Vid bronsålderns slut kollapsade palatsekonomierna; historiker har som ofta skyllt på invasioner norrifrån, men idag sägs – kanske med en blick på samtiden – att även miljöförstöring spelade in. Hur som: palatsen övergavs, länderna avfolkades. Den enda kvarvarande myndigheten var lokala stormän, vilkas makt ökar. Ett ofta anförda tecken som pekar i den riktningen är att det klassisk-grekiska ordet för kung, *basileus*, i den mykenska grekiskan syftade på betydligt mindre prestigefulla figurer, till exempel på äldermän i hantverksskrån. (Det mykenska ordet för kung, *wanax*, lever kvar i *Iliaden*, då i formen *anax*.)

Så småningom uppstår nya samhällen. Några mykenska spillror finns visserligen kvar, men i huvudsak är kontinuiteten bruten; konkurrerande eliter tävlar om makten och gör det med olika anspråk på legitimitet: med hänvisning till god börd, till pengar, eller till strids- >>



Odysseus: lyssnar ensam till sirenernas sång.

förmåga. Ma finner här stöd i till exempel *Odysséen*, där Odysseus hemlighåller sin identitet och presenterar sig för förmänta arvfurstar som sjörövare – två konkurrerande vägar till prestige i det arkaiska Greklands formlösa värld.

Av det arkeologiska materialet att döma tycks stormannagårdar vara kärnan i de samhällen som uppkommer. Stormännen bygger ståtliga hus som snart drar till sig bebyggelse från periferin; de anlägger begravningsplatser som de monopoliserar och som kännetecknas av rika gravgåvor. Formaliserade institu-

tioner i egentlig mening finns inte; troligen är all prestige personlig, vilket innebär att det på en och samma plats kan finnas flera maktcentrum som ibland står i strid med varandra.

Men från och med sexhundratalet händer något. Gravgåvorna försvinner; även vanligt folk tycks nu begravas på ett formaliserat sätt – och på samma platser som tidigare stormän. Stadsbebyggelsen blir mer enhetlig: stormannagårdarna försvinner, husen ser likadana ut, gatorna planeras och dras i rätta linjer. Konformiteten i bebyggelsen tyder på uppkomsten av en egalitär kultur – vi skulle säga

jante. Samhället tycks övergå från att vara en privat angelägenhet till att vara en publik.

Vi kan bara gissa hur en sådan egalitär kultur först uppkom – antagligen i opposition mot en självsvåldig elit. Där emot vet vi hur kulturen senare befästes eller rationaliserades. I flera städer delades befolkningen in i påhittade släkter som blandade invånare av olika börd och bostadsort och som gavs viss politisk funktion. Detta bröt de verkliga släkternas makt, samtidigt som den tidigare aristokratiska ideologin om god börd liksom spreds ut till hela medborgarskaran, som ju kunde sägas ha god börd i förhållande till ickemedborgare. I Aten tycks man ha utvecklat uppfattningen att medborgarna var födda ur själva den attiska jorden, vilket ju gjorde alla till en enda stor familj. Jämlig börd tvingar oss till jämlig lag, heter det i Platons antagligen satiriska dialog *Menexenos*.

Under de första århundradena av polis-kultur spretar dock den egalitära ideologin. Vissa stadsstater har en betydligt mer öppen modell där alla fria infödda män anses vara jämlika och ha lika del i staten, medan andra stater begränsar jämlikheten till en mer sluten grupp. I grekisk politisk teori förstår man detta som skillnaden mellan demokratier och oligarkier. Ma uppskattar att knappt 20 procent av demokratin Atens befolkning också var medborgare med rösträtt, medan motsvarande siffra för oligarkin Sparta var i storleksordningen ett par procent. (Siffrorna är egentligen inte så låga som de verkar: de inbegriper inte till exempel barn som så småningom kommer att få rösträtt.)

Under större delen av den klassiska tiden – traditionellt avgränsad av slaget vid Salamis (480 f Kr) och Alexander den stores död (323 f Kr) – står dessa två modeller mot varandra, inte bara i tanken utan också i regelrätt krig: andra peloponnesiska kriget, vars historia nedteknades av den politiska realismens fader Thukydides, stod huvudsakligen mellan Aten i spetsen för ett demokratiskt förbund och Sparta i spetsen för ett oligarkiskt.

Denna skolbokens ”klassiska” tid har också ansetts vara klassisk i stadsstatens utveckling – när Alexander den store dör är ju stadsstaterna inlemmade i makdonerväldet, en monarkisk övermakt, vilket borde innebära att stadsstaterna som

”Vissa stadsstater har en betydligt mer öppen modell där alla fria infödda män anses vara jämlika och ha lika del i staten, medan andra stater begränsar jämlikheten till en mer sluten grupp.”

suveräna folkrättssubjekt dog med makedonerkungen. John Ma argumenterar dock fullständigt övertygande för att detta är feltänkt: ur stadsstatens perspektiv är den klassiska tiden i själva verket förklassisk. Från mitten av trehundralet konvergerar istället stadsstaternas kultur: i huvudsak vinner den demokratiska modellen, om än i en något tuktad form. Den makedonska överrocken betyder inte att stadsstaterna blir av med sin autonomi: de fortsätter att vara självstyrande, men de kan inte hur som helst bedriva krig mot varandra, vilket gynnar små stadsstater. Jag antar att man kan jämföra stadsstaternas existens i makedonerriket med nationalstaternas i EU.

Denna kultur består sedan i ungefär 600 år. Därefter ”provinsialiserar” romarriket stadsstaterna – använder dem som verktyg för sin egen maktutövning. Romarna lägger sig också i den interna kulturen och ändrar på stadsstaterna från ovan. Ett sådant exempel är städernas råd. I en traditionell egalitär polis var folkförsamlingen – som bestod av alla medborgare med rösträtt – suverän, men den dagliga förvaltningen delegerades till ett råd som fungerade som ett

slags regering. Rådsmedlemmarna hade ettåriga mandat och utsågs i regel genom lottning. Några århundraden e Kr ändrade Rom, som gärna utövade imperium genom att lägga rabarber på lokala eliter, på detta: rådsmedlemskap började gälla på livstid. Rådet blev då ett slags korporation i samhället, som förstås arbetade för att låta medlemskapet gå i arv – en adel utvecklade sig. Här anar man slutet.

Vår förståelse av stadsstaten sådan den verkligen var är filtrerad genom dess egen diskurs, som hyllar sådant som medborgardyg, jämlikhet, besinning, ansvarstagande, som talar om sådant som folknytta, stadsintresset, det gemensamma goda. En ofta ställd fråga här är: i vilken mån bör man ta denna diskurs på allvar? Kan man köpa talet om jämlikhet när samhällena är slavekonominer? Eller är det i själva verket så cyniskt att diskursen finns till för att skyla över den verkliga makten, de rika eliterna? Sådana fanns nämligen i varje stad, och klassklyftorna var avgrunds djupa.

Ma:s lösning på detta är att skriva fram tre tolkningar: en som läser polis-diskursen ”medhårs” – tar den på fullt idealistiskt allvar – en som läser den

”mothårs”, alltså cyniskt, och en som gör det ”realistiskt”. Det är ett mycket väl fungerande pedagogiskt grepp. Och den realistiska läsningen, som Ma väl landar i, tycks helt nykter. Trots stadsstatens alla brister med moderna mått råder det inget tvivel om att det var den mest jämlika politiska organisationsform som fanns i vår del av världen vid tiden; dess brister delades dessutom av andra stater. Ma menar också att idealen hade ”transformativ potential”. I en tidig demokratisk kritisk traktat som numera brukar kallas ”Den gamle oligarken”, skriver man missnöjt att det är förbjudet att pryglas atenska slavar på stan. Visserligen sägs att orsaken är att skydda medborgare – de var nämligen så fult klädda att den som ville prygla en slav kanske råkade prygla en medborgare av misstag – men detta är kanske raljans. Att Oligarken lägger sådan energi på slavarnas förhöjda ställning i Aten visar ändå att Ma har en poäng.

Boken är bitvis omständligt skriven – många exempel återkommer flera gånger i olika sammanhang – och Mas noggrannhet när det gäller att belysa alla perspektiv gör att det ibland är svårt att veta vad han bara tentativt säger och vad han verkligen fastslår (ett problem han förresten delar med Aristoteles). Den är också genomakademisk och antagligen svår genomtränglig för en intresserad allmänhet. Men historien den berättar är revisionistisk i bästa mening och förtjänar att berättas. Det går inte att komma ifrån att *Polis* är ett verkligt kraftprov. ✨

Andra peloponnesiska kriget: Aten mot Sparta.



FOTO: SHUTTERSTOCK

Vår romantiska tid

ÄVEN JAG KAPITULERADE till sist inför Romantikens intåg i Stockholm, nådens år 2024. Det var en solig men iskall lördag i januari som jag rättade in mig i ledet, i den lika långa som långsamma kön utanför Nationalmuseum, och utställningen *Romantiken. Ett sätt att se*.

En timmes kö i iskyla fick oss alla att uppskatta den nära timslånga inomhuskö som följde. Sällan har jag sett en så upprymd sträcka människor som denna, vindlande fram och åter mellan *Midvinterblot* och *Gustav Vasas intåg* i Stockholm. Mellan lammull och tweed kunde man också skåda ynglingar med hiphopkläder och ortenutstrålning. Inte bara klichébilden av bildad borgerlighet på plats tänkte jag. Männens visade sig emellertid vara franska turister. Man kan inte få allt.

Frågan är om romantikutställningen inte var förra årets viktigaste händelse. Natointräde, energislag och inflations-tal i all ära... Det var Nationalmuseum som visade hur historiens kontinentalplattor förskjuts. Alla verkade älska denna utställning – utom möjligen då Per Wirtén som menade att förtjusningen ”sammanfaller med den vindkantring som nu vider samhällsvärderingarna i konservativ och nationalistisk riktning”. Wirtén, som är kritiker i *Expressen*, ogillade romantikens strävan att återförtrolla världen.

För inte länge sedan hade Wirténs röst varit den som hörts mest. För inte länge sedan var konservatism och nationalism något som svenskar inte för allt smör i Småland ville nämnas i samma andetag som. Det är knappast så att Sverige numera gillar konservatism och nationalism. Däremot verkar nu dessa fenomen tolereras, på liknande sätt som riksdagen tolererar den Tidöbaserade regeringen.

Den romantik Wirtén angrep i spalterna är dock ett rörligt mål. Idérörelsen från sent 1700-tal till mitten av 1800-talet bygger på upphöjelsen av känslan. Även det Sverige som avskydde nationalism och konservatism lika mycket som Wirtén har varit fullt av detta. En ultraromantiker som Rousseau skulle ha hänförs av det känsllostormande som präglade samhället sedan 1968. I samtidens individualism och post-

kolonialism skulle han ha känt igen såväl sin jag-upptagenhet, som sin kult av den ädle vilden.

I romantiken finner vi också den kombination av extrem självupptagenhet och naturvurm som präglar vår tid. Romantiken ser i naturen något mer än en kuliss. Samtidigt träder individen fram på ett helt nytt sätt, och naturen blir ett objekt för människans blick. Caspar David Friedrich, mästare i att ställa individer inför överväldigande natur, sammanfattar det bäst: *Målaren måste måla, inte bara vad han ser framför sig, utan också vad han ser inom sig. Om han inte ser något inom sig, måste han avstå från att måla det han ser framför sig.*

VÅR TID SÄTTER naturen i förgrunden med samma självupptagenhet. Det är vårt behov av naturen det handlar om, inte naturen i sig. Och vi tvekar inte heller att synda på nåden: bekännelsen till ”klimat” (samtidsmänniskans sammanfattningsord för komplex natur) får samsas med gränslös kommers av föremål vars priser knappt täcker materialkostnader.

Men det finns också något med Nationalmuseums utställning som verkligen avviker från den revolutionära sida av romantiken som länge dominerat, och det är att den tillåts vara så *vacker*. Det är ett fyrverkeri i skönhet som leder inåt, inte utåt. Här finns ingen *Friheten på Barrikaderna*. Ingen ska

”En ultraromantiker som Rousseau skulle ha hänförs av det känsllostormande som präglade samhället sedan 1968.”

ut och demonstrera. Motiven försjunger i sig själva, och betraktaren försjunger i dem.

Som i Louis Daguerres undersköna diorama *Campo Santo i Pisa* från 1834. Eller Carl Friedrich Lessings klipplandskap, eller Sixten Sandra Österbergs självporträtt, eller... Kanske vackrast av alla: Peter Tillbergs pojke med ryggen vänd mot betraktaren, intill en grå tv-apparat och en grå 70-talsgardin, blickande ut genom ett fönster i grått.

Utställningen är en påminnelse om att allt inte är politik. Det finns skönhet. Det finns stillhet. Det finns grundläggande naturelement. Det finns något som ligger bortom driften att revolutionera eller demonstrera. Kanske rentav en känsla av att världen faktiskt är förtrollad. ✨



Katarina Barrling

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Journalister och »journalister«

NÅGONSTANS KRING 160 journalister har dött sedan Hamas attackerade israeliska civila och utlöste Gazakriget. Det är den amerikanska ideella organisationen Committee to Protect Journalists, CPJ, som står för statistiken.

Undrar ni också vilka de här journalisterna är? En spoiler: de är inte Tintin.

Det första namnet på CPJ:s lista arbetade bland annat för det islamiska magasinet al-Mugtama och för Holy Quran radio, en saudiarabisk statlig radiostation. Låt mig gissa att den saudiarabiska idén om public service skiljer sig en aning från den vi är vana vid. Flera av de 160 är bara registrerade som frilansjournalister, men många är det inte. Bland dem finns ett tydligt mönster.

En vanlig arbetsplats för de »journalister« som dött var Al-Aqsa tv. Det är Hamas propagandastation, känd bland annat för sina frejdiga barnprogram som syftar till att rekrytera de små livn som Hamaskrigare och självmordsbombare. Andra arbetade för Al-Manar tv, som drivs av killarna i Hizbollah och räknas som den iransfinansierade terrorgruppens viktigaste internationella propagandamaskin. »Själva kärnan i Hizbollahs hela medieapparat«, som det statliga danska institutet för internationella studier kallat Al-Manar.

Här finns reportrar som arbetade för Al-Hadaf, PFLP:s politiska språkrör, en rörelse som är lite old school och blandar marxism-leninism med sitt övergripande mål att utplåna Israel. På listan finns även »journalister« som arbetat för Quds Al-Youm tv, som representerar den islamiska jihad-rörelsen. Det finns de som arbetade för Hamaskontrollerade Saba News Agency och de som företrädde den Hizbollah-, Iran-, och Assadvänliga nyhetskanalen Al Mayadeen.

Alla hör förstås inte till den här kategorin »journalister«. Det finns en journalist som representerade Reuters. Det finns flera som arbetade för Al-Jazeera, en kanal som av och till haft något slags trovärdighet. Den har nu gjort sitt bästa för att göra sig av med den. Under den här konflikten har Al-Jazeera redigerat bort kritik mot Hamas, kallat fallna Hamaskrigare »martyrer« och kablat ut rena fabrikationer av israeliska övergrepp. Det var Al-Jazeera som nyligen i en »dokumentär«

återupplivade LVU-kampanjen mot svensk socialtjänst. Som vanligt baserat på rena lögnar.

Det är förstås ingenting förvånande med detta. Det är i stort sett omöjligt för riktiga journalister – sådana som inte är propagandalakejer – att arbeta i Gaza. Skulle de ta sig in vore verkligen risken stor att de hamnade på CPJ:s lista, för kriget gör det i praktiken omöjligt för journalister, eller några andra, att känna sig trygga. Bland de på CPJ:s lista som bara kallas »frilans« finns säkert sådana som verkligen fungerat som journalister på riktigt.

Men frågan inställer sig ändå: är det verkligen rimligt att på det här sättet

likställa propagandister i terrorrörelsers tjänst med »journalister«? Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?

Jag tycker att det är en intressant fråga, särskilt eftersom västerländska journalister och mediehus noggrant undviker att ställa den. De vill helst inte alls nämna vilken typ av »journalistik« åtminstone hälften – antagligen betydligt fler – av de på CPJ:s lista ägnade sig åt.

Det väcker ytterligare frågor. Gör de det därför att Genèvekonventionen inte tillåter oss att göra skillnad på journalister och språkrör för terrorgrupper och förtryckarregimer? Gör de det för att de är rädda att varje distinktion mellan journalister och propagandister skulle försämra respekten för verkliga journalister och deras arbete? Eller gör de det bara för att det är för jobbigt att tala om?

Jag misstänker det sistnämnda. Och att det som verkligen hotar att urholka skyddet för journalister är att blunda när jihadister, islamister och terrorister gömmer sig bakom sin yrkestitel. ■

»Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?«



Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr.** Du sparar **870 kr!**



Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

ENGELSBURG IDEAS

ACCESS TO EXCELLENCE

Engelsberg Ideas is home to great writing from leading thinkers on history, culture and geopolitics, featuring essays, notebooks, reviews, and historical portraits.

READ MORE AND SIGN UP FOR OUR NEWSLETTER ON:

www.engelsbergideas.com

